

Bachman & Bachmann
Építész Iroda Kft
7625 Pécs, Böck János u. 17.

M&M ARCHITEKTÉSZ
Építésziroda Kft.
1118 Budapest, Szt. Adalbert tér 16.

Pécs (Sopianae) ókeresztény temetője világörökségi terület

KEZELÉSI TERVE

Megbízó: Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási
Központ

1014 Budapest, Táncsics Mihály utca 1.

Pécs – Budapest, 2015. szeptember – 2016. augusztus

Pécs (Sopianae) ókeresztény temetője világörökségi terület

KEZELÉSI TERVE

MEGRENDELŐ	Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ 1014 Budapest, Táncsics Mihály utca 1.
Elnök	Varga István
Kapcsolattartók	Virágos Réka, főosztályvezető Kovács Dániel, koordinátor Wollák Katalin, korábbi koordinátor
GONDNOKSÁG	Zsolnay Örökségkezelő Nonprofit Kft.
Képviselők	Vincze Balázs ügyvezető Üveges Attila világörökségi igazgató Szakács Péter örökségmenedzser Kálóczi Lola
VÁLLALKOZÓ	Bachman & Bachmann Építész Iroda Kft. 7625 Pécs, Böck János u. 17. M&M Architektész Építésziroda Kft. 1118 Budapest, Szt. Adalbert tér 16.
Képviselők	Bachmann Bálint ügyvezető Mezős Tamás ügyvezető
Szakértők, közreműködők	Bíró Szilvia régész Horváth Magdolna DLA okl. építész Kálóczi Lola történész Mészáros Bernadett okl. közgazdász Tóth Zoltán CSc okl. építésmérnök, városépítési- és városgazdasági szakmérnök Üveges Attila örökség menedzser

Budapest, 2016. augusztus

TARTALOMJEGYZÉK

A kezelési tervben (KET) alkalmazott rövidítések jegyzéke	6
I. Vezetői összefoglaló	7
II. Alapadatok	15
1. A világörökségi helyszín kiemelkedő egyetemes értékének – az UNESCO Világörökség Bizottsága által elfogadott – meghatározása	15
2. A világörökségi terület azonosító adatai	15
a1) a világörökségi helyszín megnevezése	15
a2) a világörökségi helyszín és a védőövezet határainak leírása	15
a3) a világörökségi helyszín és védőövezete kiterjedésének – megfelelő méretarányú ingatlan-nyilvántartási vagy topográfiai térképen történő – lehatárolása és ábrázolása	17
a4) rövid kutatástörténeti összefoglaló	18
b) területi jellemzők – területi kiterjedés, méret meghatározása helyszín és védőövezet bontásban	24
c) a világörökségi helyszín és védőövezete helyrajzi számok szerinti megadása és határának EOVS-koordináták és WGS 84 alapfelületre vonatkozó földrajzi koordináták szerinti megállapítása	24
III. A kezelés céljai	37
1. Rövid műemlékvédelem-történeti áttekintés és értékleltár	37
a) védelmi és kezelési elvárások	37
b) az attribútumok bemutatása	38
2. Árfogó célok és jövőkép	40
3. Specifikus célok	42
a) az épület szerkezetét érintő célok	42
b) az épület használatát érintő célok és jövőkép	44
c) a bemutatás hitelességének javítását érintő célok és jövőkép	45
d) a világörökségi terület széleskörű megismertetése érdekében meghatározható célok	47
e) a turisztikai marketing terület határainak lehetséges és szükséges kibővítése	48
f) az egyes sírépítmények bemutatásával kapcsolatos célok és jövőkép	49

IV. A kezelés stratégiái	77
1. Tematikus stratégiák	77
a) a kezelést megalapozó felmérések, kutatás, tervezés	77
b) a tér és tájszerkezeti, területhasználati kihívások kezelése	77
c) a táj- és településképi kihívások kezelése	78
d) a környezeti kockázatok, havária, klímaváltozás kezelése	80
e) a helyszín bemutatásának fejlesztése és a turizmussal kapcsolatos kihívások (vonzerőnövelés, terhelhetőség) kezelése	81
2. Általános, átfogó jellegű komplex stratégiák	83
a) Szervezeti-intézményi, működési háttér és partnerségek kialakítása az alábbi, a világörökségi helyszín fenntarthatóságában érintett intézmények és szervezetek között	83
b) társadalmi beágyazottság, részvétel, kommunikáció fejlesztés	85
b1) nagyközönségnek szóló programok	86
b2) turisztikai szakma – partnerség	86
b3) szakmai-tudományos együttműködés	86
b4) pécsi, baranyai művészek – arculatformáló programok meghirdetése	86
b5) cégek, vállalatok, vállalkozók – ötletek generálása, szponzorálásra ösztönzés	87
b6) iskolák, tanárok, diákok – folyamatos együttműködés kialakítása	87
b7) PTE egyetemi közösség	87
c) a világörökségi előnyök megosztása	88
3. Attribútumok, kezelési stratégiák	89
V. Védelmi célú és kezelést támogató szabályozások	93
1. A világörökségi területen a kiemelkedő egyetemes érték és attribútumai megőrzését, fenntartását, világörökségi kezelését szolgáló beavatkozások, előírások, korlátozások és tilalmak meghatározása a következő ágazatok és tevékenységi körök vonatkozásában	93
a) kulturális örökségvédelem	93
b) természetvédelem	94
c) tájvédelem	94
d) terület- és településrendezés	94
d1) a településen belüli közlekedés	96
d2) a világörökségi terület megközelítése és a parkolás lehetőségei	96
e) katasztrófavédelem, havária	97

f) egyéb védettségek, a területen releváns szabályozások (termőtalaj bányászat, erdő, közművek, stb.)	98
2. Az érintettekre normatív rendelkezést megállapító szabályok önálló fejezetben történő összefoglalása	98
a) azonnal végrehajtandó beavatkozások	98
b) a karbantartási terv alapján folyamatosan elvégzendő feladatok	100
c) időszakonként elvégzendő feladatok	100
d) a fenntartható és a fenntartó használat biztosítása	100
e) rendkívüli kezelési teendők	101
3. A kezelést szolgáló szabályozási eszközök javasolt módosításai, illetve szükség szerinti új szabályozási eszközök	101
VI. Társadalmi-szakmai részvétel a kezelési terv alkalmazása során	105
1. Kötelezően bevonandó érdekelték és érintettek	105
2. A társadalmi és szakmai részvételt szolgáló eszközök és mechanizmusok	105
3. Konfliktusok, véleménykülönbségek kezelése, a részvétel eredményeinek döntésekbe történő beépülésének garanciái	106
a) a Cella Septichora bemutatásának módja által generált vita	106
b) a CSL működtetésének muzeológiai és építészeti-hitelességi problémái	107
c) a világörökségi terület tulajdonosainak, illetve kezelő szervezeteinek egyeztető fóruma	107
VII. Finanszírozás	109
1. A világörökségi egyezményből következő, a világörökségi területre vonatkozó kötelezettségek teljesítésének általános pénzügyi feltételrendszere	109
2. A világörökségi kezelési terv végrehajtásának finanszírozási igényei	109
3. A világörökségi terület finanszírozási igényét megalapozó	111
a) sajátos körülmények az V. pont szerint	111
b) a világörökségi helyszínhez kapcsolódóan támogatandó elemek, illetve tevékenységek	112
VIII. A monitoring rendszer (attribútumonkénti bontásban)	115
IX. A világörökségi helyszín kiemelkedő, egyetemes értékének az UNESCO Világörökségi Bizottsága által elfogadott meghatározásával kapcsolatos – aktualizálást szolgáló – módosítási javaslatok	119
1. A lehatárolás helyzete	119

A Kezelési tervben (KET) alkalmazott rövidítések jegyzéke¹:

BM	Belügyminisztérium
CSL	Cella Septichora Látogatóközpont
EKF	Európa Kulturális Fővárosa 2010
EOV rendszer	Egységes országos vetületi rendszer – földmérési térképek vetületi rendszere
EOV koordináta	egy adott pont koordináta értékei az egységes országos vetületi rendszerben
Forster Központ	Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ
HÉSZ	Helyi építési szabályzat
ITS	Integrált településfejlesztési stratégia
IVS	Integrált városfejlesztési stratégia
JPM	Janus Pannonius Múzeum
KEÉ	Kiemelkedő egyetemes érték
KET	Világörökségi kezelési terv
KKK	Kezelési kézikönyv
KÖK	Keresztény Örökség Kutatóintézet
MAD	Megalapozó dokumentáció
ME	Miniszterelnökség
MJT	Műemléki jelentőségű terület
MK	Műemléki környezet
OTÉK	Országos Területrendezési és Építési Követelmények
OTrT	Országos Területrendezési Terv
PBKIK	Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara
POSZT	Pécsi Országos Színházi Találkozó
PTE-ÁOK	Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar
SZT	Szabályozási terv
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization Az Egyesült Nemzetek Oktatási, Tudományos és Kulturális Szervezete
WHC – VK	World Heritage Centre – Világörökségi Központ
WHCOM - VÖB	World Heritage Committee – Világörökség Bizottság
ZsN	Zsolnay Kulturális Negyed
ZSÖK	Zsolnay Örökségkezelő Nonprofit Kft

¹ A rövidítéseket a szövegben a fogalom első megjelenésekor zárójelben közöljük

I. Vezetői összefoglaló

Pécs (Sopianae) ókeresztény temető együttese több mint 200 éve – a Pétert és Pált ábrázoló, I. számmal jelölt festett sírkamra 1782-ben történ felfedezése óta – ismert a tudomány számára. A terület szisztematikus kutatására és a leletek részleges helyreállítására a 20. század első felében került sor, Möller István, Szőnyi Ottó, Gosztonyi Gyula, majd az 1960-as évektől Fülep Ferenc munkásságának köszönhetően. A nagyközönség számára látogatható első ókeresztény emlék a Szt. István tér tengelyében Fülep Ferenc által feltárt úgynevezett Mauzóleum volt, melynek bemutatása Bachman Zoltán professzor nevéhez kötődik. A temető eddig ismert legnagyobb épületének, a valószínűleg befejezetlen Cella Septichorának és a környékén levő további síremlékek bemutatása előtti hitelesítő ásatásokat Visy Zsolt professzor végezte a Janus Pannonius Múzeum munkatársaival. Építészetiileg a bemutatás koncepciójának első változata az akkori Országos Műemléki Felügyelőség Tervezési Osztályán Komjáthy Attila irányításával 1979 nyarán készült. A temető ismert emlékeinek a bemutatását és ezzel a Cella Septichora Látogatóközpontot is végül szintén Bachman Zoltán tervezte. Az együttes 2006-ban készült el mai formájában.

Pécsett, a középkori eredetű Dóm közvetlen környezetében, a Kr.u. 4. században az egykori Sopianae északi temetőjének a területén épített ókeresztény sírkamrák unikális és együttesként is az egyetemes kultúra szempontjából kiemelkedő értékek, melyek attribútumait 3 nagy csoportba sorolhatjuk:

Elsőként és Európában egyedülként kell kiemelni a viszonylag szűk területen elhelyezkedő, nagyszámú épített sír meglétét. Az eddig megismert több mint 20 építmény kétszintes mauzóleum lehetett. Mélyen az egykori járószint alatt, az alsó szinten, a földalatti sírkamrák (hypogaeumok) szolgáltak az elhunyt maradványainak falazott sírokban vagy szarkofágokban történt elhelyezésére, míg a felső szinten, egy tulajdonképpeni emlékkápolna (cella memoriae), az elhunyt emlékező szertartások színhelyéül szolgált.

Másodikként emeljük ki azokat az értékeket, ahol a megmaradt sírkamrában az ókeresztény funerális szimbolikának megfelelően, művészi kvalitásukat tekintve is kiemelkedő színvonalú falfestmények maradtak fenn.

Harmadikként mint megőrzendő és fenntartandó értéket a Visy Zsolt, Gábor Olivér és Kárpáti Gábor feltárásai eredményeként, Bachman Zoltán terve nyomán bemutatott

sírépítményeket tekintjük, amelyek a térszín alatti egykori temető épületeiként ma a nagyközönség számára is látogathatóvá váltak a Cella Septichora Látogatóközpontban (CSL). Az építészeti koncepció és a helyszíni feltételek korlátozott lehetőségei miatt a sírkamrák bemutatását az építész kiragadva a földalatti környezetükből, mintegy **múzeumi tárlóba helyezve** mutatja be a látogatóknak. A kripták eredeti helyzetéhez legközelebb a 20. sírkamra bemutatása áll. Sajnálatos, hogy a látogatók útvonala az egykori cella memoriaetól É-ra halad el, így a hypogeum használatának, a kriptába vezető lejtakna régészetileg bemutatott képének a megtekintésére nincsen lehetőség. Az építészeti és a műszaki beavatkozás nagyvonalúsága és attraktivitása mellett azonban nem hagyhatóak figyelmen kívül azok a hiányosságok, amelyek újragondolására, korrekciójára nem, vagy csak részben került sor a CSL átadása óta. Turisztikai desztinációként azok a helyszínek képesek valós eredményeket felmutatni, ahol szerteágazó és minőségében is többszintű helyszínek várják a látogatókat. Meggyőződésünk szerint Pécs (nem a város önmagában, hanem regionális központként) Budapest mellett egyedüli helyszín Magyarországon, ahol a keresett látnivalók több szempontból diverzifikáltak vannak jelen. A turizmus ma döntően a víz közeli helyszíneket preferálja, a wellness és esetleg az egészségügyi szolgáltatások elsődlegessége vitathatatlan. A minőségi turizmus számára azonban a szálláshelyek és a gasztronómiai szolgáltatások színvonalán kívül elvárt igény a sokoldalú kulturális célpont igénybevételének a lehetősége is.

Pécsett az Európa Kulturális Fővárosa (EKF) rendezvénysorozat megrendezése óta a város európai, vagy akár globális ismertségének a fenntartása érdekében kevés érdemi visszacsatolással kecsegtető kezdeményezés született. A püspökség által az utóbbi években elindított és elsősorban a vallási turizmus szegmensében jelen lévő marketing akciók hatása már érzékelhető az egyházi intézményeket és gyűjteményeket felkeresők számában. Ezek azonban még áttételesen sincsenek számszerűsíthető hatással a CSL látogatószámának változására. A villányi és a szekszárdi borvidék közelsége és szerepe a dél-magyarországi régió életében meghatározó csakúgy, mint a harkányi gyógyturizmus kínálta adottságok potenciális hasznosításának a lehetőségei. Ez utóbbi desztináció természetes kapcsolatot jelent a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Karán folyó, a hidroterápiával és balneológiával összefüggő gyógyító-kutató munkával. A régió vonzerejének növelése érdekében ki kell használni a Pécshez közeli két jelentős történelmi emlékhelynek, Szigetvárnak és Siklósnak a közelségét. A Szigetvár közelében folyó régészeti ásatások eredményei alapján a

szigeti ostrom, Zrínyi Miklós hősie helytállása és Szulejmán, az Oszmán Birodalom egyik legjelentősebb uralkodója halálának helyszíne is intenzívebbé tehetné Pécsnek és környékének a látogatottságát. Tehát Pécs és környékét minél szélesebb körben meg kell ismertetni a világgal. Ennek érdekében a jelentős és folyamatos turisztikai marketing tevékenységet az eddigiekhez képest sokszoros intenzitására kell emelni. Az EKF rendezvénysorozat indulása előtt és a programsorozat időtartama alatt zajló hírverés mértéke lecsökkent és hatékonysága is leromlott. Ezt a folyamatot kismértékben ellensúlyozza a Pécs, mint a vallásos turizmus egyik fontos célállomását hirdető reklám tevékenység. Véleményünk szerint ezt a folyamatot kellene erősíteni azzal, hogy Pécs értékeit bemutató, az értékekre fókuszáló figyelemfelkeltő kampányt kell elindítani, amely komplex módon a lokális vonzerő bemutatásán túl a szűkebb régió értékeire is felhívja a figyelmet. Az érdeklődés felkeltésének lehetőségét jól reprezentálja néhány, akár Pécsnél kisebb város, mint például a csaknem egyharmadnyi lakosságszámú Eger 395.859 turista kereste föl 2014-ben, míg Pécsen csupán 214.105 látogatót fogadott. Egerrel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a város legfontosabb vonzerejét a vár jelenti. Bár érseki székhely, a vallásos turizmus jelentősége még elmarad a Pécsen meglátogatók száma mögött. Példaként még idézzük az ausztriai Petronell község területén feltárt felső-pannóniai város Carnuntum példáját. 1987-88-ban a romterület felmérését és az elvi rekonstrukciók elkészítését Hajnóczi Gyula professzor irányításával végeztük. Az '50-es években konzervált falakon az elmúlt közel három évtized alatt hatalmas munkával egy turistaparadicsom jött létre. A statisztikák tanúsága szerint 2014-ben 583.565 turista látogatta meg a „római kori települést” az 1.253 lakosú faluban. Külön érdekesség megemlíteni, hogy a látogatók több mint a fele (333.585 fő) külföldi volt. Ebben az időszakban a pécsi világörökségi helyszínen 52.038, az egri várban 315.788 vendéget regisztráltak. A Magyarország rendelkezésére álló Uniós turisztikai források legszélesebb palettáját kell igénybe venni – hatékony lobbizási tevékenységgel – annak érdekében, hogy a konkrét vonzerő fejlesztésén túl az infrastruktúra fejlesztésére is megfelelő nagyságú támogatást lehessen biztosítani. Addig, amíg a városon belüli közlekedés, a világörökségi terület megközelítése Pécs legkülönbözőbb pontjairól problémamentesen nem lehetséges, nehezen képzelhető el, hogy a legintenzívebb marketing tevékenység mellett is eredményes látogatószám növekedést lehet elérni. Hasonlóan súlyos hiányosságnak tartjuk a gépkocsival a területet *meglelő* látogatók számára kialakítandó parkolóhelyek, illetve az autóbusszal érkezők számára kulturált

le- és felszállóhely, valamint a várakozó buszok számára kulturált várakozóhely kialakításának hiányát. A CSL és a püspökség kezelésében lévő emlékek, illetve az MNV Zrt. által felügyelt „középkori egyetem” közelmúltban helyreállított épületének integrált bemutatását is meg kell szervezni. Logikusan valószínűleg **az egykori Püspökvár területét kell egységes kínálatként értelmezni**, és a bemutatás és a kiszolgáló létesítményeket ennek figyelembe vételével lehet és kell meghatározni.

Az egykori Püspökvár területe magában foglalja a késő római kori Sopianae északi temetőjének nyugati területét. Az ókeresztény temető szakrális épületei, mint megszentelt helyek a honfoglalás utáni időkben, a kereszténység felvételét követően is a vallás gyakorlásának helyszíneiként éltek tovább. Szt. István rendeletére ezen a helyen alapított a pécsi püspökség 1009. augusztus 23-án. Itt épült fel az első székesegyház, majd feltételezések szerint a megerősített terület fogadta be az első magyarországi egyetemet is. Nagy Lajos király kezdeményezésére V. Orbán pápa 1367. szeptember 1-én kelt bullájában² *"Magyarország királyának kérésére rendeljük, hogy Pécs városában legyen studium generale, amelyben az egyházi és polgári törvény s minden más nem tilos tudomány, a hittudományon kívül, taníttassék..."* A hitnek és a tudománynak a fellegvárává vált így a pécsi Püspökvár, amely önmagában is fontos turisztikai célpont lehetne.

Az ókeresztény temető és a középkori püspökség épületeinek elhelyezkedését ma sem ismerjük teljes körűen. Valószínűsíthető, hogy a Dóm tér, a Szt. István tér és a Felső sétatér, a Káptalan és az Apáca utcák területén további emlékek maradványait rejtje a föld. Javasolható ezért, hogy az egykori Püspökvárban további régészeti ásatások induljanak. A kutatás egyrészt gazdagíthatja a világörökségi területen bemutatott vagy ismert 16 db hypogaeumot, továbbá a középkori épületekről is információkhoz juthatunk. Esetleg a vitatott megnevezésű „középkori egyetem” épületének a funkciójára vonatkozóan is további adatok nyerhetők. Kultúrtörténeti szempontból jelentős előrelépéssel kecsegtet a Sopianae ókeresztény északi temető területének feltárása a honfoglalás koráig – kora középkori –, esetleg 1543 Pécs török kézre kerülésének időszakáig terjedő beépítés-történetéről szerezhető információk vonatkozásában. Így válhatna értelmezhetővé és bemutathatóvá a világörökségi területnek mintegy 1000 éves története.

² Erősen vitatott, hogy a Székesegyház és az É-i városfal között a közelmúltban átadott és kiállítóhelyként funkcionáló épület valóban az egykori egyetem épülete lehetett-e. Egy viszont bizonyos, hogy 2017-ben lesz az első magyarországi universitas megalapításának 650. évfordulója.

Szükség van az emlékek és a maradványok folyamatos és rendszeres karbantartására is, amely esetében az épített örökség mellett kiemelt figyelmet kell fordítani a megmaradt falfestmények állapotának monitorozására és a szükség szerinti beavatkozások haladéktalan végrehajtására, illetve az esetlegesen indokoltá váló ismételt konzerválásukra.

A fenntartás forrásigénye tervezhető és részben Pécs Megyei Jogú Város, részben pedig a központi költségvetés részéről a világörökségi emlékek fenntarthatóságának kötelezettsége miatt biztosítandó a világörökségi címmel is kitüntetett, az egyetemes emberi kultúra szempontjából is kiemelkedő emléktárhely számára.

A sírkamrák és a sírok kivétel nélkül felszín alattiak, illetve részben felszín alatti építmények voltak már az elkészültük idején is. A kiállításokat rendező szakemberek kiemelt feladata lenne a nagyközönség kielégítő tájékoztatása. Hiteles, építészeti megvalósított tájékoztató ábrák és 3D-s rekonstrukciók mellett a helyszínen is tudatosítani kell a látogató helyzetét az egykori felszínhez viszonyítva.

A CSL zavartalan működésének feltétele a látogatóközpont infrastruktúrájának teljessé tétele. Nem található a nagyobb csoportokat is kiszolgálni képes vizesblokk a Cella Septichora területén. A rendezvények közönsége számára mindössze egyetlen akadálymentes WC áll rendelkezésre. A kellő számú WC hiánya időszakosan ellehetetleníti a nagyobb létszámú közönség számára rendezett események lebonyolítását. A mégoly színvonalas emléktárhely sem garantálhatja önmagában a város polgárai vagy a Pécsre látogató turisták folyamatosan fenntartható érdeklődését. Ezért elengedhetetlen, hogy a CSL területén rendszeresen megújuló programok biztosítsák az érdeklődés fenntartását. A cél érdekében nem hagyható figyelmen kívül a történelem, a régészet, a vallástörténet, a képzőművészetek vagy egyáltalán a kultúra iránt érdeklődő polgárok és a civil szervezetek véleménye és együttműködése a programok kidolgozásában. A legalább három évenként megújuló bemutatóhely fenntartási költségein túl a fejlesztéshez szükséges forrásokat mindenkor biztosítani kell.

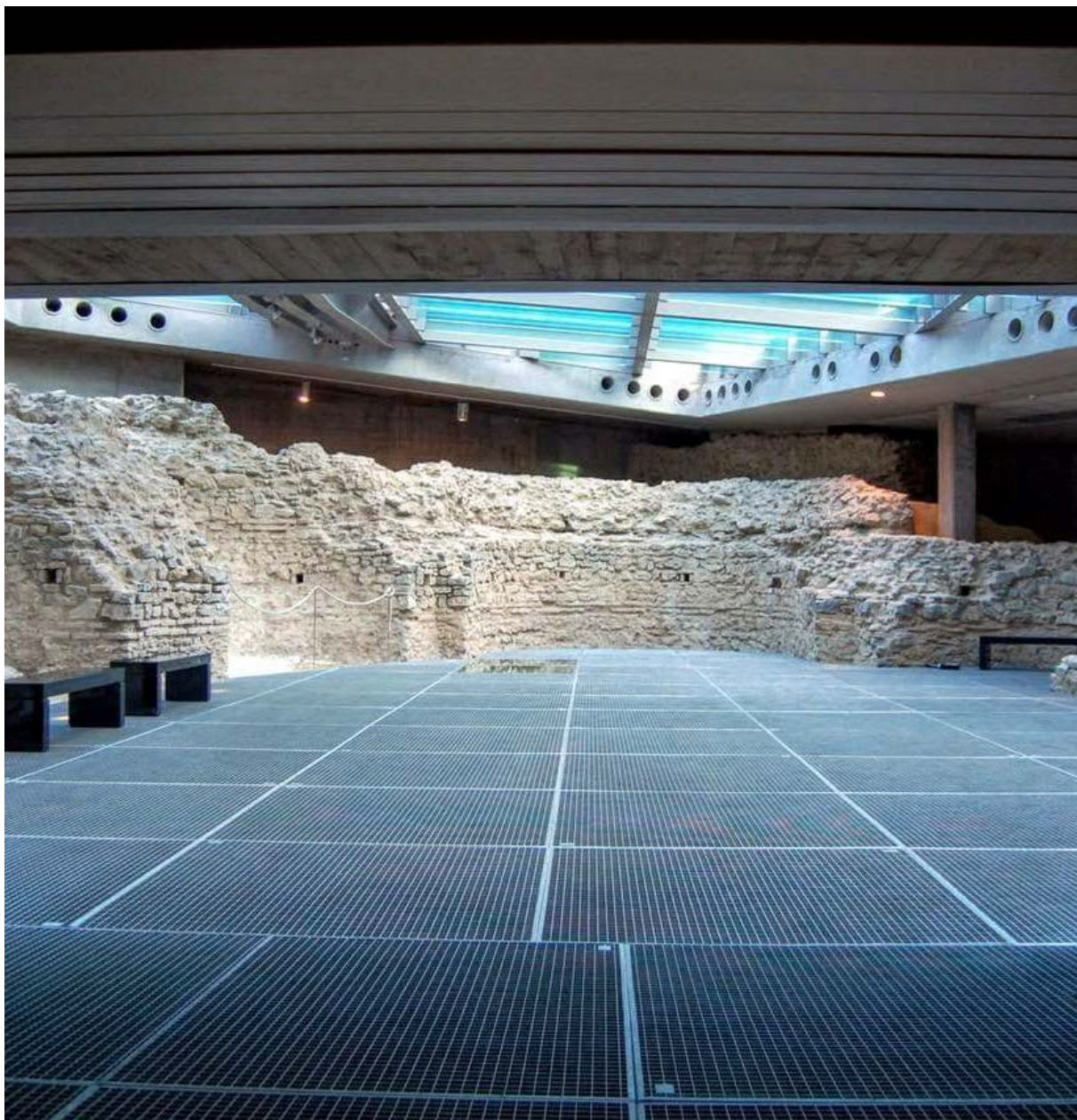
Az ókeresztény temető és a római uralom után mintegy hét évszázaddal később kialakuló magyar keresztény kultúra központi helyszíne lényegében egybeesik. A sírépítmények tulajdonosa és kezelője Pécs MJ Város, míg az 1000 éves püspökség felelős a székesegyház és a vallási turizmus egyéb célpontjai megtekintéséért. A világörökségi terület fenntartásáért felelős Zsolnay Központ, illetve a püspökség szoros és hatékony együttműködését célszerű együttműködési szerződésben szabályozni és minőségbiztosító ellenőrző folyamatok beiktatásával a munka hatékonyságát időről időre kontrollálni kell.

A vendégek fogadására közös látogatóközpont működtetését javasoljuk, illetve a két szervezet által üzemeltetett kiállításoknak – beleértve a Zsolnay Negyed kiállításait és rendezvényeit is – közös, kedvezményes belépőjeggyel történő látogatását célszerű megszervezni.

A püspökvár É-i falának helyreállításával és bemutatásával függ össze, hogy célszerű lenne a híres pécsi Barbakán hiteles műemléki helyreállítása és mindennek előtt parkjának, jelentőségéhez méltó kertépítészeti rekonstrukciója.

A világörökségi területen lévő múzeumok és kiállítóhelyek felkeresése mellett, gondoskodni kell a Pécs kulturális központját meglátogató polgárok és turisták színvonalas, a bemutatott értékekhez méltó szórakozásának biztosításáról. Éttermek, cukrászdák, klubok működése garantálhatja csak, hogy a terület a kiállítóhelyek nyitva tartása után ne válhasson a városon belüli kihalt negyeddé. Nem támogatható az a koncepció, hogy a védett zónában hivatalokat, - *horribile dictu* – szociális segélyszervezetek intézményeit helyezték el. A területet a városi polgárok számára kiemelkedő minőségű lakókörnyezetté és a vendégek igényeit színvonalasan kielégítő kulturális zónává kell tenni. A világörökségi terület jó karbantartási kötelezettsége nem csak a régészeti emlékekre vonatkozik. A MAD készítése során feltártuk azokat a hiányosságokat a területen, melyek kijavítása a környezet színvonalának az emelése miatt elengedhetetlen.

A cella septichora tere a bejáratból nézve

II. Alapadatok

1. *A helyszín felvétele a világörökségi listára az UNESCO Világörökség Bizottsága által*

A WHC 24. ülésén Párizsban 2001. február 16-án a 853rev számú határozatával a (iii) és a (iv) világörökségi kritériumok alapján Pécs római kori elődjének, Sopianae-nak az É-i temetőjét a világörökség részének nyilvánította.

2. *A világörökségi terület azonosító adatai:*

a1) a világörökségi helyszín megnevezése

A világörökségi helyszín megnevezése:	Pécs (Sopianae) ókeresztény temetője
Részes Állam:	Magyarország
Tartomány, régió:	Baranya megye
Nyilvántartási szám:	853rev
Kategória:	Kulturális, Épületek csoportja
A világörökségi helyszín megnevezései	
angol:	Early Christian Necropolis of Pécs (Sopianae)
francia:	Nécropole paléochrétienne de Pécs (Sopianae)
német:	Frühchristlicher Friedhof von Pécs (Fünfkirchen)
spanyol:	Necrópolis paleocristiana de Pécs (Sopianae)
A világörökségi terület helyrajzi számok szerinti kijelölése (A vastagon szedett helyrajzi számok a világörökségi helyszín objektumaira vonatkoznak)	18278, 18281, 18283, 18287, 18290, 18291, 18292/2, 18292/3, 18293, 18294, 18295 , 18297, 18298/1, 18298/2, 18299 , 18300 , 18301/1, 18301/2, 18302, 18303, 18306, 18342, 18343, 18344, 18382 , 18387 , 18389/1, 18389/2 , 18390, 18391, 18392/1 , 18392/2, 18393, 18394

a2) a világörökségi helyszín és a védőövezet határainak leírása

Északon: középkori városfal vonala

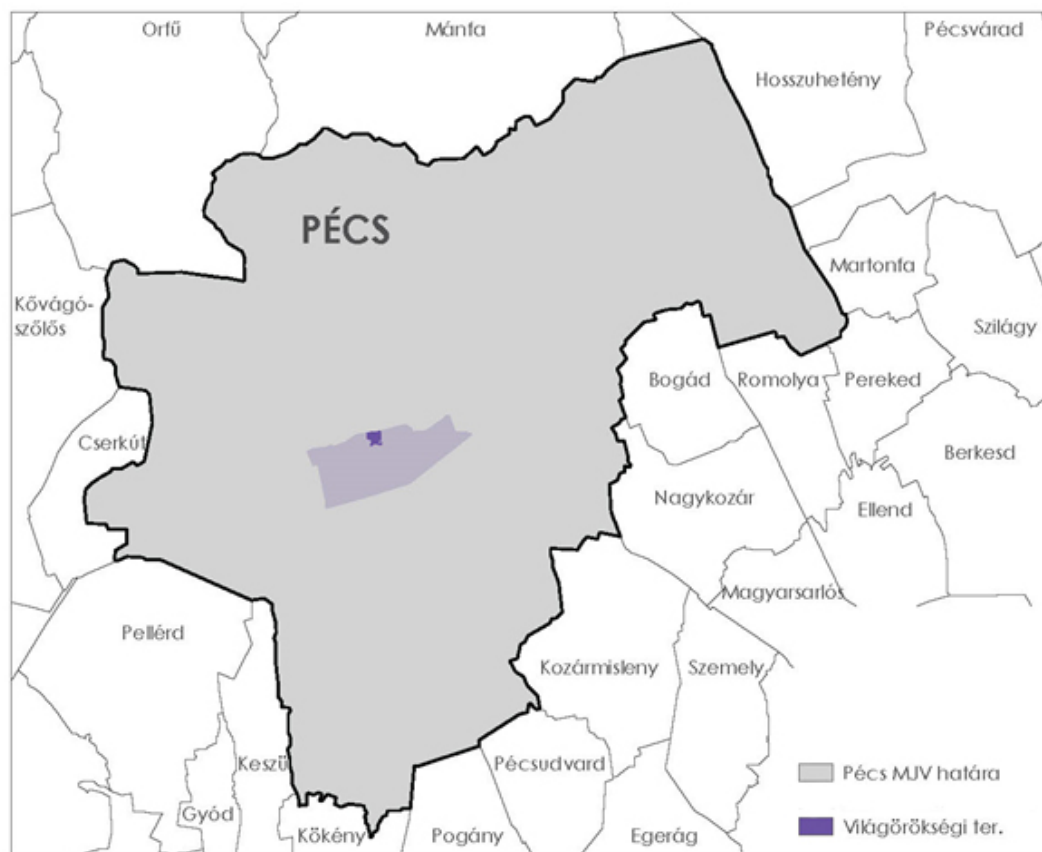
Nyugaton: Barbakán tér keleti széle az Esze Tamás utcáig, az Esze Tamás utca déli széle, illetve a Szent István tér nyugati térfala

Délen: Szent István tér déli térfala, Apáca utca déli széle a 8. számú telek keleti határáig.

Keleten a területet határoló telkek, illetve közterületek helyrajzi száma alapján történik a lehatárolás:

A volt Baranya Megyei Könyvtár Apáca utca 8. számú telkén (hrsz.: 18382) álló épületének keleti széle a világörökségi terület legkeletibb határa. A határvonal körülöleli a telket, majd a határvonal visszatér az Apáca utca északi széléig, majd az

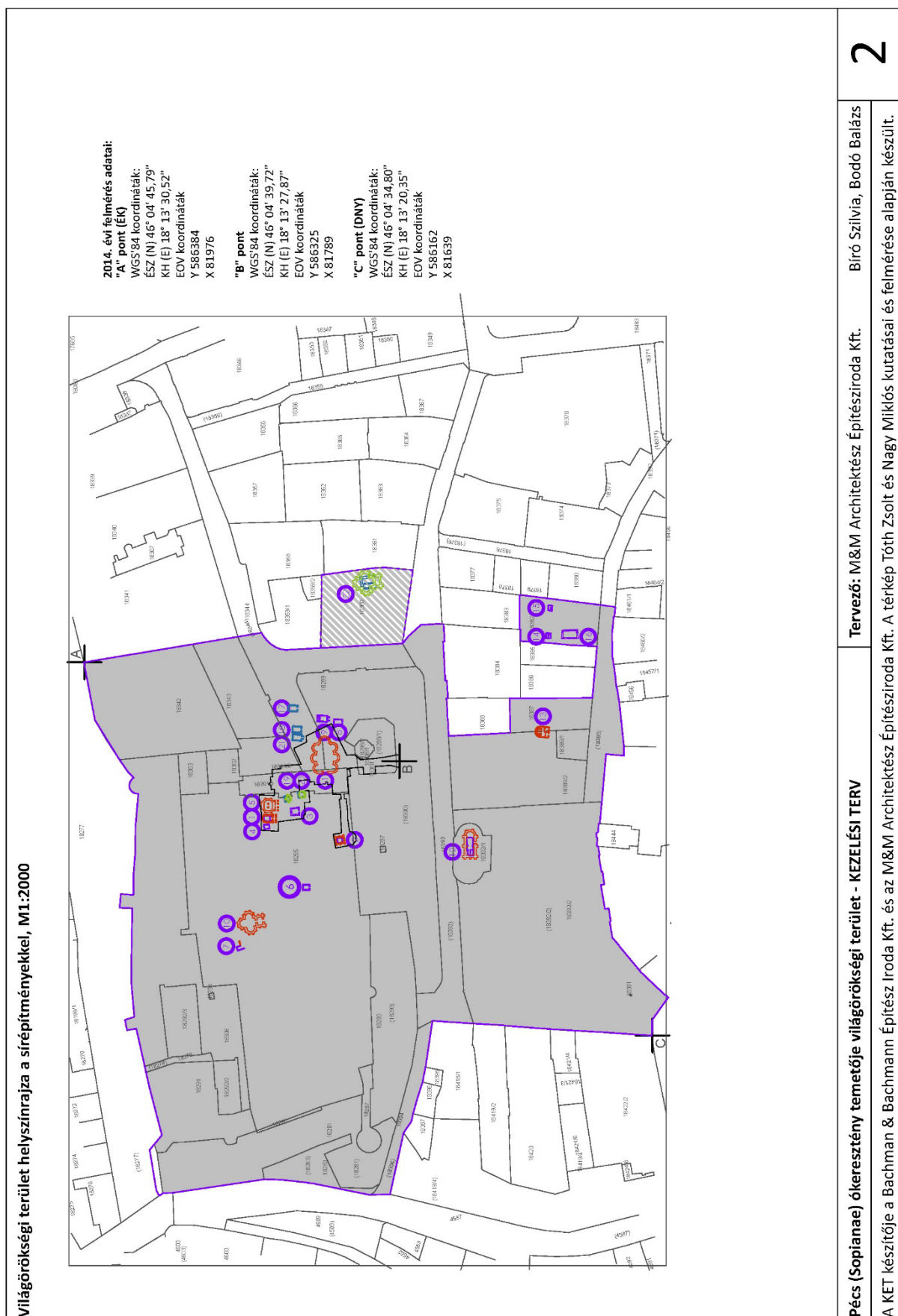
Apáca utca 14. számú telek keleti szélén ismét északi irányban halad tovább. Ezután a határvonal a Janus Pannonius utca 15. számú (hrsz.: 18388) telkének nyugati sarkánál keleti irányba fordul. A Janus Pannonius utca déli szélénél a Janus Pannonius utca 11-13. számú telkének északkeleti sarkánál a középkori városfalig húzódik a következők szerint: a Janus Pannonius utcát merőlegesen keresztező határvonal a Káptalan utca keleti szélén halad, majd a 18343 helyrajzi számú telek keleti határvonalát követve éri el az északi határvonalat jelentő középkori városfalat (2. kép).

1. kép Pécs Világörökségi terület a városközponton belül és az agglomeráció vonzáskörzete

Mikor a WHC 24. ülésén Párizsban 2001. február 16-án Sopianae É-i temetőjét a világörökség részének nyilvánították, a területen ismert 16 sírkamrát sorolt fel a dokumentum. A világörökségi terület határai megegyeztek a korábban műemléki jelentőségű területként védetté nyilvánított várossrészszel. A 33-53. oldalon részletesen bemutatott 1-16 nevesített sírkamra közül a 13. és a 14. csak külön bejelentés alapján, míg a 15. sírkamra nem látogatható. Csak a műemléki bemutatást megelőző régészeti feltárás során vált ismertté a 17-21. számú sírkamra, melyek a világörökségi terület határán belül kerültek elő. Ezek nevesítése szükséges, csakúgy, mint a világörökségi területen kívül feltárt, 22. sorszámmal jelölt cella trichora. Ennek az emlékeknek a területével a világörökségi területet is bővíteni kell.

a3) a világörökségi helyszín és védőövezete kiterjedésének – megfelelő méretarányú ingatlan-nyilvántartási vagy topográfiai térképen történő – lehatárolása, ábrázolása

a4) rövid kutatástörténeti összefoglaló

A világörökségi terület kutatása történetének rövid bemutatása azért fontos része a Világörökségi Kezelési Tervnek (KET), mert az eddigi kutatások, feltárások is világosan jelzik, hogy az ókeresztény temetővel és a sírkamrákkal kapcsolatos ismereteink folyamatosan bővültek. A világörökségi helyszín jelenleg bemutatott, látogatható és feltárt, ismert elemei egy hosszú és befejezetlen folyamatnak csupán pillanatnyi állapotát tükrözik³. A kezelő szervezetnek folyamatos feladata, hogy gondoskodjon a kutatások folytatásáról, a félbehagyott kutatások befejezéséről. Feladatot jelent az eddigi kutatások bizonytalan eredményeinek egyértelművé tétele, így folyamatosan növelve a terület megkutatottságát, a kutatási eredmények pontosítását. Gondoskodni kell a bemutatások kifogásolható megoldásainak korrekciójáról is.

A ma is látható emlékek közül az 1782-ben feltárt, Pétert és Pált ábrázoló sírkamrát tekintjük az elsőnek a sorban. Ettől fogva – előkerülésük sorrendjében – számozzuk a sírkamrákat, így a Péter-Pál sírkamra kapta az 1. [I.]⁴ számot.

Szintén már a 18. században ismert lehetett a 2. számú [II. / Korsós] sírkamra, melyet először Henszlmann Imre írt le és kísérelte meg falfestményeinek megóvását az 1860-as években. Ezután Gosztonyi Gyula, egyházmegyei főépítész végzett itt feltárásokat 1939-ben (ekkor mutatták be először a sírkamrát), később Fülep Ferenc, a római kori Sopianae kutatója, a Nemzeti Múzeum főigazgatója folytatta a feltárásokat 1955-től.

A XIX. században több sírépítmény vált ismertté, amelyek azonban jórészt leírásokból ismertek csupán, ugyanekkor azonban fontos adalékot jelentenek a temető topográfiáját illetően. Ilyen az Alsó Sétatéren 1868-ban megtalált, majd betöltött sírkamra maradványa.

1913-14-ben Möller István építész tervei alapján védőépület készült az 1. [I.] (Péter-Pál) sírkamra köré, és ezt egy folyosó kötötte össze a külvilággal. Ezeknek az építkezéseknek a során azonosította Szőnyi Ottó a 3. [III.] számú sírkamrát (a folyosó vonalában), illetve a 4. [IV.] számú, festetlen, vakolt sírkamrát a Péter-Pál sírkamrától

³ A kutatástörténeti összefoglaló alapját a következő összefoglaló munkák képezték: Fülep 1984; Gábor 2009; Gábor 2013; Kárpáti – Gábor 2004; Katona Győr 2000, Tóth Zs. 2011, 2012. A MAD V.1.1 fejezete bőséges irodalomjegyzéket tartalmaz, melyet felhasználtunk a MAD készítése során.

⁴ A sírkamrákat a világörökségi nevezésben arab számokkal jelölték az előterjesztők. A kutatástörténet konvenciója római számokat alkalmaz. A kutatástörténet bemutatásakor használjuk mindkét jelölésformát, az anyagban egyébként az emlékek arab számozását tüntetjük fel.

nyugatra és az 5. [V.] számú sírkamra nyugati falát a Péter-Pál sírkamra mellett. Mivel ez nagyon közel esik a Káptalani Levéltár épületéhez, nem tárták fel teljesen, mert a földtámaszt akkor nem lehetett a levéltár alapjaitól elbontani.

1922-ben került elő a 6. [VI.] számú sírkamra (a Dóm előtti tér nyugati felében egy csatornaárokban), valamint a Püspöki Palota és a Székesegyház közt lévő 10. számú [cella trichora / XXXI. számú]. Ekkor Szőnyi Ottó, majd 1955-ben Fülep Ferenc végzett itt kutatásokat.

Az egykorú leírások szerint 1927-ben, csatornázási munkák közben bukkantak a X. számú sírkamrára az akkori Káptalan u. 6. szám előtti területen⁵ (amelyet a későbbi szakirodalom tévesen a X. sírkamrával azonosított), de sajnos nagyon rossz állapotban került elő.⁶ Ugyanekkor találtak rá először a 11. sírkamra (Cella Septichora) falaira is, de a részletes kutatás ekkor még nem történt meg.

1938-39-ben Gosztonyi Gyula körbeásatta a 11. sírkamra (Cella Septichora) falvonalát, s így tisztázta annak alaprajzát (XXXII. számú⁷). A déli apszisokat és a keletit teljesen fel is tárta, az épület középső része csak részlegesen került ekkor kutatásra (mint az 5. [V.] számú sírkamra esetében, ő sem bonthatta el a levéltár, illetve plébánia épületétől a földtámaszt). Ugyanebben az évben került elő a Szent István téren a XI. és XII. számú sírkamra, bár ezek keltezése (sőt, valójában elhelyezkedése is), ellenőrző, hitelesítő ásatások hiányában bizonytalan.

Török Gyula és Radnóti Aladár két festetlen sírkamrát tárt fel a Cella Septichora mellett 1940-ben (8-9. / VIII-IX. sírkamra). A 2005-2006-os kutatások alkalmával valószínűleg a 8. [VIII.] számút azonosították újra (XXV.), és ugyancsak valószínűleg a 9. [IX.] számú festetlen sírkamrát is megtalálták, amelyet a XXI. számmal láttak el. A kutatások a II. világháborút követően 1955-ben indultak újra, először Radnóti Aladár végzett kisebb feltárásokat a 11. számú (Cella Septichora) körzetében, majd 1958-ban Fülep Ferenc tárta fel a 7. [VII.] számú sírkamrát, amely a Tóth Zsolt által

⁵ Ezért korábban nem lehetett egyértelműen lokalizálni az 5. (V.) számú sírkamrát, és így a 2000-ben készült térképen is csak hozzávetőlegesen került feltüntetésre. Pontos alaprajzát és helyét csak az 1999 és 2001 közötti feltárások során sikerült meghatározni.

⁶ A szakirodalomban gyakran ezzel együtt kerül említésre az 1841-ben a telken belül megtalált mozaikpadlós építmény, amelyet szintén X. sírkamraként jelölnek. Pontos helyének meghatározása Vaday Andrea újabb kutatásai alapján valóban a mai Káptalan u. 6. szám alatti pince részére tehető, azonban ez inkább egy villa része volt, és nem temetői építmény (Vaday Andrea szíves szóbeli közlése). Ezzel szemben Magyar Zsolt inkább egy ismeretlen alaprajzú sírépületként határozta meg (Magyar Zsolt szíves szóbeli közlése). Valószínűleg az épület előtt azonosított X. sírkamrát találta meg az 1980-as években Kárpáti Gábor.

⁷ Eredetileg a Cella Septichora nem kapott számot, csak a legújabb publikációkban illesztették a sírkamrák és egyéb temetői építmények sorába, és kapta a XXXII. számot.

újrértelmezett ásatási dokumentáció alapján nem római sírkamra, hanem középkori pince lehetett. A következő évtizedek kutatásai is Fülep névéhez fűződnek: az Apáca u. 8. számú, valamint a Szent István tér 12 – Apáca u. 14. szám alatt kerültek elő a 13. [XIII.], XIV., XV. és 16. [XVI.] számú, valamint a később számot kapó 15. [XXVII.] és XXIX. sír építmények, melyek közül a XIII. számú cella memoriae-t Vladár Ágnes tervei alapján védőépülettel is elláttak. A maradványok építészeti elemzése alapján az építmény elsődleges funkciójaként temetőkápolnaként azonosítjuk az épületet. A leírásokkal szemben nem az agapé szolgáló asztal áll a félkörben megépített padsor közepén, hanem oltár. A padok nem az agapé résztvevői számára készülhettek, hanem papi stallum lehetett eredetileg. Ezzel a feltételezéssel együtt nehezen magyarázható a félköríves ülőssor és az épület exedra-fala közötti kis „körüljáró”. A járószint alatti téglasírba temetés igen hosszú időn át a keresztény templomokban meghonosodott temetkezési szokás lehetett. 1975-1976 során történt meg, szintén Fülep Ferenc vezetésével, a Szent István téri vízlépcső helyén előkerült 12. [Ókeresztény Mauzóleum⁸ / XXXIII.] sírkamra feltárása, restaurálása, majd bemutatása Bachman Zoltán tervei alapján. Ez volt az első, a nagyközönség által is látogatható, föld alatt bemutatott sírkamra⁹ a Szt. István téren. Bachman az emléket eredeti környezetéből elszakítva egy szigetelt „vasbeton szarkofágba” helyezte a festett hypogaeumot. Így vált megoldhatóvá a sírkamra terének klimatizálása. Ezt követően még két sírkamra, az 1 [1] és a 2 [2] számmal jelöltek ilyen módon megvalósított látogathatósága vált lehetővé.

A világörökségi cím 2000. évi elnyerését követő évek régészeti kutatásai során a már korábban is ismert sír építmények részben szisztematikus, részben hitelesítő feltárására is sor került, valamint számos újabb emlék került napvilágra.

1999-2002 között került sor az 1. (Péter-Pál) sírkamra újbóli, illetve az 5. [V.] számú sírkamra immár teljes feltárására Kárpáti Gábor vezetésével. A sírkamra maradványainak építészeti értelmezése még várat magára. A keleti oldalon megmaradt falazott boltívek funkciójának magyarázatát eddig nem adta meg az építészettörténet

⁸ Ez a Fülep Ferentől származó elnevezés félrevezető, mert végső soron a többi igényesebben kialakított sír épület (V. sírkamra, cella trichorák, Cella Septichora) szintén mauzóleumnak nevezhető.

⁹ A Székesegyház és a Püspöki palota közötti cella trichora és az Apáca utca 8. szám alatt bemutatott kápolna – mindkettő a sírhoz tartozó felszíni építmények – már korábban is felkereshetőek voltak.

kutatás.¹⁰ Hasonlóképpen érdekes a sírkamra átlójában álló két oszlop, vagy pilléralapként azonosított falcsonk. Az elképzelt boltozat szerkezeti kialakításával nem egyeztethetőek össze ezek a függőleges támaszok. A védőépület belmagassága lehetővé tenné hiteles elvi rekonstrukció elkészülte esetén az épület tömegének struktúráként történő bemutatását.

2003-tól váltak ismételten látogathatóvá a nagyközönség számára az 1. (Péter-Pál), 3. [III.], 4. [IV.] számú sírkamrák (az 5. [V.] számú sírkamra védőépülete csak később készült el). Ezen feltárások során került elő az a bronz Krisztogram alakú áttört korong, eredetileg függőmécse része a 4. [IV.] sírkamra feletti földfeltöltésből, amely később a pécsi világörökség szimbóluma lett.

2003-2004. során Kárpáti Gábor, majd Gábor Olivér vezetésével történt a 19. [XIX.] sírkamra feltárása, melyre az 5. [V.] számú sírkamra védőépületének építésekor bukkantak.

2004-2005-ben Gábor Olivér, majd Visy Zsolt vezetésével megtörtént a 20. [XX.] sírkamra feltárása is – ez a 19. [XIX.] sírkamra ásatásakor került elő először, de mivel a Dóm téren lévő támfal alapozását ráépítették, csak a későbbiekben sikerült teljesen feltárni. A bemutatott kriptá helyzete és a római kori járószinthez igazodó felső emlékkápolna padozatának a maradványai lehetővé teszik az emlék tömegének strukturális bemutatását. Természetesen a lehetőség csak akkor váltható valóra, ha sikerül az épület tömegét igazolható módon, hitelesen rekonstruálni.

2004-ben az Apáca utca 13-15. szám alatt újabb építménymaradványok kerültek elő (XXVIII.). Ezek szisztematikus kutatása szükséges ahhoz, hogy a világörökségi helyszín részeként bemutatathatóvá váljanak a nagyközönség számára.

Pécs város 2004-ben az Európai Unió társfinanszírozásában 1,5 milliárd forint vissza nem térítendő támogatást nyert el "Pécs világöröksége, turisztikai vonzerő fejlesztése" c. pályázatával, amely célul tűzte ki egyrészt a már meglévő emlékek bemutatási színvonalának emelését, másrészt bővíteni kívánta a műemléki látnivalók körét. A projektben központi szerepet kapott a Cella Septichora – a temető legnagyobb ismert épülete – (újbóli) feltárása és műemléki bemutatása. Fontos szempont volt a pályázatnál, hogy a Dóm tér alatti, már ismert és bemutatott ókeresztény emlékeket az újonnan feltártakkal egyetlen komplexummá fogják össze, körüljárhatóvá tegyék. Az

¹⁰ E helyütt köszönöm meg Visy Zsolt professzornak, hogy az V. sírkamra periodizációjával foglalkozó dolgozatának kéziratát – annak megjelenése előtt – a rendelkezésünkre bocsátotta.

eredmény a Cella Septichora Látogatóközpont létrejötte lett, a római kori építmények köré korszerű védőépület épült Bachman Zoltán tervei alapján. Ennek kivitelezése megelőző régészeti feltárást tett szükségessé. A Pécs/Sopianae Örökség Közhasznú Társaság által irányított beruházás régészeti munkálatait a Janus Pannonius Múzeum végezte Visy Zsolt professzor (Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszék) vezetésével, Pozsárkó Csaba, Gábor Olivér és Tóth Zsolt helyszíni közreműködésével 2005-2006 folyamán.

Ekkor került sor a terület komplex régészeti kutatására. Az ásatások során, a Cella Septichorától keletre, a közműkiváltások árkaiban került elő a 9. [IX]=XXI., 17. [XXII.] és 18. [XXIII.] számú sírkamra; ezek teljes kutatása azonban egyelőre nem történhetett meg, mivel az építkezéshez szükséges közműcsatornákból kerültek elő, és teljes feltárást az építési munkák nem indokolták. Ugyancsak ezen ásatás alatt történt meg a 21. [XXIV.] számú sírkamra részleges kutatása, melynek nagy része az építési területen kívülre esett, de bejáratí részét és déli falainak indítását sikerült dokumentálni. Ez már a Cella Septichora leendő védőépületébe is benyúlt volna, de anyagi és technikai okokból nem kerülhetett be az új bemutatótérbe, amely azonban – a Cella Septichora mellett – immár összeköti az egymástól eddig elválasztva bemutatott I., II., III., IV., V., XIX. és XX. sírkamrákat is.

A 2005-2006. évi ásatás a késő római ókeresztény temető (és a világörökségi helyszín) területén végzett eddigi legnagyobb volumenű régészeti feltárást volt. Fontos eredményként értékeljük a római kori és középkori emlékek egymásba kapcsolódó együttesének komplex értékelését és bemutatását. Sikerült nagyobb felületen feltárni az egykori püspökvár keleti védőműveinek egy jelentős szakaszát és ezeknek török kori átépítését.

Az ezt követő régészeti kutatásokból ki kell emelni a – világörökségi helyszín szomszédságában levő – Rózsakert területén (Janus Pannonius utca 10.) előkerült újabb cella trichorát (22. / XXXVI. szám), amelynek bemutatása egyelőre megoldatlan. A négyszögletes előtérrel bővített sírkamra felett a földfelszínen egy háromkaréjos épület (a mauzóleum cella memoriaeja) állott, amelyből a keleti karéjt szinte teljesen, illetve a nyugati karéj egy részletét sikerült feltárnia az ásató régésznek. A terület második háromkaréjos sír építménye ma még nem része a világörökségi területnek. A magyar jogrend szerint védett területen (MJT) napvilágra hozott emlék régészeti és építészeti szempontból Sopianae északi temetőjének része, így kezdeményezhetővé válik a Rózsakert területének a világörökségi helyszínhez történő csatolása. Szintén ki kell emelni a Dóm téren végzett geofizikai kutatásokat, amelyek alapján további, eddig nem azonosított sírok és sírkamrák léte következtethetünk. Ezen kívül

a Széchenyi tér északi oldala mentén is feltártak egy dongaboltozatos, épített sírt (XXXV.), amely a temető keleti sírcsoportjához tartozhatott.

A világörökségi helyszín jelentősége háromszoros:

Egyrészt strukturális és építészeti változatosság jellemzi, mivel különböző formájú és típusú, egymás fölött több szinten elhelyezett sírok, sírkamrák és mauzóleumok sora alkotta a temetőt, amelyből az eredetileg földalatti hypogaeumok (kripták) maradtak meg nagyon jó állapotban. Két olyan építmény is található a területen, mint a Cella Septichora (11. számú emlék) és a nyolcszög alaprajzú, nehezen definiálható épület, amelyek több szempontból unikálisnak számítanak¹¹ az egykori Római Birodalom építészetében.

Másrészt művészi változatosság jellemzi a sírkamrákat, mert a falakat gazdagon díszítették keresztény témájú és kiemelkedő minőségű festmények. A falképek művészi minősége összevethető a hasonló korban készült bulgáriai, szerbiai, dalmáciai és itáliai alkotásokkal.

Harmadsorban a pogány és a keresztény hitvilág együttesen tükröződik a falképek programjában. A régészeti kutatások egyértelműen bizonyították, hogy Sopianae környéke lakott terület volt a római uralom utáni évszázadokban, a népvándorlás időszakában és a honfoglalás utáni időben is.

¹¹ Bár a Cella Septichora előképeként gyakran idézik a kölni St. Gereon templom római kori periódusát, a két épület közötti különbségek miatt, ezt nem tartjuk meggyőző analógiának.

b) területi jellemzők - területi kiterjedés, méret meghatározás helyszín és védőövezet bontásban

A világörökségi helyszín megnevezése	Pécs (Sopiana) ókeresztény temetője
A világörökségi terület kiterjedése	2000. évi felmérés összesen: 8,6300 ha 2014. évi felmérés Világörökségi helyszín: 0,0568 ha ¹² Védőövezet területe: 7,9240 ha ¹³ 2014. évi felmérés összesen: 7,9808 ha ¹⁴

c) a világörökségi helyszín és védőövezete helyrajzi számok szerinti megadása és határának EOVS síkkoordináták és WGS 84 alapfelületre vonatkozó földrajzi koordináták szerinti megállapítása

A világörökségi helyszín megnevezése	Pécs (Sopiana) ókeresztény temetője
A világörökségi terület koordinátái (világörökségi helyszín és védőövezet) ¹⁵	Felterjesztéskori központi koordináták N 46° 4' E 18° 15' 2014. évi pontosítás adatai (2. ábra): "A" pont (ÉK) WGS'84 koordináták: ÉSZ (N) 46° 04' 45,79" KH (E) 18° 13' 30,52" EOVS koordináták Y 586384 X 81976 "B" pont WGS'84 koordináták: ÉSZ (N) 46° 04' 39,72" KH (E) 18° 13' 27,87" EOVS koordináták Y 586325 X 81789 "C" pont (DNY) WGS'84 koordináták: ÉSZ (N) 46° 04' 34,80" KH (E) 18° 13' 20,35" EOVS koordináták Y 586162 X 81639

¹² A 16 világörökségi elem összterülete.

¹³ A védőzónát alkotó ingatlanok összterülete. A változás a védőövezet területének módosulásából következett.

¹⁴ A felterjesztéskori viszonyokhoz képest a megváltozott helyrajzi számok és azok területének módosulása okán minimális mértékben módosult a világörökségi terület mérete. Kezdeményezni kell a területi adatok módosítását az UNESCO világörökségi nyilvántartásában is.

¹⁵ Tekintettel a helyszín méretére és jellegére a feltüntetett koordináták a világörökségi terület koordinátái. A világörökségi védőövezet önállóan nem értelmezhető.

A világörökségi terület megnevezése	Pécs (Sopianae) ókeresztény temetője
A világörökségi helyszín koordinátái [WGS84]	[(46.0781419894,18.2243195512);(46.0780520381,18.2243209144);(46.0780431378,18.2243339762);(46.0780432327,18.2243469016);(46.0780523227,18.2243596908);(46.0780613178,18.2243595545);(46.0780615076,18.2243854054);(46.0780526073,18.2243984671);(46.0780436122,18.2243986034);(46.0780437070,18.2244115289);(46.0780438019,18.2244244543);(46.0780527970,18.2244243180);(46.0780707873,18.2244240454);(46.0780710719,18.2244628218);(46.0780620768,18.2244629581);(46.0780620768,18.2244629581);(46.0780531765,18.2244760198);(46.0780622665,18.2244888090);(46.0780622665,18.2244888090);(46.0780713565,18.2245015982);(46.0780803516,18.2245014619);(46.0780893468,18.2245013256);(46.0780893468,18.2245013256);(46.0780984367,18.2245141148);(46.0780985316,18.2245270402);(46.0781075267,18.2245269039);(46.0781165219,18.2245267677);(46.0781165219,18.2245267677);(46.0781255170,18.2245266314);(46.0781254222,18.2245137059);(46.0781253273,18.2245007804);(46.0781253273,18.2245007804);(46.0781252324,18.2244878550);(46.0781432227,18.2244875824);(46.0781522179,18.2244874461);(46.0781611181,18.2244743843);(46.0781611181,18.2244743843);(46.0781610233,18.2244614588);(46.0781609284,18.2244485334);(46.0781519333,18.2244486697);(46.0781519333,18.2244486697);(46.0781429381,18.2244488060);(46.0781426535,18.2244100295);(46.0781516487,18.2244098932);(46.0781516487,18.2244098932);(46.0781606438,18.2244097569);(46.0781606438,18.2244097569);(46.0781605490,18.2243968315);(46.0781605490,18.2243968315);(46.0781604541,18.2243839060);(46.0781604541,18.2243839060);(46.0781514589,18.2243840423);(46.0781424638,18.2243841786);(46.0781334687,18.2243843149);(46.0781331841,18.2243455385);(46.0781421792,18.2243454022);(46.0781421792,18.2243454022);(46.0781510795,18.2243323404);(46.0781510795,18.2243323404);(46.0781510795,18.2243323404);(46.0781509846,18.2243194149);(46.0781509846,18.2243194149);(46.0781419894,18.2243195512);(46.0781417997,18.2242937003);(46.0781507948,18.2242935640);(46.0781597900,18.2242934276);(46.0781598848,18.2243063531);(46.0781599797,18.2243192786);(46.0781690697,18.2243320677);(46.0781600746,18.2243322041);(46.0781601695,18.2243451295);(46.0781602643,18.2243580550);(46.0781602643,18.2243580550);(46.0781692595,18.2243579187);(46.0781693544,18.2243708442);(46.0781784444,18.2243836334);(46.0781785392,18.2243965588);(46.0781786341,18.2244094843);(46.0781697338,18.2244225461);(46.0781697338,18.2244225461);(46.0781608335,18.2244356079);(46.0781608335,18.2244356079);(46.0781698287,18.2244354716);(46.0781698287,18.2244354716);(46.0781789187,18.224482608);(46.0781790135,18.2244611863);(46.0781791084,18.2244741117);(46.0781702081,18.2244871735);(46.0781613078,18.2245002353);(46.0781614027,18.2245131608);(46.0781434124,18.2245134333);(46.0781435073,18.2245263588);(46.0781346070,18.2245394206);(46.0781346070,18.2245394206);(46.0781257067,18.2245524823);(46.0781257067,18.2245524823);(46.0781167116,18.2245526186);(46.0781077164,18.2245527549);(46.0780987213,18.2245528912);(46.0780896313,18.2245401020);(46.0780805413,18.2245273128);(46.0780805413,18.2245273128);(46.0780624562,18.2245146599);(46.0780624562,18.2245146599);(46.0780534611,18.2245147962);(46.0780443711,18.2245020070);(46.0780443711,18.2245020070);(46.0780442762,18.2244890816);

A világörökségi terület megnevezése	Pécs (Sopianae) ókeresztény temetője
A világörökségi helyszín koordinátái [WGS84]	(46.0780441814,18.2244761561);(46.0780440865,18.2244632307);(46.0780529868,18.2244501689);(46.0780529868,18.2244501689);(46.0780439916,18.2244503052);(46.0780349016,18.2244375161);(46.0780258116,18.2244247269);(46.0780257168,18.2244118015);(46.0780256219,18.2243988760);(46.0780345222,18.2243858143);(46.0780345222,18.2243858143);(46.0780434224,18.2243727525);(46.0780344273,18.2243728888);(46.0780343324,18.2243599634);(46.0780342376,18.2243470379);(46.0780340478,18.2243211870);(46.0780339529,18.2243082616);(46.0780518483,18.2242950635);(46.0780608435,18.2242949272);(46.0781417997,18.2242937003);(46.0785637857,18.2229558226);(46.0785368954,18.2229691578);(46.0785461756,18.2230077980);(46.0785282803,18.2230209966);(46.0785099099,18.2229695674);(46.0785457004,18.2229431701);(46.0785456054,18.2229302446);(46.0785008198,18.2229567784);(46.0785007247,18.2229438529);(46.0785454153,18.2229043934);(46.0785637857,18.2229558226);(46.0783644955,18.2239930051);(46.0783644955,18.2239930051);(46.0783555003,18.2239931415);(46.0783555953,18.2240060670);(46.0783376050,18.2240063397);(46.0783374152,18.2239804887);(46.0783644006,18.2239800796);(46.0783643056,18.2239671540);(46.0783822959,18.2239668813);(46.0783822959,18.2239668813);(46.0783912911,18.2239667449);(46.0783912911,18.2239667449);(46.0784002862,18.2239666085);(46.0784182765,18.2239663358);(46.0784182765,18.2239663358);(46.0784272716,18.2239661994);(46.0784274614,18.2239920505);(46.0783644955,18.2239930051);(46.0782071156,18.2233878254);(46.0782072105,18.2234007509);(46.0781802251,18.2234011603);(46.0781804151,18.2234270113);(46.0782074005,18.2234266019);(46.0782074955,18.2234395274);(46.0781715149,18.2234400732);(46.0781711350,18.2233883713);(46.0782071156,18.2233878254);(46.0782654541,18.2239815797);(46.0782384687,18.2239819888);(46.0782387534,18.2240207653);(46.0782657388,18.2240203562);(46.0782654541,18.2239815797);(46.0782743543,18.2239685178);(46.0782748288,18.2240331453);(46.0782298532,18.2240338272);(46.0782293786,18.2239691997);(46.0782743543,18.2239685178);(46.0784089017,18.2239147700);(46.0783819162,18.2239151792);(46.0783821061,18.2239410302);(46.0784090915,18.2239406211);(46.0784089017,18.2239147700);(46.0784178019,18.2239017081);(46.0784181816,18.2239534102);(46.0783642107,18.2239542285);(46.0783641158,18.2239413030);(46.0783731109,18.2239411666);(46.0783730160,18.2239282411);(46.0783640209,18.2239283775);(46.0783640209,18.2239283775);(46.0783640209,18.2239283775);(46.0783638310,18.2239025264);(46.0784178019,18.2239017081);(46.0784084270,18.2238501423);(46.0783904367,18.2238504151);(46.0783906266,18.2238762662);(46.0784086169,18.2238759934);(46.0784084270,18.2238501423);(46.0784173272,18.2238370804);(46.0784177069,18.2238887825);(46.0783817264,18.2238893281);(46.0783813467,18.2238376260);(46.0784173272,18.2238370804);(46.0780552630,18.2247603798);(46.0780551682,18.2247474544);(46.0780731585,18.2247471819);(46.0780730636,18.2247342564);(46.0781360296,18.2247333027);(46.0781365037,18.2247979300);(46.0780735378,18.2247988837);(46.0780734430,18.2247859582);(46.0780554527,18.2247862307);(46.0780553579,18.2247733053);(46.0780823433,18.2247728965);(46.0780824381,18.2247858220);(46.0781094235,18.2247854133);(46.0781091390,18.2247466369)

A világörökségi terület megnevezése	Pécs (Sopianae) ókeresztény temetője
A világörökségi helyszín koordinátái [WGS84]	(46.0780821536,18.2247470456);(46.0780822484,18.2247599711);(46.0780552630,18.2247603798);(46.0780458886,18.2247088143);(46.0780462679,18.2247605161);(46.0779833019,18.2247614698);(46.0779831123,18.2247356189);(46.0780011026,18.2247353464);(46.0780011974,18.2247482718);(46.0780281828,18.2247478631);(46.0780279931,18.2247220122);(46.0780010077,18.2247224210);(46.0780011026,18.2247353464);(46.0779831123,18.2247356189);(46.0779829226,18.2247097680);(46.0780458886,18.2247088143);(46.0779846113,18.2237143731);(46.0779844214,18.2236885222);(46.0779574360,18.2236889315);(46.0779576259,18.2237147824);(46.0779846113,18.2237143731);(46.0779937014,18.2237271621);(46.0779847062,18.2237272985);(46.0779847062,18.2237272985);(46.0779757111,18.2237274350);(46.0779758060,18.2237403604);(46.0779758060,18.2237403604);(46.0779757111,18.2237274350);(46.0779577208,18.2237277078);(46.0779578158,18.2237406332);(46.0779488206,18.2237407696);(46.0779483459,18.2236761425);(46.0779573410,18.2236760061);(46.0779573410,18.2236760061);(46.0779663362,18.2236758697);(46.0779663362,18.2236758697);(46.0779753313,18.2236757332);(46.0779753313,18.2236757332);(46.0779843264,18.2236755968);(46.0779843264,18.2236755968);(46.0779933216,18.2236754604);(46.0779937014,18.2237271621);(46.0784481793,18.2231385553);(46.0784391841,18.2231386918);(46.0784389941,18.2231128407);(46.0784121037,18.2231261758);(46.0784121987,18.2231391014);(46.0784032036,18.2231392379);(46.0784031086,18.2231263123);(46.0783941134,18.2231264489);(46.0783940184,18.2231135233);(46.0784030136,18.2231133868);(46.0783939234,18.2231005978);(46.0784119137,18.2231003247);(46.0784120087,18.2231132503);(46.0784209088,18.2231001882);(46.0784209088,18.2231001882);(46.0784299040,18.2231000517);(46.0784299040,18.2231000517);(46.0784478942,18.2230997787);(46.0784477992,18.2230868531);(46.0784477992,18.2230868531);(46.0784477992,18.2230868531);(46.0784387091,18.2230740641);(46.0784477042,18.2230739276);(46.0784477042,18.2230739276);(46.0784566043,18.2230608655);(46.0784566043,18.2230608655);(46.0784566043,18.2230608655);(46.0784655044,18.2230478034);(46.0784655044,18.2230478034);(46.0784655044,18.2230478034);(46.0784744996,18.2230476669);(46.0784744996,18.2230476669);(46.0784744996,18.2230476669);(46.0784834947,18.2230475304);(46.0784834947,18.2230475304);(46.0784924898,18.2230473938);(46.0784834947,18.2230475304);(46.0784924898,18.2230473938);(46.0784925849,18.2230603194);(46.0784925849,18.2230603194);(46.0785015800,18.2230601829);(46.0785015800,18.2230601829);(46.0785015800,18.2230601829);(46.0785016750,18.2230731084);(46.0785016750,18.2230731084);(46.0785107652,18.2230858975);(46.0785107652,18.2230858975);(46.0785107652,18.2230858975);(46.0785107652,18.2230858975);(46.0785197603,18.2230857609);(46.0785197603,18.2230857609);(46.0785197603,18.2230857609);(46.0785287554,18.2230856244);(46.0785287554,18.2230856244);(46.0785287554,18.2230856244);(46.0785378456,18.2230984135);(46.0785378456,18.2230984135);(46.0785378456,18.2230984135);(46.0785468407,18.2230982769);(46.0785469358,18.223112025);(46.0785469358,18.223112025);

[illegible]

A világörökségi terület megnevezése	Pécs (Sopiana) ókeresztény temetője
A világörökségi helyszín koordinátái [WGS84]	(46.0769114582,18.2245838049);(46.0769024631,18.2245839412);(46.0769112685,18.2245579546);(46.0769383488,18.2245704709);(46.0769654291,18.2245829873);(46.0769745190,18.2245957762);(46.0769746139,18.2246087014);(46.0769837039,18.2246214904);(46.0769748036,18.2246345518);(46.0769748984,18.2246474770);(46.0769659981,18.2246605385);(46.0769570978,18.2246735999);(46.0769391076,18.2246738725);(46.0769301124,18.2246740087);(46.0768848522,18.2246359145);(46.0768935628,18.2245970027);(46.0769116479,18.2246096553);(46.0769028425,18.2246356419);(46.0769299227,18.2246481583);(46.0769475336,18.2245961850);(46.0769439423,18.2253330571);(46.0769443214,18.2253847579);(46.0769173360,18.2253851663);(46.0769169569,18.2253334656);(46.0769439423,18.2253330571);(46.0769276575,18.2255659828);(46.0769190413,18.2256178197);(46.0769100462,18.2256179558);(46.0769187571,18.2255790441);(46.0769097620,18.2255791802);(46.0769010511,18.2256180919);(46.0768829661,18.2256054389);(46.0768915823,18.2255536021);(46.0769276575,18.2255659828);(46.0768360955,18.2253476161);(46.0767641344,18.2253487053);(46.0767735086,18.2254002697);(46.0768363798,18.2253863916);(46.0768360955,18.2253476161);(46.0768449011,18.2253216296);(46.0768454697,18.2253991806);(46.0767646082,18.2254133310);(46.0767550445,18.2253359163);(46.0768449011,18.2253216296)]

A világörökségi terület megnevezése	Pécs (Sopiana) ókeresztény temetője
A világörökségi védőövezet koordinátái [WGS84]	[(46.0790808453,18.2223145439);(46.0791347210,18.2223007983);(46.0791442868,18.2223782159);(46.0790905061,18.2224048871);(46.0791103030,18.2226502022);(46.0791114437,18.2228053106);(46.0791145795,18.2232318588);(46.0791776405,18.2232438290);(46.0791694053,18.2233473712);(46.0791063443,18.2233354009);(46.0791074841,18.2234905093);(46.0790998184,18.2236716056);(46.0791011475,18.2238525654);(46.0790850556,18.2241113521);(46.0791031407,18.2241240051);(46.0791303159,18.2241494475);(46.0791305057,18.2241752989);(46.0791307904,18.2242140760);(46.0791129899,18.2242402001);(46.0791402599,18.2242785682);(46.0791859946,18.2243812924);(46.0792590940,18.2245353108);(46.0793231033,18.2246765401);(46.0793517007,18.2248958692);(46.0793803924,18.2251281244);(46.0788056513,18.2252660966);(46.0785632564,18.2253344008);(46.0784467934,18.2254007985);(46.0784375140,18.2253621581);(46.0784193342,18.2253365793);(46.0784010596,18.2252980750);(46.0783828798,18.2252724962);(46.0783557996,18.2252599792);(46.0783286247,18.2252345366);(46.0783016393,18.2252349451);(46.0781218313,18.2252505939);(46.0776813539,18.2252960421);(46.0775834497,18.2254397185);(46.0774665130,18.2254414883);(46.0774665130,18.2254414883);(46.0774565703,18.2253123713);(46.0774655654,18.2253122351);(46.0774543903,18.2250150891);(46.0774453952,18.2250152253);(46.0774353572,18.2248731831);(46.0774443523,18.2248730469);(46.0774345038,18.2247568554);(46.0774341245,18.2247051541);(46.0774341245,18.2247051541);(46.0774332709,18.2245888264);(46.0774332709,18.2245888264);(46.0772804485,18.2246040683);(46.0771635117,18.2246058398);(46.0771006406,18.2246197189);(46.0771025372,18.2248782234);(46.0770485664,18.2248790408);(46.0769046442,18.2248812204);(46.0766617756,18.2248848984);(46.0766455865,18.2251307481);(46.0766377287,18.2252859857);(46.0767907408,18.2252965962);(46.0769077723,18.2253077514);(46.0770517892,18.2253184981);(46.0770524525,18.2254089746);(46.0770524525,18.2254089746);(46.0770540631,18.2256287033);(46.0770634371,18.2256802681);(46.0770543473,18.2256674790);(46.0770544420,18.2256804042);(46.0769103304,18.2256567313);(46.0766221072,18.2256093859);(46.0765410562,18.2255976857);(46.0765494829,18.2255199990);(46.0765494829,18.2255199990);(46.0765575306,18.2253906119);(46.0765562039,18.2252096605);(46.076557300,18.2251450350);(46.0765368866,18.2250289815);(46.0765368866,18.2250289815);(46.0765365074,18.2249772812);(46.0765364126,18.2249643561);(46.0765364126,18.2249643561);(46.0765176638,18.2248612278);(46.0765075308,18.2247062630);(46.0764882127,18.2245255843);(46.0764876435,18.2244480338);(46.0765866849,18.2244594597);(46.0766110135,18.2240971477);(46.0766187748,18.2239289849);(46.0766187748,18.2239289849);(46.0766272952,18.2238642229);(46.0766361955,18.2238511614);(46.0766360056,18.2238253112);(46.0766269155,18.2238125225);(46.0766354359,18.2237477605);(46.0766264408,18.2237478969);(46.0766169709,18.2236834078);(46.0766169709,18.2236834078);(46.0766070262,18.2235542931);(46.0765980311,18.2235544295);(46.0765882761,18.2234511651);(46.0766062664,18.2234508922);(46.0765869463,18.2232702137);(46.0765599609,18.2232706232);(46.0765503007,18.2231802840);(46.0765592008,18.2231672224);

A világörökségi terület megnevezése	Pécs (Sopiana) ókeresztény temetője
A világörökségi védőövezet koordinátái [WGS84]	(46.0765403554,18.2230511696);(46.0765403554,18.2230511696);(46.0765038997,18.2229870902);(46.0765038997,18.2229870902);(46.0763946275,18.2228077779);(46.0763945325,18.2227948528);(46.0763945325,18.2227948528);(46.0762582745,18.2226159510);(46.0762582745,18.2226159510);(46.0762400941,18.2225903741);(46.0762130136,18.2225778589);(46.0763018239,18.2224213924);(46.0763009680,18.2223050671);(46.0763279534,18.2223046572);(46.0765890025,18.2223265446);(46.0767330197,18.2223372834);(46.0768680418,18.2223481589);(46.0771111007,18.2223703200);(46.0771111007,18.2223703200);(46.0772821033,18.2223806492);(46.0774980817,18.2223902952);(46.0775314940,18.2220407648);(46.0775400134,18.2219760015);(46.0775486279,18.2219241635);(46.0775747569,18.2218074253);(46.0776007905,18.2216777617);(46.0776005050,18.2216389857);(46.0776005050,18.2216389857);(46.0776093098,18.2216129982);(46.0776447191,18.2215348990);(46.0777131569,18.2210555662);(46.0778300936,18.2210537871);(46.0779832967,18.2210902368);(46.0780373627,18.2211023411);(46.0781275998,18.2211397490);(46.0781545852,18.2211393385);(46.0782356367,18.2211510324);(46.0782986979,18.2211630000);(46.0783616638,18.2211620421);(46.0783886493,18.2211616316);(46.0783886493,18.2211616316);(46.0788826198,18.2210507001);(46.0789275955,18.2210500158);(46.0789366859,18.2210628046);(46.0789564856,18.2213081185);(46.0789658617,18.2213596844);(46.0789843280,18.2214240391);(46.0789398283,18.2214893514);(46.0790146448,18.2218760274);(46.0790244012,18.2219792961);(46.0790336817,18.2220179365);(46.0790808453,18.2223145439)]

A világörökségi terület megnevezése	Pécs (Sopianae) ókeresztény temetője
A világörökségi helyszín koordinátái [EOV]	[(586320,81839);(586320,81829);(586320,81829);(586321,81828);(586322,81828);(586323,81829);(586323,81830);(586325,81830);(586326,81829);(586326,81828);(586327,81828);(586328,81828);(586328,81829);(586328,81831);(586331,81831);(586331,81830);(586331,81830);(586332,81829);(586333,81830);(586333,81830);(586334,81831);(586334,81832);(586334,81833);(586334,81833);(586335,81834);(586336,81834);(586336,81835);(586336,81836);(586336,81836);(586336,81837);(586335,81837);(586334,81837);(586334,81837);(586333,81837);(586333,81839);(586333,81840);(586332,81841);(586332,81841);(586331,81841);(586330,81841);(586330,81840);(586330,81840);(586330,81839);(586327,81839);(586327,81840);(586327,81840);(586327,81841);(586327,81841);(586326,81841);(586326,81841);(586325,81841);(586325,81841);(586325,81840);(586325,81839);(586325,81838);(586322,81838);(586322,81839);(586322,81839);(586321,81840);(586321,81840);(586321,81840);(586320,81840);(586320,81840);(586320,81839);(586318,81839);(586318,81840);(586318,81841);(586319,81841);(586320,81841);(586321,81842);(586321,81841);(586322,81841);(586323,81841);(586323,81841);(586323,81842);(586324,81842);(586325,81843);(586326,81843);(586327,81843);(586328,81842);(586328,81842);(586329,81841);(586329,81841);(586329,81842);(586329,81842);(586330,81843);(586331,81843);(586332,81843);(586333,81842);(586334,81841);(586335,81841);(586335,81839);(586336,81839);(586337,81838);(586337,81838);(586338,81837);(586338,81837);(586338,81836);(586338,81835);(586338,81834);(586337,81833);(586336,81832);(586336,81832);(586335,81830);(586335,81830);(586335,81829);(586334,81828);(586334,81828);(586333,81828);(586332,81828);(586331,81828);(586330,81829);(586330,81829);(586330,81828);(586329,81827);(586328,81826);(586327,81826);(586326,81826);(586325,81827);(586325,81827);(586324,81827);(586324,81827);(586323,81827);(586322,81827);(586320,81827);(586319,81827);(586318,81829);(586318,81830);(586318,81839);(586215,81887);(586216,81884);(586219,81885);(586220,81883);(586216,81881);(586214,81885);(586213,81885);(586215,81880);(586214,81880);(586211,81885);(586215,81887);(586295,81864);(586295,81864);(586295,81863);(586296,81863);(586296,81861);(586294,81861);(586294,81864);(586293,81864);(586293,81866);(586293,81866);(586293,81867);(586293,81867);(586293,81868);(586293,81870);(586293,81870);(586293,81871);(586295,81871);(586295,81864);(586248,81847);(586249,81847);(586249,81844);(586251,81844);(586251,81847);(586252,81847);(586252,81843);(586248,81843);(586248,81847);(586294,81853);(586294,81850);(586297,81850);(586297,81853);(586294,81853);(586293,81854);(586298,81854);(586298,81849);(586293,81849);(586293,81854);(586289,81869);(586289,81866);(586291,81866);(586291,81869);(586289,81869);(586288,81870);(586292,81870);(586292,81864);(586291,81864);(586291,81865);(586290,81865);(586290,81864);(586290,81864);(586290,81864);(586288,81864);(586288,81870);(586284,81869);(586284,81867);(586286,81867);(586286,81869);(586284,81869);(586283,81870);(586287,81870);(586287,81866);(586283,81866);(586283,81870);(586354,81829);(586353,81829);(586353,81831);(586352,81831);(586352,81838);(586357,81838);(586357,81831);(586356,81831);(586356,81829);(586355,81829);(586355,81832);(586356,81832);(586356,81835);(586353,81835);(586353,81832);(586354,81832);(586354,81829);(586350,81828);(586354,81828);

A világörökségi terület megnevezése	Pécs (Sopianae) ókeresztény temetője
A világörökségi helyszín koordinátái [EOV]	(586354,81821);(586352,81821);(586352,81823);(586353,81823);(586353,81826);(586351,81826);(586351,81823);(586352,81823);(586352,81821);(586350,81821);(586350,81828);(586273,81822);(586271,81822);(586271,81819);(586273,81819);(586273,81822);(586274,81823);(586274,81822);(586274,81822);(586274,81821);(586275,81821);(586275,81821);(586274,81821);(586274,81819);(586275,81819);(586275,81818);(586270,81818);(586270,81819);(586270,81819);(586270,81820);(586270,81820);(586270,81821);(586270,81821);(586270,81822);(586270,81822);(586270,81823);(586274,81823);(586229,81874);(586229,81873);(586227,81873);(586228,81870);(586229,81870);(586229,81869);(586228,81869);(586228,81868);(586227,81868);(586227,81869);(586226,81868);(586226,81870);(586227,81870);(586226,81871);(586226,81871);(586226,81872);(586226,81872);(586226,81874);(586225,81874);(586225,81874);(586225,81874);(586225,81874);(586224,81873);(586224,81874);(586224,81874);(586223,81875);(586223,81875);(586223,81875);(586222,81875);(586222,81876);(586222,81876);(586222,81876);(586222,81877);(586222,81877);(586222,81877);(586222,81878);(586222,81878);(586222,81879);(586222,81879);(586223,81879);(586223,81879);(586223,81879);(586223,81880);(586223,81880);(586223,81880);(586224,81881);(586224,81880);(586224,81880);(586225,81881);(586225,81881);(586225,81881);(586225,81881);(586225,81882);(586225,81882);(586225,81882);(586224,81882);(586225,81883);(586225,81883);(586225,81883);(586225,81884);(586226,81884);(586226,81884);(586226,81885);(586227,81885);(586227,81885);(586228,81885);(586228,81885);(586229,81885);(586230,81885);(586229,81885);(586230,81884);(586230,81884);(586230,81884);(586231,81884);(586231,81884);(586232,81883);(586231,81883);(586231,81883);(586232,81882);(586232,81882);(586232,81882);(586233,81882);(586233,81882);(586233,81882);(586234,81882);(586234,81882);(586234,81881);(586234,81881);(586234,81881);(586235,81881);(586235,81881);(586235,81881);(586236,81880);(586235,81880);(586235,81880);(586235,81880);(586235,81879);(586236,81879);(586236,81879);(586236,81878);(586236,81878);(586236,81877);(586235,81877);(586235,81877);(586235,81877);(586235,81876);(586235,81876);(586235,81876);(586235,81876);(586235,81876);(586234,81875);(586234,81875);(586234,81875);(586233,81875);(586233,81875);(586233,81873);(586234,81873);(586234,81873);(586233,81872);(586233,81871);(586234,81871);(586234,81870);(586234,81870);(586234,81869);(586233,81869);(586233,81870);(586232,81869);(586232,81869);(586231,81869);(586231,81870);(586232,81871);(586232,81871);(586232,81871);(586232,81874);(586231,81873);(586230,81875);(586232,81875);(586232,81876);(586232,81876);(586233,81876);(586233,81876);(586233,81877);(586234,81877);(586234,81877);(586234,81877);(586234,81877);(586234,81878);(586234,81878);(586234,81879);(586234,81879);(586234,81879);(586234,81880);(586234,81880);(586233,81880);(586233,81880);(586232,81880);(586232,81880);(586232,81880);(586231,81880);(586231,81882);(586231,81882);(586230,81882);(586230,81883);(586230,81883);(586230,81883);(586229,81883);(586229,81884);(586229,81884);(586228,81884);(586228,81884);(586227,81884);(586227,81883);(586227,81883);(586226,81883);(586226,81883);(586226,81882);

A világörökségi terület megnevezése	Pécs (Sopianae) ókeresztény temetője
A világörökségi helyszín koordinátái [EOV]	(586226,81882);(586226,81881);(586226,81879);(586225,81879);(586225,81879);(586225,81879);(586224,81879);(586224,81879);(586224,81878);(586224,81878);(586223,81878);(586223,81877);(586223,81877);(586224,81876);(586224,81876);(586224,81876);(586225,81875);(586225,81875);(586225,81875);(586226,81875);(586226,81875);(586227,81875);(586227,81874);(586229,81874);(586269,81750);(586269,81745);(586273,81745);(586273,81746);(586275,81746);(586275,81745);(586279,81745);(586280,81746);(586282,81746);(586282,81749);(586280,81749);(586279,81750);(586275,81750);(586275,81749);(586273,81749);(586273,81750);(586269,81750);(586266,81744);(586266,81745);(586267,81745);(586267,81747);(586266,81747);(586266,81748);(586267,81748);(586267,81750);(586266,81750);(586266,81752);(586267,81752);(586267,81753);(586269,81753);(586269,81752);(586273,81752);(586273,81753);(586275,81753);(586275,81752);(586280,81752);(586280,81753);(586282,81753);(586282,81751);(586283,81750);(586284,81750);(586284,81749);(586285,81749);(586285,81746);(586285,81745);(586284,81745);(586284,81744);(586283,81744);(586282,81744);(586282,81742);(586280,81742);(586280,81744);(586275,81744);(586275,81742);(586272,81742);(586272,81744);(586269,81744);(586269,81742);(586267,81742);(586267,81744);(586266,81744);(586340,81706);(586338,81703);(586339,81702);(586339,81701);(586337,81702);(586338,81705);(586339,81708);(586340,81709);(586341,81709);(586342,81710);(586343,81709);(586344,81709);(586345,81708);(586346,81707);(586346,81705);(586346,81704);(586343,81699);(586340,81700);(586341,81702);(586343,81701);(586344,81704);(586340,81706);(586397,81705);(586401,81705);(586401,81702);(586397,81702);(586397,81705);(586415,81703);(586419,81702);(586419,81701);(586416,81702);(586416,81701);(586419,81700);(586418,81698);(586414,81699);(586415,81703);(586398,81693);(586398,81685);(586402,81686);(586401,81693);(586398,81693);(586396,81694);(586402,81694);(586403,81685);(586397,81684);(586396,81694)]

A világörökségi terület megnevezése	Pécs (Sopianae) ókeresztény temetője
A világörökségi védőövezet koordinátái [EOV]	[(586166,81945);(586165,81951);(586171,81952);(586173,81946);(586192,81948);(586204,81948);(586237,81948);(586238,81955);(586246,81954);(586245,81947);(586257,81947);(586271,81946);(586285,81946);(586305,81944);(586306,81946);(586308,81949);(586310,81949);(586313,81949);(586315,81947);(586318,81950);(586326,81955);(586338,81963);(586349,81970);(586366,81973);(586384,81976);(586394,81912);(586399,81885);(586404,81872);(586401,81871);(586399,81869);(586396,81867);(586394,81865);(586393,81862);(586391,81859);(586391,81856);(586392,81836);(586395,81787);(586406,81776);(586406,81763);(586406,81763);(586396,81762);(586396,81763);(586373,81762);(586373,81761);(586362,81760);(586362,81761);(586353,81760);(586353,81760);(586349,81760);(586349,81760);(586340,81760);(586340,81760);(586341,81743);(586341,81730);(586342,81723);(586362,81723);(586362,81717);(586362,81701);(586362,81674);(586381,81672);(586393,81671);(586394,81688);(586395,81701);(586396,81717);(586403,81717);(586403,81717);(586420,81717);(586424,81718);(586423,81717);(586424,81717);(586422,81701);(586418,81669);(586417,81660);(586411,81661);(586411,81661);(586401,81662);(586387,81662);(586382,81662);(586373,81660);(586373,81660);(586369,81660);(586368,81660);(586368,81660);(586360,81658);(586348,81657);(586334,81655);(586328,81655);(586329,81666);(586301,81669);(586288,81670);(586288,81670);(586283,81671);(586282,81672);(586280,81672);(586279,81671);(586274,81672);(586274,81671);(586269,81670);(586269,81670);(586259,81669);(586259,81668);(586251,81667);(586251,81669);(586237,81667);(586237,81664);(586230,81663);(586229,81664);(586220,81662);(586220,81662);(586215,81658);(586215,81658);(586201,81646);(586200,81646);(586200,81646);(586186,81631);(586186,81631);(586184,81629);(586183,81626);(586171,81636);(586162,81636);(586162,81639);(586164,81668);(586165,81684);(586166,81699);(586168,81726);(586168,81726);(586169,81745);(586170,81769);(586143,81773);(586138,81774);(586134,81775);(586125,81778);(586115,81781);(586112,81781);(586112,81781);(586110,81782);(586104,81786);(586067,81794);(586067,81807);(586070,81824);(586071,81830);(586074,81840);(586074,81843);(586075,81852);(586076,81859);(586076,81866);(586076,81869);(586076,81869);(586068,81924);(586068,81929);(586069,81930);(586088,81932);(586092,81933);(586097,81935);(586102,81930);(586132,81938);(586140,81939);(586143,81940);(586166,81945)]

III. A kezelés céljai

1. Rövid műemlékvédelem-történeti áttekintés és értékleltár

a) védelmi és kezelési elvárások

A helyszín és annak védőövezete az 1966-ban kijelölt és azóta megnövekedett területű műemléki jelentőségű területen belül helyezkedik el. A római temető jogszabályban védett régészeti lelőhely. Helyi szinten, a 40-es számú önkormányzati rendelettel 1994-ben a történeti belváros és a római temető területe történelmi övezetként védett lett. A város számos más rendeletet is elfogadott a történeti és építészeti értékeknek a városfejlesztés keretein belül történő megőrzésével kapcsolatban.¹⁶ A helyszín részét képező tizenhat műemlék tulajdonosi köre heterogén: kettő a magyar államhoz tartozik, tizenhárom Pécs városához és egy Baranya megyéhez.¹⁷ A világörökségi nevezéshez készült kezelési terv 2000-ben. A világörökségről szóló 2011. évi törvény alapján új kezelési terv kidolgozására kerül sor, amely a KET-nek a kormány által történő elfogadását követően kormányrendeletként fog hatályba lépni, és amelyet hét évente felül kell vizsgálni. A kezelő szerv a Zsolnay Örökségkezelő Nonprofit Kft., azon belül is a Világörökség divízió. A szervezetet az illetékes miniszter 2012-ben megerősítette funkciójában. Az új kezelési terv és a kezelő szervezet révén átlátható irányítási struktúrák jönnek létre, melyek keretében világosak a felelősségi viszonyok, az eltérő érdekek manifesztálódhatnak és megteremtődnek a különböző szereplők közötti együttműködés intézményes keretei és módozatai. A világörökségről szóló törvény alapján biztosított lesz a helyszín állapotának csak úgy, mint fenyegetettségének és a megőrzési intézkedéseknek a követő-figyelése (monitoring), melyről 4 évente az illetékes miniszter beszámol a Kormánynak és az Országgyűlésnek. Egyensúlyt kell teremteni a hitelesség megőrzése és a bemutatás mai igényei között. A korábban alkalmazott műszaki megoldások korszerűsítése folyamatos kezelési feladat, az attribútumok hiteles megőrzésének fokozott biztosítása érdekében. Az egykori nekropolisz területén a továbbra is folyó kutatások során feltárt újabb részek a helyszín bővítését alapozhatják meg. A kutatások folytatásáról folyamatosan tájékoztatni kell a Világörökségi Központot (VK) (World Heritage

¹⁶ Jelenleg a Pécs Építési Szabályzatának és Szabályozási Tervének megállapításáról szóló 46/2009. (XII. 21.) rendelet hatályos, amely helyi védelmet csak az országos védelemben nem részesülő emlékeknek biztosít (2. §), így nem érinti a világörökségi területet.

¹⁷ Ez fejlesztési, pl. forrásbevonás esetén pályázati szempontból felesleges adminisztrációs terhet jelenthet a kezelőnek.

Centre – WHC), és szükség szerint kezdeményezni kell a világörökségi terület kiterjesztését, vagy a világörökségi területen feltárt római kori emlékek listába vételét.

b) az attribútumok bemutatása

Sopianae északi temetőjét alkotó sírok, sírépítmények az ókeresztény kultúra egyedi és komplex emlékei. Legnagyobb értékük a részben festett hypogaeumok nagy számában, illetve ezek történeti, képzőművészeti és vallási sokrétűségében rejlik. A hatályos jogszabályok szerint megalapozó dokumentáció (MAD) készült, amely tartalmazza a világörökségi helyszín kiemelkedő egyetemes értékeinek, az attribútumoknak a felsorolását. Az alábbiakban a MAD-ban kidolgozott rendszer alapján írjuk le az értékeket.

I. Vallástörténeti értékek	
Attribútumok	Az érték leírás
Ókeresztény szimbólumok	Vallástörténeti szempontból a feltárt bibliai témájú falképek és ókeresztény szimbólumok jelenléte a sírokban egyértelműen igazolják, hogy a provincia utolsó korszakában jelentős keresztény népesség élt a területen, akik közvetlen kapcsolatban állhattak Itáliával, vagy más, Pannóniánál nagyobb jelentőséggel bíró birodalmi központokkal. A falképek állapotának megőrzése eminens restaurátori feladat. <i>Művészettörténeti és ikonográfiai szempontból gondoskodni kell a falképek minél teljesebb körű feldolgozásáról, a formai megoldásokon keresztül fel kell tárni a falképek eredetét és kapcsolatait, valamint gondoskodni kell az anyag színvonalas és többnyelvű publikálásáról.</i>
• Bibliai témájú falképek; • ókeresztény szimbólumok; • a cella trichora és a septichora építészeti kialakítása; • kétszintes sírkamrák	
Kiemelkedő késő római vallástörténeti forrás Pannóniában	Az attribútum csoport önmagában igazolja, hogy az emlékek bemutatásának – a kontinuitás bemutatása miatt – szerves egységben kell megvalósulniuk a pécsi püspökség 1000 éves történetének megismertetésével. <i>Nem hagyható figyelmen kívül az egyházmegye által alapított ókeresztény kutatóintézet működése sem, amelynek feladata lehet a falképek művészet- és vallástörténeti tanulmányozása, illetve új publikációk elkészítése.</i>
• nagyszámú ókeresztény sír; • a temető komplexitása; • ókeresztény kultúrához köthető leletek; • az ókeresztény kultúrához köthető építészeti formák; • keresztény és pogány temetkezés azonos területen	
A terület szellemiségének továbbélése	Pécs város polgárai számára az identitástudatot meghatározó tény lehet az európai kultúra kezdeteinek és a keresztény kultúra jelenlétének 1700 éves jelenléte, amelyet nívós emlékmű is bizonyít. <i>A sírépítmények hiteles elvi rekonstrukciója és korszerű 3D technikák felhasználásával a látogató korosztályok számára élményeztető módon lehet bemutatni a temető működésének történetét. A prezentáción keresztül válhat csak érthetővé a nagyközönség számára, hogy a bemutatott emlékek eredeti állapotukban hogyan</i>
• ókeresztény temető helyén keresztény püspökség; • mindmáig ható vallási kontinuitás; • az ókeresztény építmények használatának folytonossága; • népvándorlás kori lakóhely a temetői építményekben	

	<i>helyezkedhettek el, és milyen volt a használatuk. Ez utóbbival összekapcsolhatóvá válik a mai temetkezési kultúrában is használt kriptá temetkezés eredete.</i>
II. Kultúrtörténeti értékek	
Attribútumok	Az érték leírás
Építészettörténeti érték • a sírépítményeknek a szintvonalakra merőleges (É-D-i) telepítése; • kétszintes sírépítmények nagy száma; • a 16. számú sírkamra szokatlanul nagy mérete; • a befejezetlen 11. számú, hétkaréjos Cella Septichora unikális alaprajzi kialakítása és K-Ny-i tájolása; • az 5. számú sírkamra nyolcszög alaprajzú építészeti formálása; • a 10. sírkamra 12. századi kifestése • a kétszintes 13. számú sírkamra földfelszín feletti terében megmaradt berendezés a kétszintes 22. számú cella trichora kriptájának síkmennyezete.	A feltárt sírépítmények régészeti feldolgozottak, de építészettörténeti szempontból kérdések sora maradt megválaszolatlan. Miért tájoltak csak két ismert sírkamrát (11; 12) Ny felé és a többség É-D-i tengellyel épült? Az adekvát magyarázat szerint a szintvonalra merőleges tájolás gazdaságosabb építést eredményezett. A tények alapján éppen ellenkezőleg, a szintvonallal párhuzamos telepítés esetén kell kisebb földtömeget kiemelni, ha a cella memoriae bejárata éppen a terepszinten van és a hypogaeum kerül teljesen a föld alá. A fentiek megválaszolásának a bemutatás hitelessége szempontjából van jelentősége. <i>A kutatási eredmények felhasználásával a római kori járószint alatti zóna bemutatása és értelmezése válik egyértelművé.</i>
Műemléki érték • a római építési kultúra földfelszín alatti emlékeinek sértetlen bizonyítékai; • az emlékek jelentős régiség és történeti értékkel bírnak, amit az utókor számára meg kell őrizni.	A Római Birodalom építészeti emlékei Pannóniában a föld alatt romosan maradtak meg. Kivételt képeznek a <i>pécsi sírépítmények, melyek szinte egyedülként alkalmasak arra, hogy a provincia építészettörténetét, építéstechnológiáját a maga egészében tanulmányozhassuk és láttathassuk a nagyközönség számára. Ennek a lehetőségnek a megőrzése és kihasználása lehet a műemlékvédelem eminens célja.</i>
Képzőművészeti érték • al secco és al fresco technikával készült falképek; • egységes ókeresztény tematikával készült falképek; • ikonográfiai sokrétűség, • kiemelkedő képzőművészeti érték.	A korszak kvalitásos emlékanyagának kiemelkedő alkotásait jelentik Sopianaé északi temetőjében feltárt falképek. A régészet és művészettörténet az emlékanyag eredetével és kapcsolataival képes elhelyezni az alkotásokat a Birodalom képzőművészetének történetében. <i>A restaurátori feladatok között elsődleges a falképek megőrzésének biztosítása.</i>
Kultúrák találkozásából adódó egyedi érték • a középkor biblia picta-ját megelőző alkotások megjelenése Pannóniában; • a Római Birodalomban megjelenő ábrázolásokkal tematikájukban, technikai kivitelükben és esztétikai minőségükben rokon alkotások; • pogányok és keresztények számára is jól értelmezhető motívumok (pl. korsó, pohár, szőlőinda, kerítés) egyidejű megjelenése a falképeken.	Kultúrtörténeti és didaktikai szempontból kiemelkedő jelentősége van annak a folyamatnak, amely lehetővé teszi a XXI. század embere számára a keresztény kultúra elterjedése időszakában a megelőző civilizációs folyamatok továbbélésének és beépülésének a megismerését.

III. Táji sajátosságok	
Attribútumok	Az érték leírás
A legnagyobb ismert ókeresztény temető • sírkamrák koncentrált megjelenése; • összefüggő, nagyméretű temető-részlet; • a birodalomban legnagyobb számban egy helyütt előforduló kétszintes sírépítmények; • bibliai jelenetekkel díszített 4. századi sírkamrák legészakibb megjelenése.	Az attribútumok sorában a táji adottságok vizsgálata eddig nem kapta meg azt a kitüntetett figyelmet, amire szükség lenne a beépítés pontosabb megértéséhez és bemutatásához. <i>A későbbi kutatások (régészeti és geológiai) egyik célja lehet a terület római kori terepadottságainak hiteles meghatározása.</i>
Táj és építészet • kétszintes sírkamrák kialakítása; • természetes táji adottságok kihasználása; • sírkamrák többszöri használata.	

IV. Nyilvánosság számára hozzáférhető egyedülálló értékek	
Attribútumok	Az érték leírás
In situ megtekinthető sírkamrák • 12 látogatható sírkamra; • részben eredeti állapotban és eredeti helyzetben látható építmények, melyek viszonya a felszín feletti építményekhez nem minden esetben egyértelmű.	A bemutatás lehetővé tette a sírkamrák megtekintését eredeti helyzetükben, de ezek viszonya a római kori terepszinthez, illetve a felettük álló építményekhez nem érzékelhető. <i>A viszonyok tisztázása lehetővé teszi a hiteles elvi rekonstrukció elkészítését.</i>

2. Átfogó célok és jövőkép

A helyszín értékeinek megőrzése érdekében az alábbi prioritások fogalmazhatóak meg:

Nyilvánvalóan a világörökségi cím elismerésben részesített magyar kulturális örökségi értékkel kapcsolatban az **elsődleges szempont az értékek (elsősorban a kiemelkedő egyetemes értékek) fenntarthatóságának a biztosítása**. Az értékek fenntarthatóságán azt értjük, hogy a világörökségi jelölési dokumentumban nevesített emlékek rész-elemeinek az állapotát (a megőrzésükhöz szükséges beavatkozásoktól eltekintve) a cím odaítélésekor rögzített állapotában kell megtartani és gondoskodni kell ezek tudományos feldolgozásáról, az eredmények közzétételéről és a további kutatás lehetőségének a biztosításáról.

Az emlékek bemutatása régészeti feltárással emelte ki azokat az értékeket megteremtő kulturális közeg pusztulása után évszázadokon keresztül kialakult, a megtalálás előtti

közegükből. Ez a folyamat környezetük állapotának olyan fizikai és klimatikus megváltozását idézte elő, amelyek mellett az emlékek fennmaradását csak **folyamatos és szakszerű karbantartás, illetve a meghatározott klimatikus környezet** biztosíthatja. Ennek garanciáját *másodlagosan megtartandó szempontnak* tekintjük.

Harmadsorban garantálni kell az emlékeknek a nagyközönség számára történő hiteles bemutatását. Az ókeresztény emlékek – mint az egyetemes emberi kultúra kimagasló bizonyítékai – megőrzése nem lehet öncél. Biztosítani kell ezek minél szélesebb körben történő megismerhetőségét, megismertetését, így a turisztikai és közművelődési célpontként való megtekintésének a lehetőségét. Az értékek fenntarthatósága a népszerűsítés oldaláról szorosan épül az építészeti, kutatási és együttműködési pillérekre. A bemutatást, a kiállítást az érték attribútumokra kell alapozni, ehhez létre kell hozni az építészeti megórással és értelmezéssel egységes szemléletű kiállítási fejlesztési tervet és bemutatást.

A tulajdonosi és/vagy kezelői érdekeket alá kell rendelni a fenntartás folyamatának és az emlékek jó állapota és bemutatathatósága megőrzésének. Kiemelt cél a világörökségi terület működtetésében érdekelt és érintettek (stakeholderek) közös marketingstratégiájának és kommunikációjának a megszervezése.

Az emlékek környezetének méltó megőrzése a világörökségi terület minőségének javítását, illetve a későbbiekben állandó karbantartását jelenti. Településrendezési eszközök igénybevétele a város vállalhat garanciát a városközpont e területe, mint élettel teli településrész funkcióinak és működtetésének biztosítását illetően.

Létre kell hozni annak a lehetőségét, hogy a világörökségi helyszínen ne csak a múzeumok és bemutatóhelyek, illetve a szakrális helyszínek nyitva tartásának ideje alatt legyen Pécs központjának egy élő, de csak időszakos vonzerőt nyújtó helyszíne. Megfontolandó, hogy a jelenleg adminisztratív vagy hivatali funkciót ellátó épületekbe esetleg lakófunkció, vagy olyan használat kerüljön, amely a lakosság vagy a látogatók jelenlétét a múzeumok nyitvatartási idején túl is garantálja.

Gondoskodni kell a világörökségi emlékek megközelíthetőségéről mind gyalogosan, mind kerékpárral, mind pedig személy- és társas gépkocsival, illetve közösségi közlekedéssel közlekedők számára egyaránt. A közlekedők számára a terület egyértelmű és könnyű megközelíthetősége mellett megoldandó feladat a közlekedési eszközök tárolásának ma még megoldatlan problémája, illetve a városon belül a közösségi közlekedés használatának a biztosítása.

Kiemelt szempontként kell kezelni a világörökségi területen működő, annak fenntartásáért és látogathatóságáért felelős szervezeteknek és a város, illetve az ország érdekelt civil szervezeteinek a bevonását az értékek megőrzésének a folyamatába. Pécsnek, mint Európa Kulturális Fővárosa 2010 programjai gesztorának a példája bizonyítja, hogy a város lakosságának bevonása nélkül, a város életét ilyen mértékben befolyásoló rendezvény nem lehet sikeres. A tanulságok levonása után a város és a civil szervezetek együttműködését új alapokra kell helyezni, a folyamatos együttműködés garanciáit meg kell fogalmazni és hatékony működését ellenőrizni kell.

Meg kell vizsgálni, hogy a város területén kívül, a tágabb táji környezetben ismert és feltárható természeti, kulturális és táji értékek bevonása a világörökségi terület marketing stratégiájába nem javítaná-e a kulturális értékek ismertségét és látogatottságát a városon belül, valamint a régió és a tágabb környezet viszonylatában, akár európai és globális kontextusban is.

3. *Specifikus célok*

a) az épület szerkezeteit érintő célok

A Cella Septichora Látogatóközpont (CSL) építése során közreműködő tervezők és kivitelezők egybehangzó véleménye szerint a régészeti feltárások eredményeinek a kiértékelésére, illetve az eredmények alapján a tervek elkészítésére a rövid közbeszerzési határidők betartása miatt csak korlátozottan volt lehetőség. Ennek következtében egyes, részben meghatározó jelentőségű szerkezetek építése is csak a tervező helyszíni művezetése keretében valósulhatott meg. Így a szokásos kiviteli tervdokumentáció nem készült az építést megelőzően. Ami nehézkessé teszi a KET javaslatának egyértelmű megfogalmazását az az, hogy ismereteink szerint nem készült megvalósulási dokumentáció az átadás-átvételi eljáráshoz. Hosszantartó és több síkon kezdeményezett kutatásaink során a Megalapozó Dokumentációhoz (MAD) még nem tudtunk terveket csatolni és a KET készítése során sikerült csak több tervlapot tartalmazó dokumentációt, illetve az üveges szerkezetek néhány csomóponti részletrajzát megkapnunk. A fentiek miatt elengedhetetlennek tartjuk, hogy legkésőbb a Kezelési Kézikönyvben (KKK), de lehetőség szerint mihamarabb egy pontos geodéziai felmérésen alapuló geometriai állapot rögzítésre kerüljön sor. A felmérésnek tudományos szempontból is használható adatokat kell tartalmaznia, így értelmezni kell az ókeresztény építmények építésének különböző periódusait is.

A 10 évvel ezelőtt elkészült és a nagyközönségnek átadott CSL műszaki állapotában olyan változások következtek be, amelyek kezelése halaszthatatlan beavatkozást igényel. **Gondoskodni kell a CSL belső klímájának az emlékek fennmaradását biztosító javításáról!** Ez elsősorban a konstans hőmérséklet és páratartalom meghatározását jelenti. A látogatók számára nyári napokon a területen dolgozók kénytelenek a vészkijáratok kinyitásával olyan légállapotot biztosítani, amely a fülledtség érzését csökkenti. Az eredetileg tervezett szellőztető rendszer működésének hiányában azonban az ajtók megnyitása csak korlátozott területen és korlátozott mértékben képes a problémát kezelni. A magas páratartalom következtében egyes helyeken, mint például a 19. sírkamra lejárati aknája környékén mohatelepek jöttek létre. A biológiai károkozó nem a római kori terepszinten okoz felületi sérüléseket, hanem a kőfalazaton megtelepedve, a kő anyagának a tönkremenetelét indíthatja el. Természetesen a bemutatott emlék esztétikai megjelenése is sérül a kiterjedt zöldfelület látványával.

Téli időszakban, amikor a légcseré még a vészkijáratok megnyitásával sem következik be, a száraz légfűtés hatására a falfelületek nedvesség vesztesége következik be. A restaurált állapotukban bemutatott falazatok fugái közül a restaurátorok természetesen nem távolították el teljesen az építményt körülvevő földtakarót. A száraz belső klíma hatására ez a vékony földréteg lepereg, és egy meghatározott időtávlatban a sírépítmények látványának a romlását okozhatja. Veszélyt jelent a kiszáradás a festett felületű vakolatok számára is. A túlzottan száraz levegő hatására csökkenhet a vakolat és a falazat közötti tapadás, ami szélső esetben a festett vakolatok megrepedését vagy leesését is eredményezheti.

Az elégtelen teljesítménnyel működő szellőztető rendszer miatt a cella septichorában megrendezett nagyobb létszámú közönséget befogadó rendezvények alkalmával a tér páratérhelése ugrásszerűen megemelkedik, majd a közönség távozása után a klímaterhelés visszaáll az eredeti szintre. A páratérhelés hektikus változását a klímarendszer ésszerű szabályozásával kell mérsékelni, illetve lehetőség szerint kiküszöbölni.

Beázások kezelése

A vasbeton szerkezeteken több helyütt beázások figyelhetők meg. Az okok feltárása egy komplex diagnosztikai vizsgálat sor keretében végezhető el. Valószínűleg fizikailag már nincs lehetőség a vasbeton szerkezetek mögöttes területén a szivárgó rendszert kijavítani vagy a hiányzó szivárgókat a felszín megbontásával kiépíteni.

Radar, vagy ultrahangos vizsgálattal föl kell térképezni a vasbeton szerkezetek hátoldalának állapotát. Egyes vélemények szerint a be nem mutatott régészeti leletek visszatemetésének hiányosságai miatt, a felszín alatt vízcsákók alakulhattak ki. Ezek vizének a „kivezetését” meg kell oldani, illetve a vasbetonfalak hátfelületét injektálásos technológiával kell – a lehetőségek szerint – vízzáróvá tenni.

A Cella Septichorát lefedő üvegszerkezet helyenként beázik. A használatbavétel során (megbízás hiányában) nem készített sem a kivitelező, sem pedig a tervező az elkészült építményre vonatkozó komplex kezelési útmutatót, amelyben rögzíteni kellett volna azt, hogy az üvegtető fugáinak vízzáró képességét legalább 3 évente ellenőrizni, 5 évente pedig újra kell fugázni. Az üvegtető beázásának másik oka az, hogy a plébánia épületének csapadékvíz csatornája a tetőről az esővizet a lefedő szerkezetre vezeti. Bár elvben ezt az intenzív csapadékot a tető szerkezetének el kellene viselnie, de gazdaságosabb megoldásnak tartjuk, ha a csatorna kiömlő nyílását meghosszabbítva, a csapadékvizet közvetlenül a felszíni vízelvezető rendszerbe kötik be.

Az elmúlt évtizedben többször javították az üvegszerkezet beázásait, de ezek teljes felületű szisztematikus karbantartása elmaradt. Ütemezett programot kell kidolgozni az üvegszerkezet komplex megújítására, majd a szerkezet állapotának időszakonkénti (például 3 évenkénti) rendszeres ellenőrzésére.

b) az épület használatát érintő célok és jövőkép

Az infrastruktúra javítása

A CSL a beruházó eredeti elképzelése szerint egy multifunkciós együttes. Elsődleges funkciója az ókeresztény temetői építmények megőrzése és bemutatása a nagyközönség számára. A Cella Septichora alapterülete¹⁸ kb. 215 m², de a közel egyenlő oldalú nyolcszöget formázó középrész is csaknem 150 m². Az oktagon koncertek, konferenciák, előadások és fogadások helyszíne, akár 120 vendég egyidejű befogadására is alkalmas. A rendezvények megtartását bizonyos mértékig korlátozza a Cella Septichora fölötti üvegtető. Napközben vetített képes előadásokat például nem lehet itt lebonyolítani. Koncertek, fogadások számára viszont szinte korlátlanul alkalmas a tér. A látogatóközpontnak a római kori építményen kívül eső tere például ruhatár vagy büfé számára csak korlátozottan alkalmas. Ennek pontos méreteit eredeti alaprajz hiányában

¹⁸ A cella méreteit részben Gosztanyi Gyula, részben pedig Nagy Mihály publikációiban közölt adatok alapján vettük figyelembe. Gosztanyi Gyula; A pécsi hétkaréjos ókeresztény temetői épület Arch. Ért. 1940 p. 56-61; Nagy, Mihály; Typological Considerations on Christian Funerary Buildings in Pannonia. Zalai Múzeum 11. 2002. p. 21-30

nem tudjuk meghatározni. A CSL lehetséges fejlesztésekor mindenk előtt **a közönség számára növelni kell a vizes helyiségek számát**. A ma rendelkezésre álló egyetlen mozgáskorlátozottak számára kialakított vizes helyiség bizonyosan nem elégséges a rendezvények látogatóinak kiszolgálására. A Cella Septichora terének galéria szintjén elhelyezhető lenne egy olyan funkció, amely lehetővé tenné, hogy a látogatók megpihenve felfrissülhetnek, üdítőt és egyszerűbb ételeket fogyaszthatnak. A funkció ilyen értelmű bővítését hasznosnak tartanánk.

c) a bemutatás hitelességének javítását érintő célok és jövőkép

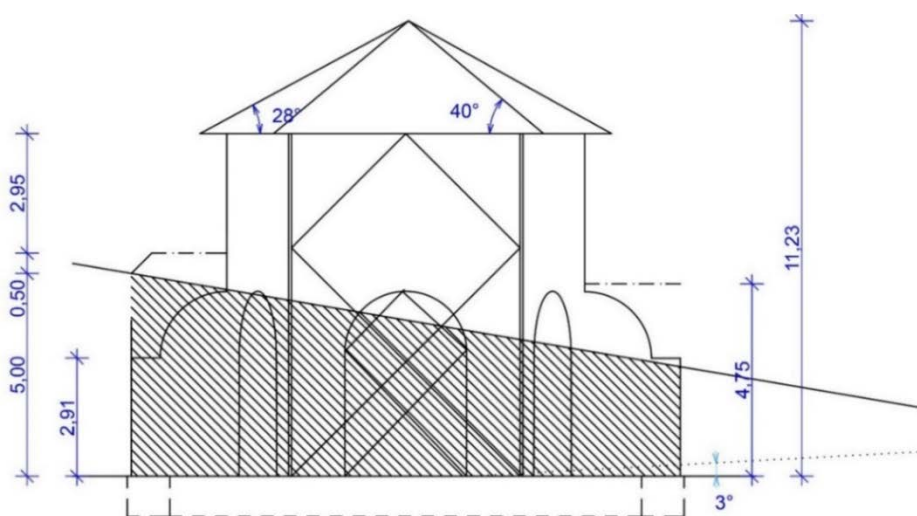
A bemutatás hitelességével kapcsolatban a tervezés és a kivitelezés folyamán is fontos észrevételeket és javaslatokat fogalmazott meg Visy Zsolt professzor, az ásatások vezető régésze. Bár a CSL-ben bemutatott 12 sírkamra csaknem mindegyikét általában úgy láttatja a tervező, mintha eredeti környezetéből kiszakítva az épületet, „kiállítási tárlóba” helyezte volna, a bemutatás módját nem kifogásolta a régész egyik sírkamra esetében sem, kivételt csupán a Cella Septichora és az V-ös építmény képez¹⁹. A bejáratától a fogadótérbe vezető úton valóban az építménynek az a külső – eredetileg föld alatt lévő – felülete látszik, amely sohasem volt látható, valószínűleg még az építés során sem. A látogatóközpont előterének geometriai méretei építészetileg nehézkessé teszik a hétkaréjos építmény D-i oldalának az eltakarását. Olyan alaprajzi konfiguráció jönne létre, amelynek értelmes berendezése és használata csak kompromisszumok sorozata révén lenne megvalósítható. Többek között ennek a konfliktusnak a feloldására javasoltuk a társadalmi egyeztetések során, hogy nemzetközi szakértők bevonásával rendezendő konzultáció ajánlásai alapján készüljön el a régész és az építész számára egyaránt elfogadható végleges megoldás.

A CSL-ben több helyütt jelzik a feltételezett eredeti római kori járószint magasságát. A szintek ismeretében a laikusok számára nem tűnik egyértelműnek az építmények elhelyezése az ókori környezetben. Erre vonatkozóan a térben több helyütt elhelyezett képernyőkön megmutatott elvi rekonstrukciók sem nyújtanak segítséget. A rekonstrukciós animációk legnagyobb hibája éppen az, hogy nem érzékelhetőek az eredeti terepviszonyok. Az ábrákon sokszor sík területen mutatják be a sírépítményeket. Például a 19. és 20. számú sírkamrák esetében sem érzékelhető az, ami a fizikai valójában

¹⁹ Ezúton köszönöm meg Visy Zsolt szóbeli közlését, mert a korábbi viták során én csak a Cella Septichora bemutatásával kapcsolatban ismerhettem meg a nézetkülönbséget régész és építész között.

bemutatott hypogaeumok boltháta (extradosa) és a cella memoriae töredékesen megőrződött járószintje közötti szintkülönbségből egyértelműen látszik.

Római kori épületek belmagasságát és nyílásai szélességének és magasságának viszonyát elemezve igazolható, hogy a viszony 1:1,5 vagy 1:2 aránnyal egyezik meg. Gosztonyi ásatási publikációja alapján a főtengelyben lévő K-i apszis nyílásának szélessége 4,9 m, míg a hossz-oldali karéjok nyílásai 3,9 m szélesek. A nagyobbik nyílást rekonstruálva a fentiek alapján a félkörös szemöldökkel záródó nyílás 7,35 m vagy 9,8 m. A fülkét feltételezhetően negyed gömb

3. kép A Cella Septichora magassági méreteinek rekonstrukciója

kupolával fedték, vagy nyitott fedélszéket állítottak a felmenő falazatra. A falazat magassága a 7,35 m nyílásmagasságot feltételezve nem lehetett magasabb, mint 7,6 m.

Egyetlen szarkofág elhelyezésére egy ennyire feszített teret építeni megkérdőjelezhető vállalkozás. Viszont, ha elfogadjuk a régészeti és az építéstörténeti megfigyelés adatait, akkor a terep az É-i oldalon kb. 5 m-rel lehetett magasabban, mint a járószint. Tehát a K-i oldalon a karéjok legfeljebb 2,6 m-rel emelkedtek a terepszint fölé. Az É-i hosszoldalon ez az érték 6,1 m falkorona magassággal számolva már csak 1,1 m. Meggyőződésünk szerint ezt a kiemelkedő falszakaszt és a ráültetett tetőt is elfedhették az É-i oldalon a dombról lezúduló vizek ellen védő ellentöltés megépítéssel.

Ezeknek a megfontolásoknak a közzététele, **a jelenlegi látvány javítása**, a nagyközönség tájékoztatása az elvi rekonstrukció készítésének menetéről nagyban könnyíti a helyszínen **hiteles** megértését és a római kori építéstechnika megismerését.

d) a világörökségi terület széleskörű megismertetése érdekében meghatározható célok

A MAD²⁰ készítése során végzett kutatások egyértelműen igazolták, hogy Pécs 2010-ben, mint Európa egyik kulturális fővárosa (EKF) széles körben ismert volt. A városban megvalósult kulturális beruházások számottevően javíthatták volna a város turisztikai vonzerejét. Nyilvánvalóan a beruházásoknak – mint például a Zsolnay Kulturális Negyed (ZsN), a Pécsi Konferencia- és Koncertközpont (Kodály Központ), a Dél-dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont (Kaptár), vagy akár a világörökségi területen megvalósított, a CSL-en kívüli beruházások határidőben történő befejezése javította volna a turisztikai célpont folyamatos jelenlétét akár az európai, akár a globális léptékű vendégforgalom térképén. Ehelyett azonban a számottevő marketing tevékenység hatására javuló látogatottsági értékek a Kulturális Főváros eseménysorozatának lezárását követően érezhetően csökkentek.

Szükségesnek tartjuk, hogy a KET elfogadását követően a világörökségi terület fenntartásában illetékes szervezetek (Pécs MJV, Püspökség, MNV Zrt.) összehangolt intenzív marketing tevékenységet kifejtve tegyék ismertté Pécs város és a környék értékeit, mint fontos turisztikai desztinációt, elsősorban Magyarországon, illetve **nem csupán Európában**, hanem az amerikai kontinensen és természetesen a Távol-Keleten is. Akkor tartjuk hatékonnak és hosszabb távon is hatónak a városmarketing munkát, ha az imázs kommunikáción túllépve, a turizmus marketingre helyezi a hangsúlyt. Konkrét piaci ajánlattal lép ki, a lehetséges fogyasztót az érdeklődés felkeltésétől a vásárlásig végigkíséri és támogatja. Ehhez alapvető szemléletváltásra, turisztikai marketing ismeretekre, és nem utolsósorban a turizmus helyi szereplőivel, a vállalkozásokkal, szolgáltatókkal való érdemi együttműködésre van szükség.

Javítani kell a fiatalok, elsősorban a 12-18 éves korosztály kapcsolatát a múzeumi bemutatóhelyekkel. A CSL római kori emlékei fizikai valójukban alkalmasak olyan ismeretek átadására, olyan tudás megszerzésére illetve elmélyítésére, amely tankönyvekből, tanári előadásokból kevésbé lehet eredményes. Annak érdekében, hogy a fiatalok rendszeres kultúrafogyasztókká váljanak, a múzeumok kiállításait megtanulják megérteni és értelmezni, színvonalas múzeumpedagógiai programok megszervezésével kell a kitűzött célt elérni. Korosztályonkénti speciális programokkal, szerepjátékokkal, interaktív feladatok megoldásával, fizikailag reális és virtuális modellek készítésének gyakorlati megismertetésével kell segíteni a fiatalok érdeklődésének a felkeltését.

²⁰ A fentieket adatokkal alátámasztó tények a MAD I. kötet XX fejezet p. található

e) a turisztikai marketing terület határainak lehetséges és szükséges kibővítése

Péccsel, mint turisztikai desztinációval kapcsolatban gyakorta hangoztatott vélemény, hogy a város, mint alapvetően a magyarországi magas kultúra székhelye, valamint a vallási turizmus célpontja csak korlátozott vendégkör számára jelenthet vonzerőt. A múzeumok utcája, maga a világörökségi terület, a Zsolnay Negyed, a Kodály Központ, mint zenei kulturális központ, a püspökség népszerű rendezvényei önmagukban nem képesek a jelenleginél lényegesen nagyobb vendégkört megmozgatni. Megfontolandó ezért, hogy a környező desztinációkkal együtt kell megszervezni a terület megismertetését. A Pécsi Tudományegyetem bázisán meglévő világszínvonalú orvosi ellátás és a várostól alig 25 km-re lévő harkányi gyógyvíz adottságait kihasználva jelentős egészségturizmus bázissá válhatna a térség. A villányi borvidék központja is mindössze 35 km-re található Péctől, amely egy napjainkban egyre divatosabbá váló borkultúrával gazdagíthatná a város vonzerejét. A Dél-dunántúli borút fontos állomása Villány mellett Siklós, ahol a fiatalabb nemzedék számára kínálkozik fontos történelmi emlékhely a várral és a Rákóczi-szabadságharc korára visszavezethető mondavilággal. Kiemelkedő lehetőséget kínál a közeli Szigetvár történeti helyszíne, amely a Zrínyi család fontos emlékhelye egyben és kihasználható lehetőséget kínál – a minden valószínűség szerint zarándokhellyé váló – a vár ostrománál elhunyt Szulejmán szultán türbéjének (a szultán Magyarországon eltemetett maradványait befogadó síremlék) és a hozzá tartozó dzsáminak és dervis kolostornak (a középkori szerzetesrendekhez hasonló, koldulásból élő felvilágosult, nagyműveltségű közösség) a maradványai is.

A világörökségi helyszín turisztikai fejlesztésének korlátot szab Pécs és Baranya látogatottsága, vonzereje, fogadóképessége. A világörökségi helyszín turisztikai fejlesztését csak a térséggel együtt tudja kibontakoztatni, a benne rejlő potenciált kihasználni. Ez pedig feltételezi Pécs - Harkány - Villány tudatos turisztikai együttműködését, a térség átgondolt fejlesztését, a gyógyvíz, a bor, a természeti és kulturális kínálat összefogását, az alapvető és meglévő értékekre épített turizmusfejlesztést. Harkány gyógyturisztikai fejlesztése, a gyógyturizmus és a pécsi potenciálisan fejlesztendő egészségturizmus összekapcsolása az a keresett, és megfizetett új minőséget alkotó turisztikai termék, mely nemzetközi vonzerőt képviselhet. Egyedi, elvehetetlen értékeken nyugszik, ami egyúttal **képes** a térségben évtizedeken át zajló negatív folyamatokat megfordítani.

Amennyiben ez a szélesebb összefogott és szakmai alapokon nyugvó fejlesztés nem jön létre, úgy a pécsi helyszíni vonatkozásában a maihoz képest viszonylag szerényebb forgalom növekedés elérését reális csupán megcélozni, a MAD-ban bemutatott forgalmi bázison.

f) az egyes sírépítmények bemutatásával kapcsolatos célok és jövőkép

Az alábbiakban külön mutatjuk be azokat az anomáliákat, amelyek az emlékek megjelenítését, illetve hitelességét zavarják, rontják. Az egyes kripták bemutatását követően a védőépület szerkezeti hibáinak a részletes bemutatására térünk ki, valamint javaslatot teszünk a hibák kijavítására is. Az itt felsoroltak képezik a VII. fejezetben leírt finanszírozási igény megfogalmazásának az alapját is. A KET célja nem lehet konkrét műszaki megoldás megfogalmazása. Az általunk készített javaslatok **értelemszerűen nem** helyettesíthetik a részletes épületdiagnosztikai vizsgálatokon nyugvó műszaki terveket.

1. (Péter-Pál) sírkamra [I.]²¹ – nevesített emlék

Pécs, Szent István tér

Lelőhely azonosító: 26789 = Pécs 101

Hrsz. 18300

A sírkamrát 1782-ben, a Káptalani Levéltár építésekor találták meg. A sírkamra feletti épület maradványainak egy részét a 19. század második felében megsemmisítették.

Boltozott sírkamrájába elő-kamrán keresztül lehetett bejutni, amely közvetlenül a sírkamra építését követően épült. A bejáratí rész megtalálásakor el volt falazva. A sírkamra északi falába vágott nyílás egy kisebb körszelet alakú helyiségbe nyílik.

Felszíni épületének falait nem közvetlenül a sírkamra falaira építették, de figyelembe vették azokat. A felszíni épületből ma már csak az egykori apszisa látható. A cella memoriae bejáratát portikusszal (oszlopos előcsarnokkal) rekonstruálják.

2007-től a Cella Septichora Látogatóközpont részeként látogatható.

A kripta alapozásának síkja és az aláfalazás mértéke csak a hozzáértő számára jelzi az eredeti szintviszonyokat. A kripta exonarthexének eredeti padlószintjének magassága régészetiileg ismert. A bemutatás kijavításával, a lejtakna oldalfala aljának kőlapokkal történő rekonstrukciójával az eredeti viszonyokat kell érzékelteni.

A hypogaeum vakolatára, illetve falképeire eső közvetlen megvilágítás káros lehet a műemléki és a képzőművészeti érték fenntarthatóságára. Több magyarázó szöveggel világossá tehető a laikusok számára is pl. a fenestella szerepe vagy a falképek ikonográfiája.

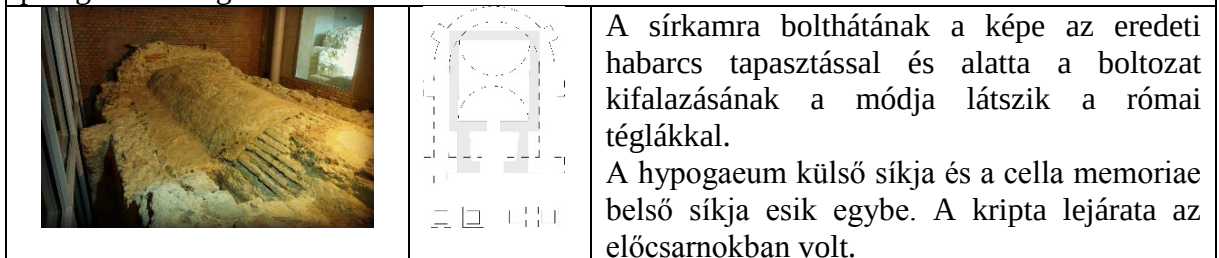
²¹ A szakirodalomban használt római számozás esetenként eltér a Világörökségi előterjesztésben használt arab számozástól.

A földalatti sírkamra mennyezeti freskójának megtekintésére egy alsó betekintő ablakot nyitott az építész. Ezen keresztül a boltozati freskó és a szarkofág fölötti Pétert és Pált ábrázoló falkép is láthatóvá vált.

A boltozaton a mennyei paradicsom ábrázolása. Alul (a keleti oldalon) Ádám és Éva, Dániel az oroszlánok között (?) és Jónás a cethallal jelenik meg. Az ellentétes, tehát a nyugati oldalon Noé a bárkában, Mária alakja és az ifjak a tüzes kemencében jelennek meg. Balra, a fenestella két oldalán a két névadó szent Péter és Pál alakja látszik, középpütt felül pedig a Krisztogram.

2. (Korsós) sírkamra [II.] – nevesített emlék

Pécs, Szent István tér

Lelőhely azonosító: 26790= Pécs 102

Hrsz. 18300

A Korsós sírkamrát a 18. században, a kiterjedt pécsi pincerendszer kialakításakor fedezték fel. Feltárását és rekonstrukcióját 1939-ben Gosztonyi Gyula, majd 1964-től Fülep Ferenc végezte.

A kétszintes sírépület téglalap alakú sírkamráját két hosszanti oldalán kívülről 3-3 támpillér támasztotta. A sírkamrában két épített sír található, a déli oldalon levő egy későbbi temetkezés bekerült a kamrába. A sírkamra bejárata előtt került elő egyetlen lelete: egy I. Valentinianus-érme (367-375).

A sírkamra falainak alsó részén orthosztát-szerűen négyszögletes mezők találhatók, amelyeket a márványburkolatot utánzó festéssel (geometrikus rácsozat és nagyfelületű egyszínű díszítés) láttak el. A rácsmotívum – egyes vélemények szerint – a Paradicsomkertre utal, amennyiben a sírkamrába keresztények temetkeztek. A sírkamra felső részének festéséből csak a déli és északi oldal maradt meg, a két hosszanti oldalon csak a legalsó része maradt meg a falfelületből. Az északi oldalon a sopianaei sírkamrákban általánosan jellemző kis falfülkét szőlőindák keretezik, a fülkében a korsó és pohár ábrázolása látható, melyek után a sírkamra nevét is kapta.

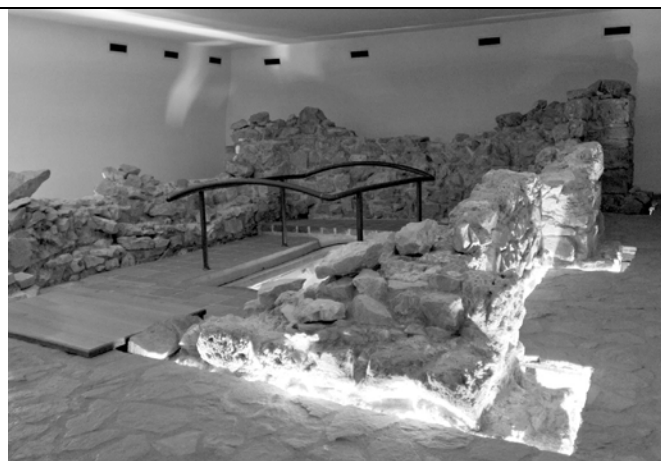
2007-től a Cella Septichora Látogatóközpont részeként látogatható.

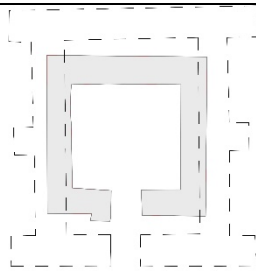
A fenestellában az emlék névadó motívuma a korsó. Az oldalfalon, a lezáró lizéna alatti mezőben, a római korban jellegzetes „apácarács” (kerítés) motívum. Az emlék egy „vasbeton szarkofágba” került, így a külső hatások kizárásával biztosítható a falképek szempontjából is leginkább megfelelő klíma (hőmérséklet és páratartalom). A vasbetonból készült boltozatban hypetrális nyíláson keresztül fölülről is be lehet tekinteni a sírkamrába.

A kripta eredeti „bejárati” nyílásába helyezték a hypogaeumot lezáró szárazon rakott kőfalat. Az előtér modern fölfalazása és különösen ennek téglaburkolata miatt értelmezési problémák adódnak. Eredetileg nyilvánvalóan a lejárati akna padozata nem volt burkolva. Át kell gondolni a bemutatás módját, mert így a kripta használata nem értelmezhető.

A sírkamra publikált rajzán még a nyílás bal oldali szára kismértékben ki lett húzva a falsíkból. A bemutatásnál ennek nincs nyoma, sőt a falszövet sem jelez levését²².

A cella memoriae a leletek alapján a kriptának csak a K-i és a Ny-i falára ült rá részlegesen. A hossz méretében nagyobb volt a felépítmény, mint a hypogaeum. A kripta előtérében látszó modern felfalazás nyilván a felépítmény alapfalát kívánta jelezni.

Nyilvánvalóan legalább az aknát kellene jelzés értékűen bemutatni a felépítmény alapfalán. Régészetileg ismert és publikált az akna indításának a helye.

²² A ff felvétel Tóth Zsolt: Hány sírkamrát rejt a föld Sopianae északi temetőjében ? címmel az Ókor 2012. évf. 3. számában jelent meg. A felvételt a lap 97. oldalán közli a szerző.

3. (festetlen) sírkamra [III.] – nevesített emlék

Pécs, Szent István tér

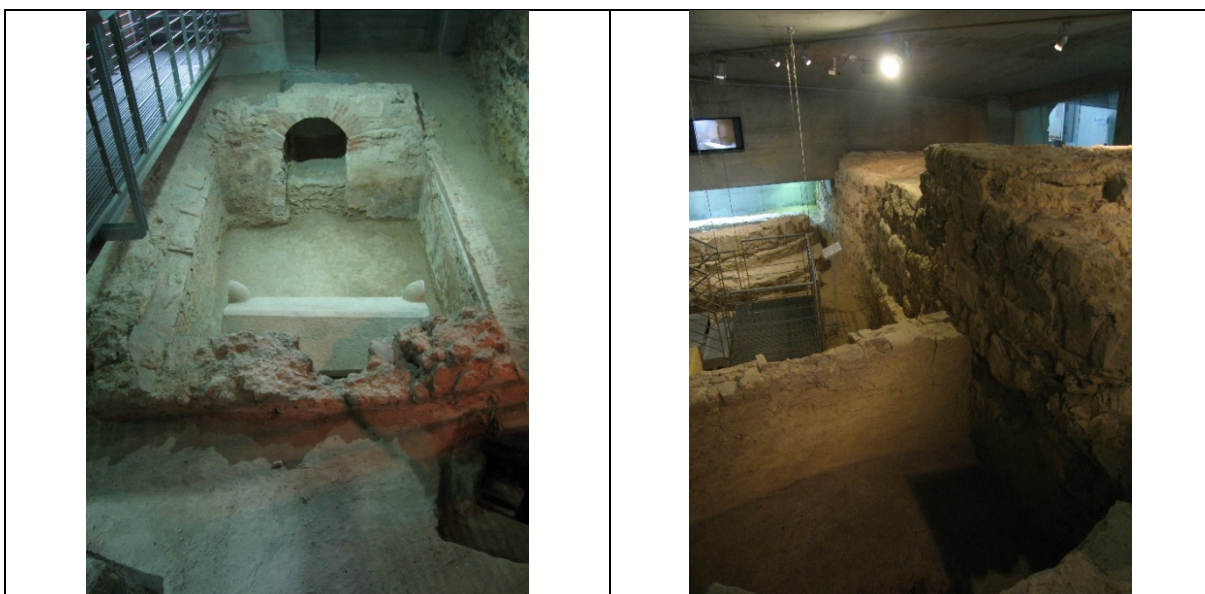
Lelőhely azonosító: 26791= Pécs 103

Hrsz. 18300

1913-ban fedezte fel a sírkamrát Szőnyi Ottó és Möller István.

Téglalap alakú sírkamrájának északi falában bemélyített fülke. A fülke előtt helyezkedett el szarkofág. Belső falait falfestmény nélküli fehér vakolat fedi. Felszíni épületet nem sikerült azonosítani.

2007-től a Cella Septichora Látogatóközpont részeként látogatható.

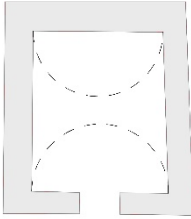

A sírkamra helyzete és állapota miatt különösen alkalmas lenne arra, hogy egy vázzal, vagy struktúrával érzékeltesék a hypogaeum boltozatát. Megvilágítással is ki kellene emelni a lejárati aknát, amely alkalmas arra, hogy didaktikusan elmondható legyen a holttest lejtetésének a módja.

A kripta É-i falában, a szarkofág mögött jól látszik a fenestella, amelynek formai hasonlósága a korszak sírkamrára hasonló fülkéjével nyilvánvaló.

A római járószint markáns bemutatása és a sírkamra kapcsolata a külvilággal szintén jól reprezentálható az adott helyen

	A III. sírkamra bizonyosan boltozott volt, mert a K-i falán megmaradt a boltváll indítása. A felépítménynek nem látszik nyoma a maradványokon és a régészeti kutatás során a környezetében sem sikerült a felső építmény alapozásának a nyomait megtalálni. A hypogaeum bejáratának elfalazása, a nyílás magasságának kb 1/3-ában látható. Régészetileg érzékeltethető volt a lejtakna bemutatása is.
---	---

4. (festetlen) sírkamra [IV.] – nevesített emlék

Pécs, Szent István tér

Lelőhely azonosító: 26792= Pécs 104

Hrsz. 18300

Az I. sírkamrától nyugatra található sírkamrát 1913-ban találta meg Möller István.

A kőből falazott sírkamra padlója és dongaboltozata téglából készült, falfestményt nem tartalmazott. Északi fala előtt téglából összeállított sírláda állt, nyugati végében pedig téglalap alakú fülke mélyedt a falba.

Felszíni épület valószínűleg nem tartozott hozzá, mivel több sír is előkerült a sírkamra felett. Ennek feltárásakor került elő 2000-ben az a bronz, öntött, áttört, Krisztogramot ábrázoló korong, amely a pécsi világörökségi terület emblémája lett.

2007-től a Cella Septichora Látogatóközpont részeként ismét látogatható.

Didaktikailag egyértelműen elválik a sírkamra eredeti és a bemutatás topográfiai helyzete miatt szükségessé vált modern aláalapozás. Möller István az I. világháború előtt már megerősítette az építményt, aminek jelentős részét a 2002-es bemutatás érdekében elbontották. A bontás minősége kétséges, nem igazán értelmezhetőek a sarokcsiszolóval (flexszel) levágott téglafal sávok. A sír közelében jelzi a kiállítás, hogy a római kori járószintet milyen magasságban feltételezi az ásató, ennek ellenére zavaró, hogy a sírkamra bemeneti nyílásának az alja gyakorlatilag a látogatók könyökének a magasságában van.

5. sírkamra [V.] – nevesített emlék

Pécs, Szent István tér

Lelőhely azonosító: 26793= Pécs 105

Hrsz. 18295

Az I. sírkamra mellett közvetlenül keletre már 1913-ban észleltek egy sírkamrát, azonban teljes feltárására csak 2000-2001-ben került sor (ezért nem sikerült a 2000. évi nevezési dokumentációban pontosan térképre helyezni).

Félig földbe mélyített, nyolcszög alaprajzú épület, néhol 4 m magas megmaradt falakkal és két ablaknyílással. A délről nyíló bejáratot a hegyoldalba mélyítették, viszont a dokumentált ablakok alapján egy egyterű, félig felszíni építménnyel lehet számolni. A többperiódusú sírépületben egy épített sír található, amelyet az északi oldalon a belső tértől egy kőlappal elválasztva helyeztek el.

2007-től a Cella Septichora Látogatóközpont részeként látogatható.

Az építmény a bejárat felől és a bejárat fölötti hídszerkezet

A CSL építészetileg egyik legizgalmasabb építménye. Különössége elsősorban nem az alaprajzi formájából adódik, hanem sokkal inkább az oldalak falazataiban, például a K-i oldalon látható két ív indítás, ami lehet teherátíró szerkezet épp úgy, mint valamilyen más típusú szerkezeti elem. A bejárat fölött vezetett „híd” segítségével érzékelhetővé válik a belső tér, de szinte teljesen eltakarja az építmény bejáratát.

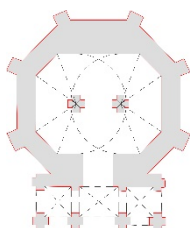
Az oktogonális sírkamra ÉNy-i és DNy-i falában látszó ívek alapján úgy tűnik, hogy a boltozatnak lehetett egy élkereszt vagy bordás K-Ny-i irányú átlós íve, amelyhez csatlakozott a D-i és az É-i térfél élkereszt boltozatos mezővel.

A fenestella összetett nyílásrendszere még romosan is érzékelhető.

A bejárat fölött vezetett híd szerkezetileg értelmetlen vízszintes osztásai csak nehezítik a nagyközönség számára a bejárat áttekintését. A rozsdamentes polírozott acélszerkezet fényes felületét is zavarónak tartjuk a környezet puritán megjelenéséhez viszonyítva.

Az oktogonális építmény boltozatára vonatkozóan csak feltételezések lehetnek. A haránttengelyben elhelyezett két pillér szerkezeti szerepe nem világos még akkor sem, ha feltételezzük, hogy a K-i és a Ny-i térfel 3-3 cikkelyes dongaszakasz fedí és ezek az elemek nekitámaszkodnak a középrész donga boltozatának. Az előcsarnok lefedésére az ábrázolt 3 db élkeresztboltozati mező épp úgy alkalmas, mint a három mezőt lefedő hevederes dongaboltozat.

6. sírkamra [VI.] – nevesített emlék

Pécs, Szent István tér

Lelőhely azonosító: 26794= Pécs 106

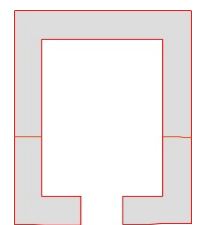
Hrsz. 18295

1922-ben az I-V. sírkamrákról nyugatra került elő. Teljes feltárása nem történt meg, így északi határfala nem ismert.

A sírkamrát téglából készített dongaboltozattal fedték le. Bejáratától jobbra és balra egy-egy temetkezés található.

Felszíni épülete nem ismert, de feltételezhető.

Nincs bemutatva, **nem látogatható**. A Szent István tér tervezett feltárása után határozható meg a sír összekapcsolásának és bemutatásának módja a CSL látogatóközponttal.

	A Székesegyház DNy-i tornyának D-i előterében található. Környezetében más jelentős, bemutatásra érdemes emléket az Adattár nem jelez. A Szt. István tér tervezett feltárásakor dőlhet el, hogy egyáltalán érdemes-e bemutatni, vagy elegendő a részletes dokumentálása és biztonságos visszatemetése a maradványoknak.
--	---

7. sírkamra [VII.] – nevesített emlék

Pécs, Szent István tér

Lelőhely azonosító: 26795= Pécs 107

Hrsz. 18295

1958-ban Fülep Ferenc azonosította a sírkamra maradványait a püspöki székesegyháztól nyugatra. A sírkamra feletti felszíni épületre utalnak a sírkamra falainak felmenő részei. Az eddig ismert adatok alapján a két szint viszonyára, valamint a hozzá kapcsolódó K-Ny-i irányú fal funkciójáról többfajta értelmezés ismert.²³

Nincs bemutatva, **nem látogatható**. A Szent István tér tervezett feltárása után határozható meg a sír összekapcsolásának és bemutatásának módja a CSL látogatóközponttal. A Szt. István tér tervezett feltárásakor dőlhet el, hogy egyáltalán érdemes-e bemutatni, vagy elegendő a részletes dokumentálása és biztonságos visszatemetése a maradványoknak.

²³ Tóth Zsolt véleménye szerint egy középkori pincéről van szó és nem késő római sírkamráról.

8. sírkamra [VIII.] – nevesített emlék

Pécs, Szent István tér

Lelőhely azonosító: 26796= Pécs 108

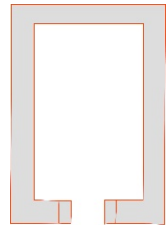
Hrsz. 18299

1940-1941-ben Török Gyula tárta fel a IX. sírkamrával együtt.

A téglalap alakú sírkamrában eredetileg két, közös falú, nyeregvetős, egymással párhuzamos Ny-K irányú sírt helyeztek el az északi részen egymás mellé. A sírkamra falait egyszerű fehér vakolat díszítette.

Feltárásakor a sírkamra feletti rétegekből kék, vörös és bíbor falfestmény-töredékek kerültek elő, amelyek feltehetőleg a felette álló cella memoriae-t díszítették.

Nincs bemutatva, **nem látogatható**. A Szent István tér tervezett feltárása után határozható meg a sír összekapcsolásának és bemutatásának módja a CSL látogatóközponttal.

	A kriptát a Cella Septichora keleti szomszédságában tárták föl a tőle É-ra fekvő 9. számú sírkamrával együtt. Bemutatásuk együttesen képzelhető el. Ennek valószínűsége a Szt. István tér feltárásával és a Látogatóközpont helyreállításával egyidejűleg lehetséges.
--	---

9. sírkamra [IX.] – nevesített emlék

Pécs, Szent István tér

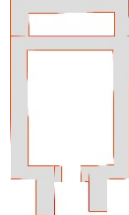
Lelőhely azonosító: 26797= Pécs 109

Hrsz. 18299

1940-1941-ben Török Gyula tárta fel a IX. sírkamrával együtt.

Padlójába mélyített gödörből 330-335 között vert érmek kerültek elő. Északi falához később egy további sírt építettek. Feltárásakor a sírkamra feletti rétegekből kék, vörös és bíbor falfestmény-töredékek kerültek elő, amelyek feltehetőleg a felette álló cella memoriae-t díszítették. A sírkamra feletti épület falai nagyrészt megsemmisültek, csupán a boltozat feletti ráfalazások maradtak meg.

Nincs bemutatva, **nem látogatható**. A Szent István tér tervezett feltárása után határozható meg a sír összekapcsolásának és bemutatásának módja a CSL látogatóközponttal.

	A cella memoriae alaprajzának viszonyát a sírkamrához – a publikált szakirodalom alapján – nem tudtuk meghatározni. Mivel a 9. számú sírkamra alig néhány méterre helyezkedik el K-i irányban a Cella Septichorától, nagy valószínűséggel a védőépület komplexum kijavításakor lesz lehetőség a sírkamra fölé – a korábbi elveknek megfelelően – egy védőépületet emelni.
---	---

10. cella trichora [XXXI. sírkamra] – nevesített emlék

Pécs, Szent István tér

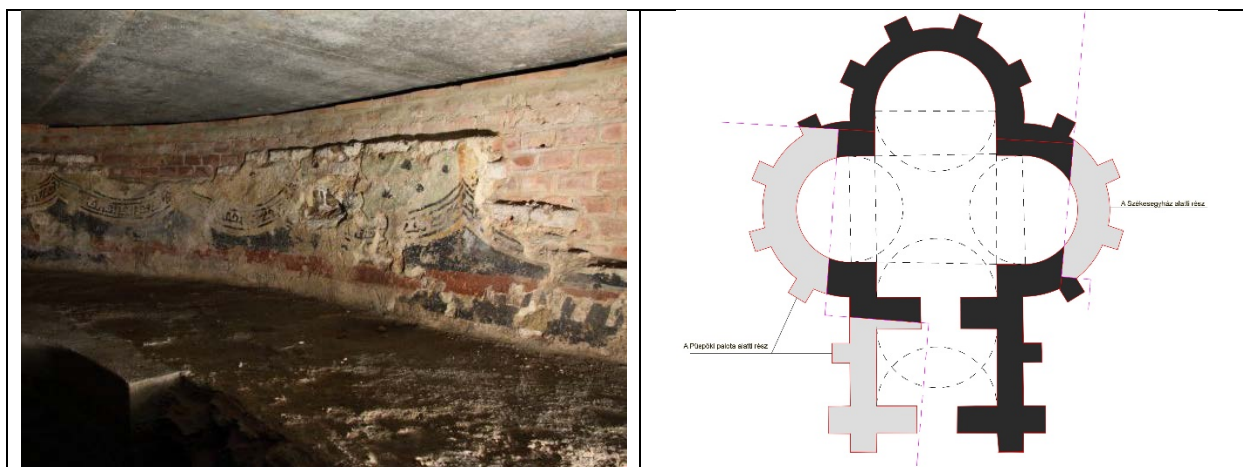
Lelőhely azonosító: 26798= Pécs 110

Hrsz. 18295

A cella trichora a székesegyház nyugati oldalánál található, részben a Püspöki Palota alatt. 1922-ben találta meg Szőnyi Ottó, és Möller István. Az alapvetően centrális építmény négyszögletes középső terét É-i, K-i és Ny-i irányból egy-egy apszis veszi körül, D-i irányból pedig egy elő kamra (exonarthex) övezi. Az É-i apszis körül 4 külső támpillér nyomait találták meg. Földfelszínen álló sírépületként értelmezhető.²⁴

A feltárt falrészleteket függőnymintát utánzó, 12. századi eredetű kétrétegű falfestés fedi, az épületet az Árpád-korban kápolnaként használták. Az újabb kutatások arra engednek következtetni, hogy némely temetői épület, még ha esetleg csak romjaiban is, de felismerhetően megérte a magyar államalapítást és a pécsi püspökség megalapítását.

Korlátozottan látogatható, a Szent István tér tervezett feltárása után határozható meg a sír összekapcsolásának és bemutatásának módja a CSL látogatóközponttal.

A kápolna, amint az alaprajz is érzékelteti, jelentős részben a két szomszédos épület alatt áll. Önmagában ez nem lenne probléma, ha a cella trichora padlószintje nem lenne relatíve magasan. Emiatt bemutatásakor a tényleges téri méretek bemutatása nem lehetséges. Az Árpád-kori falfestmény ékes bizonyítéka a terület és az emlékek kontinuus használatának. Kisebb létszámú, maximum 5-8 fős csoportok egyidejű látogatása elképzelhető és megoldható. Sajnálatos módon a romok fölé megépített vasbeton födém tervezésekor a bemutatás igényeivel nem számoltak. A püspöki palota pincéjéből a tér friss levegő utánpótlását meg lehetne oldani. Az elektromos hálózat kiépítése és a világítótestek elhelyezése esetleg fölülről, a lemezen keresztül, vagy az emlék járófelületének vonal menti megbontása árán lehetséges. Az előbbi a fényforrások elhelyezése szempontjából kedvezőbb megoldást csaknem lehetetlenné teszi, hogy a Székesegyház DNY-i tornyának restaurálásához megépült toronydaru alaptömbjét a cella trichora fölé építették meg.

²⁴ Tóth Zsolt tanulmánya a MAD V.1.1.d fejezetben 7. o. [in Pécsi Szemle XV. 1. – 2012 tavasz – pp. 2-15.]

11. Cella Septichora [XXXII. sírkamra] – nevesített emlék

Pécs, Szent István tér

Lelőhely azonosító: 24585= Pécs 37

Hrsz. 18300

A pécsi ókeresztény temető eddig ismert legnagyobb épülete. Az épületet Gosztonyi Gyula mérte fel és tárta fel először részlegesen 1938-1939-ben. Az újbóli, immáron teljes épületre kiterjedő régészeti kutatásra 2005-2006-ban került sor. Mai nevét a nyolcszögletű belső teret határoló hét apszisról kapta, amely – számát tekintve – egyedülálló az ókeresztény építészetben. Építésének idejét a 4. század végére, vagy az 5. század elejére teszik a kutatók. Noha temetkezési célra épült, sírokra utaló nyomok azért nem kerültek elő, mert építése félbe maradt. Belsejéből kék, narancssárga, vörös és zöld színű illetve sötétszürke sávokkal díszített falfestmény-töredékek kerültek elő, de a falakon már semmilyen festésnyom nem volt.

2007-től a Cella Septichora Látogatóközpont részeként látogatható.

	
A Cella Septichora látványa a bejáratból	Az építmény É-i karéjsora
	
A megszáradt mész a befejezetlen épületben	Az ÉK-i apszis, a falazat struktúrája

A Cella Septichora bejárata K felől

Az egykori munkaközi bejárat küszöbe

A Cella Septichora D-i fala kívülről, amely bizonyosan sohasem volt látható, vélhetően még az építés idején sem. Az eredeti köfelületet földszerű vakolatimitációval fedték azért, hogy az előtérbe érkező látogatónak ne az legyen az illúziója, hogy már az antikvitásban is ez a látvány fogadta a látogatót.

A bejárat a Cella teréből fotózva. Jól látszik, hogy a római kori járószint fölött indult a középkori erődfal alapozási síkja. A jobboldali fotón pedig érzékelhető, hogy a Cella Septichora eredeti járószintjének védelmére épített járórács szerkezete miatt mennyivel emelkedett meg a belső nivó. A magunk részéről didaktikusabbnak és építészetiileg racionálisabb megoldásnak véljük a látogatóközpont bejáratának a plébánia alatti kiépítését. A Cella megközelítését a középkori városfal átnyitásával lehetett volna megoldani.

A látogatóközpont csaknem egész területén súlyos beázásnyomok látszanak, melyeket a fenntarthatóság érdekében mielőbb javítani kell. Számos, eddig hatástalannak bizonyult kijavítás nyomai látszanak, helyenként még az injektáló anyagot a szerkezet mögé juttató pakkerek is benn maradtak.

A beázás nyomokon kívül, a nedvesség és a magas páratartalom hatására, még a vasbeton szerkezeten is megjelent a moha.

A beázás következményének mérséklése

Már a penészgomba is megjelent a felületen

A nedves felületek és a fény együttes hatására terjed a moha nem csak a beton felületeken, de a kőfalakat és a földfelületeken is megtelepszik a biológiai kártevő

Csak idő kérdése, hogy az elektromos hálózat közelében beázó szerkezetek mikor okoznak elektromos rövidzárlatot.

A decorative cloud-shaped graphic with a scalloped border.

A befejezetlen építmény különlegességét az adja, hogy a Római Birodalom területén a szabályos ötszöget felhasználva nem találunk még egy ilyen típusú alaprajzú épületet. A tudatos szerkesztettség meggyőzően bizonyítható részben Nagy Mihály, részben pedig Mezős Tamás kutatásai alapján. A CSL-ben a római kori bemutatóhely központi és fogadótere egyben.

A korábbi utólagos szigetelés kudarcát jelzik a beázás környezetében bennhagyott „pakkerek” (a szigetelőanyag bejuttatására szolgáló cső elemek, amelyeket a szigetelés elkészítése után ki kell venni.)

Nem csak a födémcsatlakozásnál, de vélelmezhetően az állmennyezet alatt is beázik a szerkezet. A nagyobb károk megelőzése érdekében **a hibák kijavítását mielőbb meg kell kezdeni!**

12. „ókeresztény mauzóleum” [XXXIII. sírkamra] – nevesített emlék

Pécs, Szent István tér

Lelőhely azonosító: 26788= Pécs 50

Hrsz. 18392/1

1975-ben Fülep Ferenc bukkant rá az általa Ókeresztény Mauzóleumnak nevezett épületre. Az ekkor megkezdődött ásatások teljes sikerrel végződtek: egy ókeresztény cella memoriae, és alatta az eddig ismert legnagyobb sírkamra került elő festett falakkal és három, megrongált épített sírral (ezek egyike egy korábbi, másodlagosan felhasznált szarkofág). A sírkamra eredetileg egy festett helyiségből állt, amelynek déli oldalán állt a nagyméretű, gyönyörűen faragott szarkofág. Később a sírkamrát nyugati irányban megnagyobbították. A megmaradt freskósorozat alapvetően két részből áll; az északi falon Ádám és Éva bűnbeesése, majd Dániel próféta az oroszlánok vermében, végül egy növényi motívum látható. A keleti fal tengelyében, a mennyezet alatt Krisztus szimbólumát, a görög X és P (khi és rho) betűk ligatúrájából álló Krisztogramot, mellette egy rossz állapotban fennmaradt ülő (?) alak ábrázolását láthatjuk.

Eddigi ismereteink szerint a Cella Septichora mellett, a Mauzóleum a temető egyetlen olyan sírépítménye, amelynek bejárata nem déli, hanem nyugati irányba néz.

A sírépület látogatható.

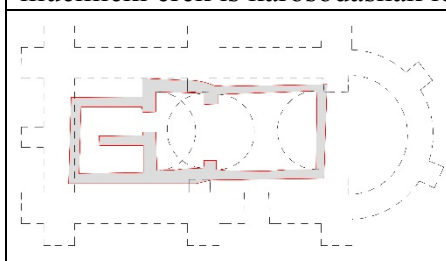
A régészeti adatok alapján egyértelműen lehetett rekonstruálni a cella memoriae alaprajzát. A járószint fölötti épületnek dél felől volt a bejárata. Építészetiileg nehezen magyarázható a nyugati homlokzat tengelyében megépített támpillér szerkezeti szerepe. A bemutatáskor a leleteket – beleértve a falfestményes kriptá falait is – kiemelték annak érdekében, hogy a leleteket egy tökéletesen klimatizált térben lehessen elhelyezni. A felépítmény felszínén bemutatott maradványait a bemutatás megépítésekor újralfalazták. Az alsó téglasorok és a koronát lezáró kő falazat alkalmazásának a hitelessége kérdéses. A hypogaeumban és különösen a szarkofág restaurátori kiegészítésének a minősége is megkérdőjelezhető.

A hypogaeumot magában foglaló „szarkofág” állapotának változása 2016 február és július között is jól demonstrálja a beavatkozások halaszthatatlanságát.

A vasbeton szerkezet átázása ma még nem veszélyezteti a római kori maradványokat, de a gépészeti berendezések idő előtti tönkremenetele valószínűsíthető és így áttételesen a műemléki érték is károsodásnak lehet kitéve.

A rendelkezésünkre álló alaprajz alapján nehezen tartjuk elképzelhetőnek, hogy a cella memoriaen kívül lett volna az akna, amelyen keresztül a holttestet lejuttatták a kriptába. Valószínűnek tűnik a számunkra, hogy a Ny-i oldal kettős helyisége közül az É-i lehetett úgy kialakítva, hogy a lefedése nyitható volt. Ezt viszont a földszinti helyreállításnál **jelzésszerűen érzékelteni kell.**

13. sírkamra [XIII.] – nevesített emlék

Pécs, Apáca u. 14. – Szent István tér 12.

Lelőhely azonosító: 26799= Pécs 111

Hrsz. 18387

1968-1972 között Fülep Ferenc tárt fel a pezsgőgyár üzemének építése előtt a saroktelket. A bemutatás 1974-ben készült el Vladár Ágnes tervei alapján. Két sírépület és kb. 110 sír került elő. A XIII. számú épület csak földfelszíni épület volt, nem funkcionált földalatti sírkamraként. Félköríves északkeleti záródású helyiségében félköríves oltár-alap, körülötte ülőhelyek kerültek elő.

A holttesteket egyszerűen a padló alá temették.

A sírépület elvben látogatható, de gyakorlatban csak külön kérésre nyitják ki az érdeklődőnek.

	
Különösen ezen a felvételen látszik, hogy akár egy korai szentélykörüljáró is lehetne az, amit padnak gondolunk.	A '60-as években kezdett didaktikus csík alkalmazása még megvan. Szerencsés körülmény, hogy zárt térben áll a rom.
	
A mauzóleum padlója alatt jól látszik az egyszerű téglasír. A félköríves falmaradványokat padként, a középső faltömböt pedig asztalként rekonstruálták. Más vélekedés szerint a félkörben megépített „padok” sorát összekötő átlós fal egy szentélyrekesztőnek az alapja, míg a középpütt előkerült faltömb a mensa alépítményeként készülhetett. A bemutatás néhány problémát vet fel, például a padok előtt futó fal funkcióját illetően. Ez esetleg egy támfal, ami mögött a „padsor” előtti járószint magasabban lehetne. Viszont nincs nyoma a lépcsőnek, pedig a harántfal koronája még a mai állapotában is legalább 2 fellépéssel magasabban van, mint az előtte lévő szint. Talán a mennyezet burkolatát és a világítást újra lehetne gondolni.	

4. festett ikersír – nevesített emlék

Pécs, Apáca u. 8.

Lelőhely azonosító: 26800= Pécs 112

Hrsz. 18382

1958-ban Fülep Ferenc a Megyei Könyvtár új szárnyának építésekor nagyobb sírcsoportot tárt fel. Ezek közül az egyik egy téglából és kőből épült kettős sír, amelynek belsejét simára vakolták és festéssel díszítették. A két sír közvetlenül egymás mellett áll, falaikra apácarácsra emlékeztető motívumot festettek, egy-egy X-minta közepén kör alakú kiegészítés látható. A felületet piros és sárga színű virágokkal töltötték ki. Az egyik sír fej fölötti részen festett Krisztogram látszik.

A sírépület csak külön kérése látogatható.

Az első képen az eredeti, Koppány Tibor által tervezett bemutatás, míg a többi felvételen a közelmúltban megújított kiállítás látható – Medvegy Gabriella munkája. A Koppány Tibor féle tájékoztató és didaktikai szempontok elvesztek az új, attraktív bemutatás során.

15. festetlen sírkamra [XXVII. sírkamra] – nevesített emlék

Pécs, Apáca u. 8.

Lelőhely azonosító: 26801= Pécs 113

Hrsz. 18382

1958-1961 között Fülep Ferenc a Megyei Könyvtár új szárnyának építésekor nagyobb sírcsoportot tárt fel, ezek között egy sírkamra került elő, benne egy kettős sírral. A sírépület **nem látogatható**, a feltárás után visszatemették. Az új épületszárny építésekor nem módosították a könyvtár terveit a sírok bemutatathatósága érdekében. Ma már a bemutatás csak jelentős költségtöbblettel lenne megvalósítható. Javasolt az emlék publikációkban történő bemutatása és a leelőhely megjelölése a nagyközönség számára.

A megmaradt falak felső részén a tér belseje felé indulóan boltindítás-maradványok mutatják, hogy a sírkamrában egykor dongaboltozat volt, a falakon rózsaszínes vakolat. Ny-i falon két boltíves, fél henger alaprajzú falfülke épült egymás mellé. DNy-i sarkában később egy gyereksírt helyeztek el, amelynek falait szintén kőből építették. Több korábbi sírt "elvágtak" építéskor.

A látogatható bemutatást eredetileg Koppány Tibor tervezte, mai kialakítása Medvegy Gabriella munkája.

A zárt és a nyitott tér az újonnan elkészült enteriőrben

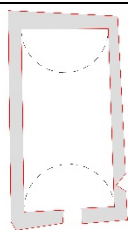
16. csoportos temetkezés sírkamrája [XVI. sírkamra] – a világörökségi nevezésben nem nevesített emlék

Pécs, Apáca u. 12.

Lelőhely azonosító: 26802= Pécs 114

Hrsz. 18382

1958-1961 között Fülep Ferenc a Megyei Könyvtár új szárnyának építéskor nagyobb sírcsoportot tárt fel. A nagyméretű, kb. 4*8 m alapterületű földalatti helyiségben 14 kettős sorba rendezett szarkofágot talált. A kőből és kiegyenlítő téglasorokkal megépített felmenő falakat tégl dongaboltozattal zárták le.

Nincs nyoma annak, hogy a sírnak lett volna felépítménye. A sírkamra bemutatása az egykori Megyei Könyvtár épületének új funkciója meghatározását követően érdekes színfoltja lehetne az ókeresztény temetőnek.

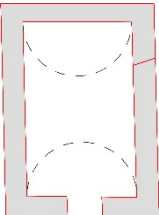
17. sírkamra [XXII.]²⁵ – a világörökségi nevezésben nem nevesített emlék

Pécs, Szent István tér

Hrsz. 18344

Visy Zsolt 2005-2006. évi ásatása során a kriptá ÉNy-i sarka került elő, de a sírkamra feltárására nem került sor.

Nincs bemutatva, nem látogatható. A Szent István tér tervezett feltárása után határozható meg a sír összekapcsolásának és bemutatásának módja a CSL látogatóközponttal.

	A szomszédságában lévő 18. és 21. sorszámú sírkamrákkal együtt kezelve indokolt dönteni a bemutatásáról. A lejárati akna oldalfalát viszonylag hosszan megtámasztó falazat különösen alkalmassá teszi az emléket a temetés folyamatának illusztrálására.
---	--

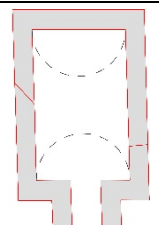
18. sírkamra [XXIII.] – a világörökségi nevezésben nem nevesített emlék

Pécs, Szent István tér

Hrsz. 18344

Visy Zsolt 2005-2006. évi ásatása során a sírkamra ÉNy-i sarkát és K-Ny irányú falrészletét sikerült megtalálni. Vakolat maradványai is előkerültek, de teljes feltárásra nem került sor.

Nincs bemutatva, nem látogatható. A Szent István tér tervezett feltárása után határozható meg a sír összekapcsolásának és bemutatásának módja a CSL látogatóközponttal.

	A szomszédságában lévő 17. és 21. sorszámú sírkamrákkal együtt szabad dönteni a bemutatásáról. A lejárati akna oldalfalát viszonylag hosszan megtámasztó falazat különösen alkalmassá teszi az emléket a temetés folyamatának illusztrálására.
---	--

²⁵ A 17-22. számú sírépítmények jelenleg nem világörökségi helyszínek, de bővítésre javasolt további emlékek.

19. sírkamra [XIX.] – a világörökségi nevezésben nem nevesített emlék

Pécs, Szent István tér

Lelőhely azonosító: 38159= Pécs 286

Hrsz. 18300

2003-ban az V. sírkamrától délre került elő, Gábor Olivér tárta föl. Kétszintes épület, cella memoriae-je északi oldalon apszisban végződött. A sírkamra dongaboltozata jó állapotban megmaradt.

2007-től a Cella Septichora Látogatóközpont részeként látogatható.

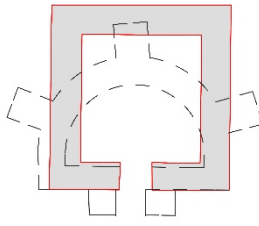

A sírkamra érdekes vegyes falazattal készült. A 2 réteg kiegyenlítő téglasorra egy állított féltégla magasságú sorban kő kiegészítő elemeket falaztak. Szerkezetileg nem világos, hogy a hiányzó kő helyén lett volna a cella memoriae bejárata. A szimmetrikus épületen belül ez a nyílás a szimmetriatengelyen kívül esik.

A sírkamra falazatán érződik talán a legjobban a száraz levegő pusztító hatása. Néhány hónap különbséggel már észrevehető a pusztulás mértéke a falfelületeken.

A két felvétel alapján érzékelhető, hogy a 19. sírkamra fölött a cella memoriae struktúrája rekonstrukcióként bemutatható.

	A sírkamra boltozatát azért nem jelöltük, mert zavaró lenne a cella memoriae apszisának íve és a beforgatott boltozat jelölése egymás mellett. A 20. számú sírral együtt az egyik leginkább didaktikusan bemutatható mauzóleuma a sopianaei északi temetőnek. A Látogatóközpont belüli helyzetéből és a maradványoknak viszonylagos teljessége okán javasolható, hogy a mauzóleum felépítményét legalább struktúrálisan a 3. dimenzióban is érzékeltessék a látogatókkal.
---	---

20. sírkamra [XX.] – a világörökségi nevezésben nem nevesített emlék

Pécs, Szent István tér

Lelőhely azonosító: 57255

Hrsz. 18300

2004-2005 között tárta fel a sírkamrát Gábor Olivér és Visy Zsolt, a XIX. sírkamrától délre.

A dongaboltozatos sírkamra belül vakolt falai épen maradtak meg. A sírkamra három sír temetésére volt kialakítva, amelynek belső oldalait kifestették. Egyikben okkermintás rácsozat és Krisztogram is megjelenik.

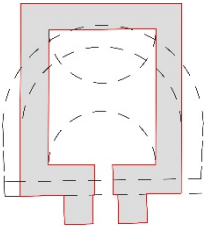
Földfelszínen álló épületrésze félköríves.

2007-től a Cella Septichora Látogatóközpont részeként látogatható.

A cella memoriae falazata megegyezik a 19. számú sír falazatával. Épen megmaradt a kriptá boltozatának háta és a falazaton azonosítható a felső tér padlószintjének a vonala.

A lejtakna fölötti ablakon beáramló fény hatására biológiai szennyező telepedett meg a földfelületen. Az ablaknak ebben az esetben nincs meg az a spirituális jelentősége, amely közvetlen vizuális kapcsolatot létesít a székesegyház és a sír között. A lejtakna a látogatók számára nem megközelíthető.

	A déli tájolású sírkamra mögött halad el a látogató út. Mivel a kriptá boltozata fölött a padló rétegrendjének alsó rétegei is megvannak, a bemutatás szempontjából kedvező képet ki kellene használni. Akár távmozgatású kamerát használva érdemes lenne a látogatók számára is érthetővé tenni a bejárat előtti lejtakna szerepét és használatát.
---	--

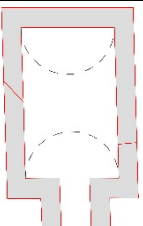
21. sírkamra [XXIV.] – a világörökségi nevezésben nem nevesített emlék

Pécs, Szent István tér

Hrsz. 18344

A Visy Zsolt 2005-2006. évi ásatásán előkerült kriptá alaprajza négyszögletes volt és boltívdíításai is megmaradtak. Fennmaradt a bejárat akna gödre és az akna oldalát viszonylag hosszan megtámasztó oldalfalazata.

Nincs bemutatva, nem látogatható. A Szent István tér tervezett feltárása után határozható meg a sír összekapcsolásának és bemutatásának módja a CSL látogatóközponttal.

	A szomszédságában lévő 17. és 18. sorszámú sírkamrákkal együtt szabad dönteni a bemutatásáról. A lejárati akna oldalfalát viszonylag hosszan megtámasztó falazat különösen alkalmassá teszi az emléket a temetés folyamatának illusztrálására.
---	--

22. cella trichora [XXXVI. sírkamra] – a világörökségi nevezésben nem nevesített, a világörökségi területen kívüli emlék²⁶

Pécs, Janus Pannonius u. 10. (Rózsakert)

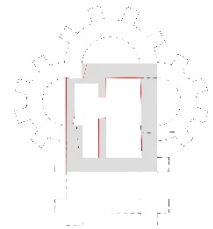
Lelőhely azonosító: 26872

Hrsz. 18360

2010-2011-ben került elő a Szent István tér szomszédságában Tóth Zsolt ásatásán. Az épület központi tere téglalap alaprajzú, amelyet nyugatról, északról és keletről egy-egy félköríves záródású apszis határolt. A központi tér déli oldala elé egy kis előcsarnokot (narthex) emeltek. Az épületbe egy kétfokú lépcsőn át lehetett bejutni. A cella memoriae téglalap alaprajzú központi tere alatt kialakított sírkamra két helyiségre tagolódik, falazata vakolt, figurális díszítés nem jelentkezett. Temetkezés (téglasír, szarkofág) nyoma nem került elő. Más, a temetőben talált építmények sírkamrájától eltérően síkfödém zárta a kriptát felül, nem pedig dongaboltozat. Az épületet az Árpád-korban alapozásig visszabontották. A késő középkorban, a római kori épület helyén, részben annak falait felhasználva kőfalazatú lakóház épült.

A feltárást követően a maradványokat visszatemették.

²⁶ A Cella trichoráról közölt ásatási fotók az internetről származnak.

	
A feltárt cella trichora maradványai D felől. A kép előterében a narthex fölvezető lépcsője látszik.	A jelenlegi járószinthez viszonyítva jól érzékelhető, hogy a falak viszonylag kis mélységből kerültek elő.
	A maradványok DK-i nézete
	A Rózsakertben föltárt cella trichora már kívül esik a világörökségi terület határán. Mivel az ókeresztény temető egyetlen, eddig ismert háromkaréjos sírépítménye, amely a maga teljességében bemutatatható, különös gonddal kell eljárni az ismételt és részben hitelesítő feltárás során, illetve a bemutatás megtervezésekor.

A világörökségi helyszín elemeinek hozzáférhetősége

Az ismert sírépítmények közül 12 sír bemutatása megtörtént és látogatása biztosított: (1.; 2.; 3.; 4.; 5.; 11.; 12.; 13.; 14.; 15.; 19.; 20.). **A világörökségi előterjesztés elfogadásakor a 19. és a 20. sírok még nem voltak ismertek, ezekkel a nevesített emlékek körét ki kell egészíteni.** További 10 sír teljes vagy részleges feltárása ugyan megtörtént, de ezek műemléki bemutatása nem valósulhatott meg: (6.; 7.; 8.; 9.; 10.; 16.; 17.; 18.; 21.; 22.). Valójában a 10 emlék közül a 10. számú festett cella trichora a székesegyház és a püspöki palota között korlátozottan látogatható. Véleményünk szerint csak külön vezetés keretében és elsősorban a kutatók számára megnyitható emlék. A nem látogatható emlékek közül a 17.; 18.; 21. számú sír felvétele a világörökségi jegyzékben szereplő emlékek közé kezdeményezhető, mert a világörökségi területen belül kerültek elő. A világörökségi helyszín határát a Rózsakert területével javasoljuk módosítani és az itt feltárt **22. sorszámú cella trichorát a meglévő helyszín bővítéseként felvételre kell javasolni.**

A fenti információkat az alábbi táblázatban foglaltuk össze:

Előkerülés/ Feltárás ideje	Az épület helye	Állapot	SZÁMOZÁSOK			
			FÜLEP 1984	GÁBOR 2013	KATONA GYÖR 2000	Új, a helyszín bővítéseként a világörök- ségi listára javasolt épületek
1780-1782	Szent István tér (Dóm tér)	Bemutatott (CSL)	I.	I.	1.	
XVIII. század; 1939; 1964	Szent István tér (Dóm tér)	Bemutatott (CSL)	II.	II.	2.	
1913	Szent István tér (Dóm tér)	Bemutatott (CSL)	III.	III.	3.	
1913	Szent István tér (Dóm tér)	Bemutatott (CSL)	IV.	IV.	4.	
1913; 2002	Szent István tér (Dóm tér)	Bemutatott (CSL)	V.	V.	5.	
1922	Szent István tér (Dóm tér)	Elfedett	VI.	VI.	6.	
1958	Székesegyház nyugati oldala előtti tér	Elfedett	VII.	VII.	7.	
1940-1941	Felső- Sétatér (Szent István tér)	Elfedett	VIII.	VIII.	8.	
1940-1941; 2005	Felső- Sétatér (Szent István tér)	Elfedett	IX.	IX.	9.	
1922; 1955; 2013-2014	Székesegyház nyugati oldala előtti tér	Bemutatott	cella trichora	XXXI.	10.	
1938-1940; 2005-2006	Felső- Sétatér (Szent István tér)	Bemutatott (CSL)	Cella Septichora	XXXII.	11.	
1975-1976	Alsó- Sétatér (Szent István tér)	Bemutatott	ún. ókeresztény mauzóleum	XXXIII.	12.	
1968- 1972	Szent István tér 12. - Apáca utca 14.	Bemutatott	XIII.	XIII.	13.	
1958-1961	Apáca utca 8.	Bemutatott	G/1-2		14.	
1958-1961	Apáca utca 8.	Bemutatott	G/25.	XXVII.	15.	
1958-1961	Apáca utca 8.	Bemutatott, de nem látogatható	G/4.	XVI.	16.	
2005-2006	Felső- Sétatér (Szent István tér)	Elfedett		XXII.		17.
2005-2006	Felső- Sétatér (Szent István tér)	Elfedett		XXIII.		18.
2003-2004	Szent István tér (Dóm tér)	Bemutatott (CSL)		XIX.		19.
2004-2006	Szent István tér (Dóm tér)	Bemutatott (CSL)		XX.		20.
2005-2006	Felső- Sétatér (Szent István tér)	Elfedett		XXIV.		21.
2010-2011	Janus Pannonius utca 10. (Rózsakert)	Elfedett	cella trichora 2	XXXVI		22.
	2000. évben a listára felvett örökségi elem		Új, bővítésre javasolt örökségi elemek			

IV. A kezelés stratégiái

1. *Tematikus stratégiák*

a) *a kezelést megalapozó felmérés, kutatás, tervezés*

Ismereteink szerint a CSL használatbavételekor nem készült megvalósulási terv. A rendelkezésünkre álló kiviteli tervdokumentáció is erősen hiányos. Ezzel magyarázható, hogy a MAD sem tartalmaz érdemi terveket a CSL-ről. Az ismertetett szerkezeti hibák kijavítása miatt szükségessé váló **diagnosztikai vizsgálatokkal** egy időben szükségesnek tartjuk **a látogatóközpont teljes területének geodéziai szintű felmérését**. A geometriai adatok meghatározásán túl szükséges a diagnosztikai vizsgálatok keretében meghatározni a kivitelezésben részt vevők egybehangzó véleménye szerint a vasbeton szerkezet hátoldalán esetleg meglévő vízcsákók helyzetét. A Dóm tér és a Szt. István tér tervezett régészeti kutatása előtt elvégzendő geofizikai vizsgálatok eredményétől tehetőek függővé a felszíni feltárások területi lehatárolása.

b) *a tér- és tájszerkezeti, területhasználati kihívások kezelése*

A Mecsek hegység által „védett”, a hegyek déli lejtőjén megtelepedett civilizáció lényegében már az őskor óta ismert. Különösen az időszámítás utáni fél évezred, a Kr.u. I-V. évszázadok régészeti leletei bizonyítják a terület intenzív használatát. Nyilvánvaló, hogy kulturális szempontból az ókori környezet legfontosabb időszaka lehetett, amikor a településen kívüli, elhagyatott domboldalt jelölték ki Sopianae egyik temetője helyszíneként. A feltárt sírok és sírépítmények maradványainak topográfiai elemzése alapján nem állapítható meg, hogy a temetkezés – akár az egyiptomi sziklasírok teraszosan kialakított rendszeréhez hasonlóan – meghatározott topográfiai rend szerint történt volna. Viszont feltétlenül figyelmet érdemel, hogy a Cella Septichora és az úgynevezett Mauzóleum az általános É-D-i tengelyű elrendezéstől eltérő módon, K-Ny-i tájolással épült meg.²⁷ Mivel a Cella Septichora építését sohasem fejezték be és így használatának valódi módjára is csak teoretikus magyarázatok szolgálnak, csupán a Mauzóleum tájolása érdemel figyelmet, mint az általános rendszertől eltérő építmény.

Ismereteink szerint a temető beépített területén nem végeztek tudatos tereprendezést. Ezt bizonyítja, hogy a Cella Septichora ideiglenes, a munkálatok során használt

²⁷ Érdekes adalék, hogy a Pécs közelében lévő kővágószőlősi villa melletti, Hajnóczi Gyula professzor tervei szerint rekonstruált mauzóleum megnyitása is déli irányba tekint.

bejáratát az építmény előtti, az adatok szerint a környező terephez viszonyított több mint 2 m mély vízfolyásból nyitották meg. A római kori tájalakítás rejtélye, hogy a Cella Septichora tömbjének kiemelésekor kitermelt mintegy 1000 m³ földet miként használták fel. Visy Zsolt professzor és Tóth Zsolt régész egybehangzó véleménye szerint az építmény D-i előterében megtalált, a CSL vélt építési idejénél későbbi sírokat az eredeti – tehát a CSL építése előtti – terephajláshoz igazodva alakították ki. Szintén bizonytalan, hogy az esőzések alkalmával a domboldalon lezúduló csapadéktól miként igyekeztek megvédeni az épülő hétkaréjos épületet. Építéstechnológiailag bizonyos, hogy az építmény kiemelt tömbjét északról övárokkal kellett védeni, mert az építés folyamán esetleg többször is visszavethette volna az esőzés a munka menetét.

A világörökségi terület és környezete ma Pécs belvárosának kiemelt jelentőségű kulturális funkciójú része. A terület használata szempontjából az egyik legfontosabb kihívást az jelenti, hogy a kulturális funkciók megtartása mellett az egyes kiemelt helyszínek zárva tartásának idején a Káptalan utca, az Apáca utca és a Janus Pannonius utca csaknem teljesen elnéptelenedik. A helyzetet természetesen javítana, hogy legalább este 10 óráig nyitva tartó vendéglátóhelyek működhetnének a területen. Esetleg megfontolandó, hogy lakóház funkciót is engedélyezne az Önkormányzat a területen, az oda nem illő, méltatlan használat rovására – mint amilyen a közelmúltban megszüntetett hajléktalanszálló volt.

c) a táj- és településképi kihívások kezelése

Városi tájról lévén szó a CSL környezetében, a szükséges kezelési feladatok a településképi javítására korlátozhatók. A MAD részletesen elemzi a 2010-ben elkészült a – **Településrendezési Terv [TT] alátámasztó munkarészeként** – „Pécs MJV örökségvédelmi hatástanulmány” című dokumentumot.²⁸ A tanulmány áttekinti többek között a világörökségi terület kialakulásának történetét és bemutatja az itt található építészeti és műemléki értékeket. A dokumentum kidolgozottságának mélysége alkalmassá teszi arra, hogy a világörökség környezetében a településképi kihívások kezelésének az alapja legyen. A jövőben védetté nyilvánítható műemléki értékek felsorolásával Pécs országosan és helyi szinten védett értékei számának bővítésére is hasznos javaslatot fogalmaz meg.

²⁸ Koller és Társa Tervező Kft. Pécs, 2010

Az országosan védett emlékek helyreállításával kapcsolatban az örökségvédelmi törvény ismeri a műemléki (örökségvédelmi) többletköltség fogalmát. A központi költségvetésben azonban a műemlékek fenntarthatóságának javítására tett beavatkozások támogatására nem különít el forrásokat és más típusú kedvezményt sem biztosít a jogszabály a beruházók számára. Számos településen a helyi önkormányzatok úgy próbálják elősegíteni a nem önkormányzati tulajdonban lévő védett építészeti értékek megújítását, hogy pályázatok vagy direkt támogatások révén járulnak hozzá a társadalom számára is fontos értékek állapotának javításához. Szükséges, hogy a világörökségi területen az önkormányzati tulajdonú ingatlanok mellett elsősorban egyházi és kisebb számban magántulajdonban lévő, helyenként igen rossz állapotú épületek megújítására a város irányelveket dolgozzon ki és forrásokat biztosítson.

A településkép javítása érdekében megfontolandó a holland kormány támogatásával 1973-ban létrehozott Monumentenwacht (műemlékőr) Egyesület példájának mintájára egy hasonló funkciót ellátó szervezet létrehozása. Az elképzelt Egyesület célja elsősorban a védett épületállomány állapotának rendszeres és szakszerű figyelése, illetve a szükséges kisebb beavatkozások, és a szükségessé váló megelőző karbantartás munkanemeinek azonnali végrehajtása. Az Egyesület – annak ellenére, hogy kormányzati támogatással jött létre – nem kormányzati szervezet, hanem civil szakemberek nonprofit társulása. A holland példa nem az állami műemlékvédelem szervezetének ellenére, hanem azt támogatóként jött létre. Segíti, de nem helyettesíti a műemlék-felügyeleti munkát. Alapvetően az értékek műszaki állapotának figyelése (s a kisebb észlelt hibák lehetőség szerinti azonnali kijavítása) az Egyesület feladata és nem általában az értékek változásának követése, illetve az emlék fenntartható megőrzésének segítése.

A műemlékőr szolgálat által biztosított rendszeres ellenőrző vizsgálat nem díjmentes. Hollandiában rendszeres előfizetési díj ellenében jelennek meg általában évente egyszer az épület ellenőrzésére és a műhelykocsiban rendelkezésre álló anyagok és szerszámok segítségével kijavítják a kisebb hibákat, illetve olyan megelőző, veszélyelhárító beavatkozást hajtanak végre, amely mérsékelheti a hiba végleges kijavításáig az épület állapotának romlását. Pécs Világörökségi területén is alkalmazható lenne a holland példa különösen azért, mert itt döntően egyházi és városi tulajdonban lévő épületek állnak. Az épületek száma nem magas és a fenntartó intézményeknek, az egyházmegyének és a városnak is van karbantartó részlege.

Ezen a szervezeteken belül kiképezhetőek azok a szakemberek, akik az állapotvizsgálat végrehajtására alkalmasak lehetnek. A műemlékőr szolgálat finanszírozása lényegében **nem jelentene jelentős többlet terhet** egyik fenntartó szervezetnek sem, illetve az egyházmegyének a püspökség egész területére kiterjedően, a városnak pedig a Megyei Jogú Város közigazgatási területén belül működtethető lenne a szervezet. Természetesen térítés ellenében „idegen” ingatlanok rendszeres felülvizsgálata és a szükség szerinti beavatkozás elvégzése is a szakemberek feladatkörébe lenne illeszthető.

A holland példa alapján létrehozott szolgáltatás keretében egy speciálisan felszerelt műhely-gépkocsiban legalább 2 szakember utazik. Képesítésük²⁹ alkalmassá teszi őket a történeti épületszerkezetek állapotának felmérésére, az esetleges tönkremenetel korai szakaszában való fölismerésére és kisebb, kevésbé anyag- és időigényes javítások elvégzésére. A komolyabb beavatkozást igénylő meghibásodások javítását megelőzően olyan diagnosztikai vizsgálatok, pl. mintavétel elvégzésére is kiképzettek a műemlékőrök, amely mintavétellel **dönteni lehet** az anyag vagy **a szerkezeti hibák kijavításának a módjáról**.

d) a környezeti kockázatok, havária, klímaváltozás kezelése

A világörökségi címmel illetett területen valós természeti csapás bekövetkezésére – a több mint 100 éves megfigyelési adatok és a geológiai mozgások ismertetében nem lehet számítani. Tehát földrengés, esetleg véletlenszerűen (pl. villámcsapás) miatt bekövetkező tüzeset előfordulásának a valószínűsége is elhanyagolható. Az utóbbi években előforduló, szinte trópusi intenzitású esőzések bekövetkezése nem zárható ki. A védőépületen belül az intenzív esőzések hatására beázások figyelhetők meg. Véleményünk szerint a felszíni vizek elvezetése, az esetlegesen kiépíthető drénrendszer megépítése és vasbeton határoló falai hátoldalának utólagos szigetelése megoldja a problémákat. **A hibák kijavítása után kijelenthető, hogy a világörökségi értékek biztonságban vannak.**

²⁹ Korábban a veszprémi Táncsics Mihály Szakközépiskola kapott holland partnereitől egy felszerelt mikrobuszt. Sajnos a technikusképzés elsozadásával és az érdeklődés hiánya miatt a kezdeményezés elhalt. Hasonló kezdeményezéssel próbálkozik a debreceni Péchy Mihály Építőipari Szakközépiskola és Uniós támogatással Eger városa a Forster Központ közreműködésével 2013-ban is. Tapasztalatok szerint a műemlékek tulajdonosai vagy kezelői kevésbé érdekeltek egy ilyen monitoring rendszer igénybevitelében. Az egyetlen valószínűsége a műemlékőr szervezet működtetésének, ha a nagy műemlékállománnyal vagy ingatlanvagyonnal rendelkező szervezet, mint pl. egy nagyobb település önkormányzata és/vagy egy egyházmegye összefogása keretében finanszíroznák az épületek állapotának ellenőrzésére szakosodott egységet.

Sajnos az üvegtető nem rendeltetésszerű használata, esetleg vandál cselekedetek következtében a szerkezet sérülhet, s bár katasztrofális esemény – például motorkerékpár vagy esetleg személyautó beszakadása – bekövetkezésének valószínűsége ugyan nem zárható ki, de reményeink szerint talán nem tekinthető reálisan bekövetkező eseménynek a leírtakat.

e) a helyszín bemutatásának fejlesztése és a turizmussal kapcsolatos kihívások (vonzerőnövelés, terhelhetőség,) kezelése

A CSL együttesének a beruházó eredeti szándéka szerinti használata kétirányú lehet. Egyrészt védőépületként magas színvonalú múzeumi-múzeumpedagógiai helyszínként nem csupán a nagyközönség számára kell megfelelő színvonalú kiállításokat és rendezvényeket szervezni, hanem a régész, építész, antropológus, kulturális és turisztikai menedzser szakma képviselői számára rendszeres találkozók, konferenciák, tanácskozások szervezésére kínál hiteles helyszínt. Múzeumpedagógiai programok szervezésére is alkalmas lehet a helyszín. Igénybe kell venni a korszerű digitális technikákat a sírépítmények és egykori környezetük bemutatásához. Antik színházi előadások is közelebb hozhatják a Római Birodalom emberének hétköznapijait korunk pécsi – és nem csak pécsi – ifjúsága számára.

A CSL tervezett második funkciója a kulturális rendezvényhelyszín lehet. A Cella Septichora ebből a szempontból Pécs kulturális életének megbecsült helyszínévé vált az elmúlt években. A későbbiekben részletesen tárgyaljuk a CSL fizikai állapota folyamatos figyelésének a szükségességét. Az antik épületmaradványok, amelyek megépítésük óta lényegében konstans légállapot és talajnedvesség viszonyai között léteztek másfélezer esztendő óta, az utóbbi években a védőépületben megteremtett mesterséges és esetenként változó klíma miatt károsodásnak vannak kitéve. A károknak, sérüléseknek bizonyos jelei már megfigyelhetők ma is, az intenzív használat csaknem egy évtizede után is. Addig, amíg a szükséges mérések, adatgyűjtések szakmai kiértékelésére nem kerül sor és a CSL stabil klímája nem állítható be, nem tartjuk elképzelhetőnek a látogatószám érdemi növelését, vagy ennek érdekében intenzív fejlesztések megindítását. A helyszín fejlesztésének legfontosabb irányát a fenntartható fejlesztés kritériumainak a megteremtésében látjuk. Ennek meghatározásához azonban ismerni kell a védett környezet fizikai befogadóképességének a határait is.

Turizmus a fenntarthatóság szolgálatában:

- Termékfejlesztés
A kiállítás fejlesztése, és időszakonkénti megújítása, aktualizálása, modern technikák alkalmazásával az interpretáció segítése, a szórakoztatva tanulás (Edutainment = Education + Entertainment) előtérbe helyezése. Bemutatás az emlékek érték attribútumai alapján.
Szükséges továbbá az emlék értelmezhetősége, attraktivitása és az ár-érték arány rendezése miatt az idegenvezetés biztosítása.
- Látogatómenedzsment
A látogatási utak fenntartása, átépítés esetén újratervezése, a szűk keresztmetszetek figyelembe vételével.
Az Apáca utcai emlékek általános és folyamatos nyitva tartásának felülvizsgálata. Látogatások biztosítása vezetővel, bejelentkezések alapján.
- Programok, és azok változatossága
Az ókereszténység, valamint a római kor feldolgozása a programokban.
Együttműködés turisztikai szolgáltatókkal (utazási irodák, szállodák, térség).
Együttműködés a püspökséggel és a múzeumokkal – belvárosi csomagok létrehozása, közös jegyek és közös csomagok értékesítése.
- Népszerűsítés, egyértelmű azonosíthatóság
A világörökség önálló arculata, a beazonosíthatóság megteremtése kulcskérdés, a piaci sikerek eléréséhez. A különböző célcsoportokat külön-külön megszólítani képes népszerűsítő tartalmak létrehozása és publikálása.
- Térségi és helyi turizmusfejlesztési stratégiában a VÖ helyét megtalálni
A világörökségi turisztikai fejlesztések beépítése és összehangolása a város és a térség turizmusfejlesztési stratégiájával.
- Nemzetköziesítés
Örökségi szakmai és turisztikai hálózatokban, projekteken együttműködés, partnerség.

2. Általános, átfogó jellegű, komplex stratégiák

- a) szervezeti-intézményi, működtetési háttér és partnerségek kialakítása az alábbi, a világörökségi helyszín fenntarthatóságában érintett intézmények és szervezetek között

Szervezet neve	Elérhetősége	Kapcsolat
Világörökségi gondnokság		
Zsolnay Örökségkezelő Nonprofit Kft.	Képviselő: Vincze Balázs ügyvezető 7630. Pécs Zsolnay Vilmos út 37. Kapcsolattartó: Üveges Attila világörökségi igazgató 7621. Pécs Széchenyi tér 7-8.	A Világörökségi értékek képviselője, a kiemelkedő egyetemes értékek védelmező szervezete
Kormányhivatalok		
Baranya Megyei Kormányhivatal Pécsi Járási Hivatala	Képviselő: dr. Gál Zoltán hivatalvezető 7621. Pécs Kossuth tér 1-3.	A műemléki értékek fenntarthatóságáért felelős felügyeleti szervezet.
Baranya Megyei Kormányhivatal Pécsi Járási Hivatal Építésügyi és Örökségvédelmi Osztály	Kapcsolattartó: Czeglédiné Levárdy Henrietta műemléki felügyelő; dr. Kátainé Szajcsán Éva régész felügyelő 7623 Pécs, Rákóczi u. 30.	Műemlékekkel kapcsolatos elsőfokú építésügyi hatóság, régészeti lelőhelyek vonatkozásában elsőfokú örökségvédelmi hatóság.
Budapest Főváros Kormányhivatal Építésügyi Örökségvédelmi, Hatósági, Oktatási és Törvényességi Felügyeleti Főosztály	Képviselő: Tóth Ferenc főosztályvezető 1056. Budapest Váci út 62-64. Kapcsolattartó: Jevuczóné dr. Zelenyánszki Éva osztályvezető 1014. Budapest Logodi u. 38-40.	Műemlékek és régészeti lelőhelyek vonatkozásában eljáró másodfokú építésügyi és örökségvédelmi hatóság.
Baranya Megyei Kormányhivatal Építésügyi Hatósági, Oktatási és Törvényességi Felügyeleti Főosztály	Lukáts István állami főépítész 7623 Pécs, Rákóczi utca 30.	A Világörökségi értékek fenntarthatóságát támogató szervezet, elsősorban a települési és a regionális fejlesztések vonatkozásában.
Kormányhivatalok		
Miniszerelnökség (ME)	Képviselő: Dr. Puskás Imre kulturális örökségvédelemért felelős államtitkár	A Világörökségi értékek képviselője kormányzati szinten
Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI)	Képviselő: Dr. Hoppál Péter kultúráért felelős államtitkár 1054 Budapest, Akadémia u. 3.	Magyarország UNESCO tagságából eredő feladatok ellátása.
Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ	Képviselő: Varga István elnök Kapcsolattartó: Virágos Réka főosztályvezető 1014. Budapest Táncsics M. u. 1.	Az ME szakmai háttérintézményeként a Világörökségi értékek képviselőjének támogatása hazai és nemzetközi szinten.
UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság	Képviselő: dr. Réthelyi Miklós elnök 1054. Budapest Báthory u. 10. Kapcsolattartó: Dr. Soós Gábor főtitkár	Az EMMI szakmai háttérintézményeként a Világörökségi értékek képviselőjének támogatása nemzetközi szinten.
Világörökségi Szakbizottság	Képviselő: Varga István elnök	Kapcsolattartó az UNESCO és a WHC-VK illetékeseivel.

Szervezet neve	Elérhetőség	Kapcsolat
Tulajdonosok, vagyonkezelők		
Pécs MJV Önkormányzata	Képviseli: dr. Páva Zsolt polgármester Kapcsolattartó: Csaba Ders DLA főépítész 7621. Pécs Széchenyi tér 1.	A Világörökségi érdekek képviselte tulajdonosi és kezelői szinten.
Pécsi Városfejlesztési Nonprofit Kft	Képviseli: dr. Merza Péter vezérigazgató 7621. Pécs Mária u. 9.	A tulajdonos háttérintézménye-ként a Világörökségi érdekek gyakorlati képviselését ellátó szervezet
Pécsi Egyházmegye	Képviseli: dr. Udvardy György megyéspüspök 7624. Pécs Szent István tér 23. Kapcsolattartó: Puppi Natasa építész	A Világörökségi érdekek képviselte tulajdonosi és kezelői szinten.
Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt.	Képviseli: dr. Bálics Szabolcs irodavezető Dél-Dunántúli Regionális Iroda – Pécsi Iroda Kapcsolattartó: Csepregi István műszaki menedzser 7621. Pécs Ferencsek utcája 9-11.	A Világörökségi érdekek képviselte tulajdonosi és kezelői szinten.
Baranya Megyei Kormányhivatal	Képviseli: dr. Horváth Zoltán kormány megbízott 7622. Pécs József Attila u. 10.	A Világörökségi érdekek képviselte tulajdonosi és kezelői szinten.
Pécs Holding Városi Vagyonkezelő Zrt.	Képviseli: Sándor Zsolt vezérigazgató 7626. Pécs Búza tér 8/b.	A Világörökségi érdekek képviselte tulajdonosi és kezelői szinten.
Civil szervezetek		
ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Egyesület	Képviseli: dr. Fejérdy Tamás elnök	A Világörökségi érdekek támogatása hazai és nemzetközi szakmai szinten
Civil Közösségek Háza	Képviseli: Vincze Csilla ügyvezető 7624. Pécs Szent István tér 17.	A Világörökségi érdekek támogatása városi társadalmi szinten
Kutatóhelyek		
Janus Pannonius Múzeum	Képviseli: dr. Csornay Boldizsár igazgató Kapcsolattartó: Nagy Erzsébet Régészeti Osztály 7621 Pécs Káptalan u. 5.	A Világörökségi érdekek támogatása hazai szakmai szinten
PTE BTK Történettudományi Intézet Régészeti Tanszék	Képviseli: dr. Szabó Ádám tanszékvezető egyetemi docens Kapcsolattartó: dr. Visy Zsolt egyetemi tanár 7624 Pécs Rókus u. 2.	A Világörökségi érdekek támogatása hazai és nemzetközi szakmai tudományos szinten.
PTE Műszaki és Informatikai Kar	Képviseli: Bachmann Bálint dékán, egyetemi tanár 7624 Pécs Boszorkány út 2.	A Világörökségi érdekek támogatása hazai és nemzetközi szakmai tudományos szinten.

b) társadalmi beágyazottság, részvétel, kommunikáció fejlesztése

A világörökségi cím elnyerésekor készült kezelési terv, majd az akkori örökségkezelő szervezet alapító okirata a világörökség menedzsment lényegét, az alábbiakkal határozta meg:

- a város történelmi épített és kulturális örökségi értékeinek a bemutatása, megismertetése a lakosság, kiemelten az ifjúság és a városba látogató turisták körében;
- a védelem, a helyreállítás és a tudományos feldolgozás koordinálása az érintett tulajdonosok, kezelők és felhasználók között;
- a hasznosítás és üzemeltetés koordinálása, valamint az egyensúly megteremtése az emlék együttes turisztikai látogatása, bemutatása, valamint a területhasználók és az ott élők igényei között.

Az örökségkezelő szervezet változásával, a városi marketing – turisztikai és rendezvényszervező feladatok koncentrálásával, az örökség módszertani, lakossági ráhangolási és a szélesen értelmezett (nem csupán a látogató központ falai között megvalósított) örökség pedagógiai szempontok a ZsÖK prioritásai között háttérbe kerültek. A MAD készítése során folytatott megbeszéléseken a ZsÖK vezetése az irányítása alá tartozó szervezeti egységek között a CSL-t a 3. helyre pozícionálta. Mivel a világörökségi helyszín kezelése és irányítása teljesen eltér a ZsÖK irányítása alá tartozó egységektől, kérdéses, hogy kellő és szakmailag megfelelő figyelem fordulhat-e a világörökségi helyszín működtetésére. Az emlékek topográfiai helyzetéből következően is megfontolandónak tartjuk, hogy a CSL irányítása valamilyen formában az Egyházmegye turisztikai szervezetéhez kapcsolódva, önálló szervezatként működhessen. Ezek hangsúlyát a jövőben javasoljuk visszaállítani, a világörökségi területet és emlékeket a pécsi társadalmi közegbe visszaépíteni.

A lakosság különböző csoportjait különbözőképpen kell megszólítani:

- nagyközönség – nyitott műemlékek akció és utcai animáció szervezése, illetve ismertető, népszerűsítő promóciós eszközök;
- turisztikai szakma – fórumok, partnerség kialakítása;
- szakmai szervezetek – együttműködési megállapodások;
- pécsi, baranyai művészek – arculatformáló programok meghirdetése;
- cégek, vállalatok, vállalkozók – ötletek generálása, szponzorálásra ösztönzés;
- iskolák, tanárok, diákok – pedagógiai program;
- PTE, egyetemi közösség – pedagógiai, oktatási, kutatási program, szakmai együttműködések.

b1) nagyközönségnek szóló programok

Célja az, hogy a helyiek minél jobban megismerjék városuk értékeit, és ha megismerték, akkor a jó gazda tudatosságával vigyázzanak is rá. Ezt segítheti az ókeresztény temető ingyenes, illetve rendkívül kedvezményes látogathatóságának megteremtése, a kiadványok és népszerűsítő, ismertető műsorok. Nem csak helyi beágyazást, hanem turisztikai attrakciót is létrehoz az utcai animáció, a római kori szokások felelevenítése. A pécsiek eléréséhez a város szerteágazó civil szerveződései lényegesen hozzájárulhatnak.

b2) turisztikai szakma - partnerség

A vendégek, turisták észrevételei, benyomásai náluk csapódnak le hatványozottan. Míg az önkormányzat a város egészének imázs-formálását, és jó hírnevének építését, promócióját vállalja fel, addig a szakma nyilvánvalóan a saját üzletével kapcsolatos promóciót. A turista viszont egyrészt a várost, mint egészet, a vonzerőket, a környezetet és természetesen az igénybe vett szolgáltatásokat együttesen éli meg. Ez alapján hozza meg vásárlói döntését, esetleg visszatérési szándékát, és ez természetesen befolyásolja a szájpropagandát is.

b3) szakmai-tudományos együttműködés

Célja az, hogy az örökségi értékek működtetése összehangolt legyen, és gördülékenyen szolgálja a látogatók igényeit, az örökségi marketing pedig valóban a világörökségi helyszíneket támogassa.

Amíg nincs közös működtető szervezet addig is szükséges az érintettek, üzemeltetők és tulajdonosok együttműködése. Ha csupán a helyieket vesszük sorba - egyház, múzeum, megyei, városi önkormányzat, kormányhivatal –, akkor is látható, milyen sokszereplős koordinációt kell felvállalnia az örökség menedzsmentért felelős szervezetnek.

b4) pécsi, baranyai művészek – arculatformáló programok meghirdetése

Célja kettős, egyrészt az önkormányzat részéről felvállalt művészetpártolás, másrészt a pécsi, baranyai alkotók bevonása a világörökségi arculatformálásba. A helyben meglévő szellemiség és alkotókészség mozgósítása művészeti ösztöndíjak, pályázatok meghirdetésével lehetséges.

b5) cégek, vállalatok, vállalkozók – ötletek generálása, szponzorálásra ösztönzés

A helyi irányítás akkor tud igazán hatékonyan gazdálkodni a rábízott erőforrásokkal, ha csak addig avatkozik a piaci, társadalmi folyamatokba, amíg az elengedhetetlenül szükséges, egy gondolattal sem tovább. Az örökség terméket és a város terméket alakítják a helyi vállalatok is, részben közvetlenül tevékenységükkel, szolgáltatásaikkal, részben saját marketing munkájukkal. Ezért az üzleti világ kompetenciájába tartozó tevékenységek esetében csupán az ötletadást, a generálást, a csatlakozási lehetőséget, és esetenként a támogatást adja az önkormányzat. Csatlakozási lehetőséget a meglévő, működő rendezvényekhez, programokhoz, támogatást a város és a megye turizmusát pozitívan befolyásoló beruházásokhoz (Idegenforgalmi pályázat kiírása).

Szponzorálás főként a rendezvények, kiállítások és az információs, bemutatkozó anyagok tekintetében a kölcsönös előnyök elve alapján történik.

b6) iskolák, tanárok, diákok – folyamatos együttműködés kialakítása

Célja, hogy már az iskolai oktatás-nevelés kezdetétől minden pécsi iskolás részesüljön olyan képzésben, melynek során a város örökségének ismerete általános alapismeretté válik. Ám nem csak az ismeretátadás fontos számunkra, hanem a városhoz kötődés elmélyítése is: Pécs emlékeinek ismerete mellett azok tisztelete és védelme, jövő környezetépítő és védő nemzedékének formálása.

b7) PTE egyetemi közösség

Az egyetem kihagyhatatlan a társadalmasításban, a közel 6000 munkavállalójával, 25-30 ezer fős diákságával és igen jelentős külföldi hallgatói létszámával, nemzetközi tudományos kapcsolataival.

Az egyetemmel széleskörű együttműködési hálózat alakítható ki. Lényeges, hogy egyénre, karra szabott, konkrét projektek jöjjenek létre és működjenek. Reális céllá válhat, az hogy minden elsőéves, különösen a külföldi hallgató, látogassa meg a helyszíneket. Az egyes karok kutatásaikkal, oktatási tevékenységeikkel kapcsolódnak a római korhoz, a műemlékvédelmi építészeti megoldásokhoz, a terület tudományos kutatásához. Ezeken a frontokon a világörökségi terület oktatási és kutatási gyakorlótereppe válik.

c) a világörökségi előnyök megosztása

Az UNESCO világörökségi szervezetén keresztül globálisan létezik egy olyan PR stratégia, amelyen keresztül az érdeklődők a világ bármely pontján létező világörökségi helyszínnel megismerkedhetnek. Nyilvánvalóan a nemzetközi disszemináció lehetőségeivel aktívan és passzívan is lehet élni. A passzív jelenlét az azt értjük, amikor a világörökségi helyszín kezelője, vagy birtokosa a párizsi adatbankban tárolt adatok tartalmával és minőségével megelégedve, csak az UNESCO szervezeti keretein van jelen a globális hálózatokon. Az aktív szerep jelentése feltétlenül azt jelenti, hogy a világörökségi címre hivatkozva a világörökségi helyszín működtetéséért és széles körben való megismertetéséért felelős szervezetek vagy jogi személyek a cím adta ismertségre hivatkozva széleskörű reklám tevékenységet folytatnak. A világörökségi címre hivatkozó reklám azonban esetünkben nem csupán a Zsolnay Örökségkezelő Központnak kínál lehetőségeket, hanem épp úgy sajátjának tekintheti a területen több, mint 1000 esztendeje jelen lévő püspökség, vagy akár a múzeumi szervezet, amely felelős a környék múzeumainak megismertetéséért és látogatószámuk növeléséért. Nem lehet véletlen a látogatók létszámának stagnálása, vagy kisebb mértékű csökkenése az EKF programok után. Világosan látszik – amint azt a MAD-ban adatokkal is alátámasztottuk –, hogy a reklám világában csökkenő jelenlét csaknem egyenes arányú látogatószám csökkenést eredményezett Pécsen.

Általánosságban úgy véljük, hogy a területen működő valamennyi szereplőnek, így például magánvállalkozásoknak is, meg kell adni a lehetőséget, hogy valamilyen formában tevékenységükhöz kapcsolják a világörökségi címmel megbecsült pécsi ókeresztény temetőt. A város, vagy akár a ZsÖK gesztorálása mellett, de Pécs Megyei Jogú Város nevében³⁰ szervezett folyamatos reklám tevékenység részeként, a világörökségi cím feltüntetése mellett a helyi vállalkozóknak adassék meg a világörökségi cím által nyújtott előnyök kihasználása. Horvátországi példa alapján javasolható, hogy a Világörökségi Területen Működő Minősített Beszállító/Vendéglátó hely tulajdonosa egy bizonyos összeget ad a városnak. A város cserébe vállalja, hogy a befolyt összeget átlátható módon a világörökségi terület, mint közterület fejlesztésére fordítja.

³⁰ Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a hazai és a nemzetközi szintén megjelenő reklámok elsősorban Pécs városának az arculatot meghatározó neve alatt válhassanak ismertté, mert a mai stratégiában szereplő Zsolnay Központ, mint vonzerő összehasonlíthatatlanul kisebb súllyal bír, mint a több mint 2000 éves múlta visszatekintő város.

3. Attribútum-specifikus kezelési stratégiák

I. Vallástörténeti értékek	
Attribútumok	Attribútum-specifikus kezelési stratégiák
Ókeresztény szimbólumok	Rendszeres restaurátori szemrevételezés és műszeres pigment analízis végrehajtása a KKK előírásainak megfelelő gyakorisággal.
• Bibliai témájú falképek; • ókeresztény szimbólumok; • A cella trichora és a septichora építészeti kialakítása; • kétszintes sírkamrák	
Kiemelkedő késő római vallástörténeti forrás Pannóniában	A sírépítmények anyagának ellenőrzése szemrevételezéssel és épületdiagnosztikai eszközökkel – különös tekintettel a vakolt felületek habarcsának tapadási állapotára.
• nagyszámú ókeresztény sír; • a temető komplexitása; • ókeresztény kultúrához köthető leletek; • az ókeresztény kultúrához köthető építészeti formák; • keresztény és pogány temetkezés azonos területen	
A terület szellemiségének továbbélése	A püspökség, a PTE BTK és a PTE PMMIK együttműködésével, a ZsÖK gesztorálása mellett Sopianae ókeresztény kultúrájának megismerését célzó kutatások feltételeinek a megteremtése.
• ókeresztény temető helyén keresztény püspökség; • mindmáig ható vallási kontinuitás; • az ókeresztény építmények használatának folytonossága; • népvándorlás kori lakóhely a temetői építményekben	

II. Kultúrtörténeti értékek	
Attribútumok	Attribútum-specifikus kezelési stratégiák
Építészettörténeti érték	Az építmények anyagainak és szerkezeteinek minél teljesebb (fizikai és kémiai tulajdonságok) megismerését követően a fenntarthatóság megtervezése ezeken alapuló program kidolgozását teszi szükségessé.
• a sírépítményeknek a szintvonalakra merőleges (É-D-i) telepítése; • kétszintes sírépítmények nagy száma; • a 16. számú sírkamra szokatlanul nagy mérete; • a befejezetlen 11. számú. hétkaréjos Cella Septichora unikális alaprajzi kialakítása és K-Ny-i tájolása; • az 5. számú sírkamra ötszög alaprajzú építészeti formálása; • a 10. sírkamra 12. századi kifestése	

II. Kultúrtörténeti értékek	
Attribútumok	Attribútum-specifikus kezelési stratégiák
Építészettörténeti érték a kétszintes 13. számú sírkamra földfelszín feletti terében megmaradt berendezés a kétszintes 22. számú cella trichora hypogaeumának síkmennyezete.	Az építmények anyagainak és szerkezeteinek minél teljesebb (fizikai és kémiai tulajdonságok) megismerését követően a fenntarthatóság megtervezése ezeken alapuló program kidolgozását teszi szükségessé.
Műemléki érték - a római építési kultúra földfelszín alatti emlékeinek sértetlen bizonyítékai; - az emlékek jelentős régiség és történeti értékkel bírnak, amit az utókor számára meg kell őrizni.	A műemléki értékek megőrzésének feltételrendszere nem különbözik az építészeti értékek megőrzésétől.
Képzőművészeti érték - al secco és al fresco technikával készült falképek; - egységes ókeresztény tematikával készült falképek; - ikonográfiai sokrétűség, - kiemelkedő képzőművészeti érték.	A rendszeres monitoring alapján, szakrestaurátori karbantartással biztosítható a képzőművészeti értékek fenntarthatósága.
Kultúrák találkozásából adódó egyedi érték - a középkor biblia picta-ját megelőző alkotások megjelenése Pannóniában; - a római birodalomban megjelenő ábrázolásokkal tematikájukban, technikai kivitelükben és esztétikai minőségükben rokon alkotások;	Az emlékek fizikai állapotának megőrzésén túl, a folyamatos és rendszeres kutatások garantálhatják a kultúrák találkozásának minél teljesebb megismerését és bemutatását a nagyközönség számára.
Kultúrák találkozásából adódó egyedi érték pogány és keresztény motívumok egyidejű megjelenése a falképeken.	Az emlékek fizikai állapotának megőrzésén túl, a folyamatos és rendszeres kutatások garantálhatják a kultúrák találkozásának minél teljesebb megismerését és bemutatását a nagyközönség számára.
III. Táji sajátosságok	
Attribútumok	Attribútum-specifikus kezelési stratégiák
A legnagyobb ismert ókeresztény temető sírkamrák koncentrált megjelenése;	Sopianae É-i temetőjének minél teljesebb megismerése és megismertetése által teljessé válik a kezelési stratégia

III. Táji sajátosságok	
Attribútumok	Attribútum-specifikus kezelési stratégiák
A legnagyobb ismert ókeresztény temető	
• összefüggő, nagyméretű temetőrészlet; • a birodalomban, legnagyobb számban egy helyütt előforduló kétszintes sírépítmények; • bibliai jelenetekkel díszített 4. századi sírkamrák legészakibb megjelenése.	Sopianae É-i temetőjének minél teljesebb megismerése és megismertetése által teljesebbé válik a kezelési stratégia
Táj és építészet	
• kétszintes sírkamrák kialakítása; • természetes táji adottságok kihasználása; • sírkamrák többszöri használata.	A régészeti adatok feldolgozása és az újonnan kezdeményezett ásatásoknál az ókori terepviszonyok nyomainak a minél teljesebb megismerése mellett szükséges az egyetemes ókeresztény kultúra temetkezési szokásainak és technológiájának megismerése és összevetése a pécsi tapasztalatokkal.

IV. Nyilvánosság számára hozzáférhető egyedülálló értékek	
Attribútumok	Attribútum-specifikus kezelési stratégiák
In situ megtekinthető sírkamrák	
• 12 látogatható sírkamra; • részben eredeti állapotban és eredeti helyzetben látható építmények, melyek viszonya a felszín feletti építményekhez nem minden esetben egyértelmű.	A területen folytatható folyamatos feltárások, különösen a Szt. István tér megújításához kapcsolódó előzetes régészeti kutatás teheti teljessé a temető bemutatását.

A kezelési stratégiák nem működhetnek az **ütemezett monitoring rendszer** által szolgáltatott adatok és információk nélkül. Az ellenőrzési folyamat által felszínre hozott problémák, kijavítandó hiányosságok kezelése így szabályozott formában válhat teljessé. A váratlan események észlelése és a szükségessé váló ad hoc beavatkozások megszervezése viszont külön szabályozást igényel. Ezért javasoljuk, hogy a CSL, mint kiállítótér heti muzeológiai ügyeletese átadás-átvételi folyamat keretében, írott formában adja át az utána következő ügyeletnek a helyszínt. A kiállítóhely közös ellenőrzésével feltárhatják azokat a korábban nem észlelt hiányosságokat, amelyek kijavítására intézkedni kell, illetve, ha a helyszínt rendben találják, közösen nyilatkoznak a megfelelő állapotról.

V. Védelmi célú és kezelést támogató szabályozások

1. A világörökségi területen a kiemelkedő egyetemes érték és attribútumai megőrzését, fenntartását, világörökségi kezelését szolgáló beavatkozások, előírások, korlátozások és tilalmak meghatározása a következő ágazatok és tevékenységi körök vonatkozásában

A felvétel az alábbi világörökségi kritériumok alapján történt:

(iii) kritérium

Sopianae temetőinek sírkamrái és mauzóleumai kiemelkedő bizonyítékai a késő Római Birodalom keresztény közösségei hitének és erejének.

(iv) kritérium

Az északi és a nyugati provinciák egyedülálló kora-keresztény temetkezési művészetét és építészetét kiemelkedően jól és teljes körűen mutatja be Sopianae temetője Pécssett.

a) kulturális örökségvédelem

A helyszín integritását a 12 eddig feltárt és bemutatott védett elem szolgáltatja, amelyek az ókeresztény Sopianae temetőjének részei. Az együttes elemeit részben a 18. század óta zajló építkezések és régészeti feltárások eredményeként ismertük meg, részben a ma is zajló szisztematikus régészeti ásatások során kerültek napvilágra. Az antik város ókori temetőjének határai és ebből következően a temetőről alkotott ismereteink is a folyamatban lévő ásatások függvényében változhatnak. A fennmaradt emlékek kizárólag az építmények földalatti részeként maradtak meg. A romok és azok történeti kapcsolatának épsége a lehető legnagyobb mértékben őrződött meg, figyelembe véve azt is, hogy későbbi települési rétegek, beleértve a jelenlegi élő várost is, a helyszínre rétegződtek.

A földalatti védőépületek és a védett emlékek rendszeres karbantartásának az elmaradása idővel az épületek és építmények elhasználódásához, elöregedéséhez vezetnek. A föld felett sajnálatos módon a kedvezőtlen időjárási hatások is érvényesülnek, az avulás jelei már megfigyelhetők az Ókeresztény Mauzóleum védőépületén is. Szükségesnek látszik a burkolatok és különösen a nyílászárók felújítása.

A Kezelési Kézikönyvben (KKK) kell meghatározni a szükséges ellenőrzések időrendjét, módját és a tapasztalatok rögzítését (monitoring rendszer) a szükséges beavatkozások módjának, ütemezésének és idejének a megadásával. Itt célszerű meghatározni különösen a falképek állapotvizsgálatának gyakoriságát is. Az esetleges

állagromlás megállításáról esetenként azonnali intézkedések szükségesek. Mindezekhez a pénzügyi feltételek biztosítása elengedhetetlen.

A következőkben csak néhány, általános szempontot sorolunk fel az örökségvédelem területén. A konkrét örökségvédelmi szempontú javaslatokat a III. 3. f) pontban leírt 22 sír egyenkénti bemutatásakor fogalmazzuk meg.

- A 19. sírkamra látogatók elől elzárt, de feltárt és konzervált leeresztő aknájának a felszíne a sírkamra fölötti természetes világítást adó felülvilágítón keresztül beáramló fény hatására biológiailag szennyezett (moha és zuzmó jelenléte mutatható ki). A biológiai károkozók jelenléte több helyütt is megfigyelhető a CSL területén, elsősorban ott, ahol a közvetlen bevilágítás alatt növényzet megtelepedésére lehet számítani. A biológiai károkozók ellen, megfelelő biológiai védelemről gondoskodni kell!
- A modern védőépületnek különösen az É-i határoló fala elzárja az É-D-i irányú lejtőn lefolyó szivárgó vizek útját. A Szt. István téren lezúduló csapadék hatását már a római kori terepviszonyok, az ókeresztény temetőben régészeti eszközökkel feltárt vízfolyás medrének léte is igazolja. Tekintettel az utóbbi évek szélsőséges időjárására és özvíz-szerű esőzéseire, számítani lehet a falak és ezen belül az ókori falaknak is a felvizesedésével. Az esetleges folyamatokat megelőzendő a látogatóközpont É-i határa mentén a felszíni és a felszín alatti vizek elvezetéséről gondoskodni kell. A feladat halaszthatatlanságát a látogatható emlékeken kívüli sírépítmények állapota már ma is indokolja.

b) természetvédelem

A világörökségi terület ökológiai feltárása még nem történt meg. Nem ismert a fenntartók előtt az épületek udvaraiban, kertjeiben honos flóra összetétele és az itt élő esetleges raritások fajtái. A jövő feladata a terület flórájának a feltárása és a lehetséges védelmi terv és fenntartható fejlesztés feltételrendszerének a kidolgozása.

c) tájvédelem

A világörökségi területen a tájvédelem kérdésköre nem jelent releváns problémát.

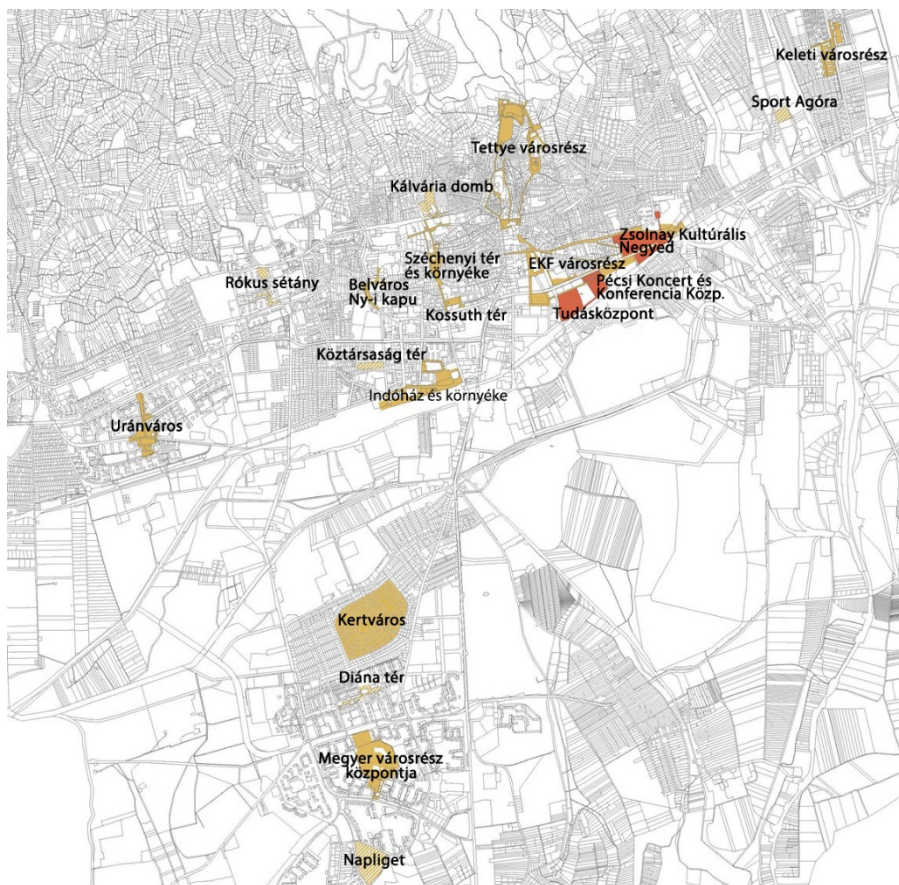
d) terület- és településrendezés

A város kulturális fejlesztési területei Pécs közigazgatási területén belül erősen széttagoltan helyezkednek el. Az egykori vallási központ a középkori Püspökvár területe a mai belvárosban, míg az újonnan létrehozott alközpontok ettől több kilométerre – például a **Szt. István tér és az EKF városrész a Zsolnay-negyed (ZsN)**

távolsága közel 4 km – helyezkednek el egymástól. Fontos fejlesztési terület még a Tettye városrész, a Mecsek déli lejtője, amely nem csak természeti szépségével és értékeivel kínál izgalmas célpontot a várost meglátogatók számára, de figyelemre méltó építészeti alkotások is meglátogathatók a területen.

A vasútállomás környékének fejlesztése, az Indóház műemléki felújításával megindulhatott. Az Indóház tér, mint Pécs egyik településrendezési szempontból is emblemikus kapuja több figyelmet érdemel. A napi híradásokban korábban fontos szerepet játszott Pécs-Uránváros negyede. A bánya bezárását követően ezt a szerepet lényegében elvesztette, de a szisztematikus városrehabilitáció eredményeként az egykori panelváros mára élhető városnegyeddé fejlődött.

A telepszerű városfejlesztés egyik szép korai példája Pécs-Kertváros megalapítása és kiépítése a két világháború közötti időszakban. Ezeket a telepszerű kertvárosias beépítéseket mindenütt – elegendő talán a budapesti Wekerle-telepre, vagy számos európai nagyváros tisztviselő- pedagógus-, vagy munkás telepeire utalni – igen fontos szerepet játszottak a városok életében. Esetleg a pécsi kertváros is hasonló kulturális, szellemi központtá válhatna egy tudatos városfejlesztési koncepció megvalósulása esetén.

4. kép Pécs széttagolt fejlesztési területeinek áttekintő térképe

d1) a településen belüli közlekedés

A MAD és a KET készítése során megszervezett társadalmi egyeztetéseken többször elhangzott a világörökségi terület megközelítésének nehézsége. Az elmúlt években érdemi előrelépés nem történt a területen. Sem gépkocsival, sem gyalogosan nem kap a látogató segítséget ahhoz, hogy érdemben tájékozódni tudjon a városban. A Szt. István téren, a Janus Pannonius utca közelében álló jelzőtábla helyesen mutatja, hogy a Zsolnay Negyed K-i irányban található, de arról nem kapunk tájékoztatást, hogy ez több, mint 3 km-re van a tértől. Személykocsival pedig, ha elindulunk kelet felé, akkor az első saroknál már eltérünk dél felé az iránytól, mert az egyirányú Janus Pannonius utcába nem hajthatunk be. A Vörösmarty utcából az Apáca utca felé sem mehetünk, az egyirányú utcák szépen visszavezetnek a kiindulási pontunkhoz, a Szt. István tér sarkára. A Szt. István tér gyalogos megközelítése a város bármely része felől problémamentes lenne megfelelő útjelző rendszer kihelyezése esetén. Személygépkocsival célszerűen az Aradi vértanúk útja felől lehetne a világörökségi területre jutni, de sajnálatos módon sem a székesegyházhoz, sem pedig a világörökségi területhez nem irányítja a járműveket útirányjelző tábla. Természetesen a Mecsek oldalába települt Pécs esetén a kerékpár utak kijelölése és ezeken a tájékoztatás tartozhatna még az egyértelműen kiépítendő és megfontolandó feladatok közé. Hasonlóan nehézkes a terület megközelítése autóbusszal. A társasgépkocsik parkolása is a város számára megoldandó feladat. A székesegyház környéke városi közösségi közlekedéssel megoldott, de ezeken a járatokon nincs jelzés a világörökségi területre vonatkozóan.

d2) a világörökségi terület megközelítése és a parkolás lehetőségei

A történeti belvárosban az utcák általában egyirányúsítottak és a parkoló autók miatt sokszor nehezen járhatók. A városba látogatók számára nehezíti még a közlekedést az, hogy az irányjelzéseket csak elszórtan helyezték ki és sokszor a meglévők sem nyújtanak egyértelmű tájékoztatást. Például szolgálhatnának a közeli ausztriai városok, ahol a környék szintén hegyes-völgyes területein és viszonylag intenzív a településen belüli gépkocsiforgalom. Akár Graz vagy Salzburg példájára hivatkozhatunk, egyértelműen látszik a parkolási gondokat enyhítő mélygarázsok, vagy a környező domboldalakba vágott parkolók hatása. A világörökségi területen a látogatók szempontjából megoldatlan a személyautók és a turistabuszok parkolása. A

püspökséggel együttműködve kell és lehet csak megoldást találni a problémára. Akár az Aradi vértanúk útja É-i oldalán a domboldalba, vagy a várfalon kívül a Barbakán környékén kínálkozik olyan terület, amely régészeti szakvélemények szerint is alkalmas lehet mélygarázs építésére.

A társasgépkocsik számára megállóhelyet az Aradi vértanúk útján, a Püspökség látogatóközpontjával közösen ki lehetne alakítani. A buszok parkolása a bejárattól távolabb, kulturált várakozóhely kialakításával kell rendezni.

Megjegyzendő, hogy esetleg a 21. század technikai és technológiai színvonalán gyalogosan közlekedők számára már esetleg elhagyhatóak lennének az utcai útirányt jelző táblák. Az okos telefonok vagy a tabletek által felkínált lehetőséget kihasználva, a GPS rendszerhez hasonló szoftver a városban lehetővé teszi a helymeghatározást, illetve az úti célok kijelölését. A szoftver támogatásával az útvonal megtervezése nem jelenthet akadályt, illetve a GPS-hez hasonlóan, az okos telefon gépes navigációs segítséget nyújtani a turistának. Javasoljuk, hogy a város mihamarabb dolgozzon ki egy közlekedési stratégiát, amelynek keretében a Pécsre bevezető főutaktól, illetve a jelentős turisztikai célpontoktól kiindulva útirány jelzőket helyeznek elsősorban gépkocsival közlekedők számára. Egyértelműen jelezni kell a világörökségi terület megközelítésének irányát, valamint azokat a parkolóhelyeket, ahol a gépkocsikat hátrahagyva a turisták gyalogosan megközelíthetik a Szt. István tér környékét.

e) katasztrófavédelem, havária

Természeti csapások tekintetében az elmúlt időszak „trópusi” esőzései jelentenek veszélyt a világörökség részét képező értékekre. Ezek elleni védelmet mindenek előtt a felszíni vizek elvezetésének megoldása és nem utolsósorban az építmények vízzáró szigetelésének a megépítése jelent. Gondot kell fordítani a környék csapadékvíz- és szennyvízelvezető csatornahálózatának kapacitására és műszaki állapotára is. A hálózat felújításának tervezett ciklusidejét esetleg megfontolandó módon csökkenteni lehetne.

Tűzeset bekövetkezése – éghető anyagok hiányában – nem jelenthet veszélyt a CSL területén őrzött emlékekre. Szerencsére sprinkler-rendszer kiépítését az érintett szakhatóság nem tartotta szükségesnek, így a vízre egyedül érzékeny emlékek mesterséges, vagy véletlenszerű elöntésével sem kell számolnunk. Az esetleges **havária szituáció során**, amikor tűzoltásra van szükség tiltani kell a vízzel oltó rendszer használatát és **csak a habbal oltás engedélyezése lehetséges.**

A védőépület üvegtető szerkezetére legnagyobb veszélyt a vandalizmus jelenti. El kell érni azt, hogy az üvegtetőre motorkerékpárral és (horribile dictu) személygépkocsival ne lehessen ráhajtani és azon ugratni. Véleményünk szerint ez a tevékenység nem életveszélyes, de az üvegszerkezet elemeinek cseréje igen költséges beavatkozás.

f) egyéb védettségek, a területen releváns szabályozások (termőtalaj, bányászat, erdő, közművek stb.)

A terület ökológiai értékeinek feltárása segítheti a lakóházak kertjei talajminőségének a megismerését. A szükséges rendelkezések csak a feltárás eredményeinek a feldolgozása után határozhatóak meg.

A terület intenzíven közművesített. A sírok közül többet is már a 19. századi csatornázási munkálatok során fedeztek föl. A Szt. István tér teljes feltárásával és a CSL területének kibővítésével párhuzamosan javasolható, hogy a világörökségi terület közműveit egységes és folyamatosan megfigyelhető közműalagútba telepítsék. Ezzel minimálisra csökken a közművek meghibásodásával, tönkremenetelével bekövetkező káresemények előfordulásának a valószínűsége.

2. Az érintettekre normatív rendelkezést megállapító szabályok önálló fejezetben történő összefoglalása

A KET rendelkezik azon eszközökről, amelyek alapján az elkövetkező ciklusban a világörökségi értékek fenntartása biztosítható lesz. Az eszközöket öt fő csoportba soroljuk, melyek az alábbiak:

- a KET elfogadását követően, a világörökségi értékek állapota alapján **azonnal végrehajtandó beavatkozások**;
- a megőrzés érdekében végrehajtandó folyamatos **karbantartási terv** készítése és **folyamatos karbantartás**;
- meghatározott **időszakonként elvégzendő feladatok** végrehajtása;
- a **fenntartható fejlődés** érdekében szükséges feladatok tervezése és végrehajtása;
- előre nem látható, **rendkívüli beavatkozások** tervezésének és végrehajtásának a folyamata.

a) azonnal végrehajtandó beavatkozások

A III.3 fejezetben bemutatott halaszthatatlan általános jellegű beavatkozások, amelyek részben a modern szerkezetek állapotát befolyásoló hibák kijavítását célozzák, illetve a CSL területén lévő műemléki értékek fenntarthatósága érdekében szükséges beavatkozásokat jelentik:

A plébánia és részben a székesegyház épületének csapadékvíz elvezetését a CSL lefedő üvegszerkezetére vezetik és a koncentrált víztömeg beázásokat okoz az üvegtetőn. Mindenek előtt gondoskodni kell a plébánia csapadékvíz elvezetésének biztonságos átalakításáról.

Az üvegszerkezet vélhetően a fugák tömítésének elöregedése vagy hibája miatt, több helyütt szintén beázik. **Az üvegfelületek illesztési hézagait ki kell javítani.**

A vasbetonszerkezet építéskor elkészített külső szigetelés a munkahézagoknál nem zár megfelelően. Több helyütt a munkahézagok környezetében már cseppkövesedés nyomai észlelhetők. A **szigetelés javítását** szaktervező bevonásával kell megoldani. Vélhetően a szerkezet külső feltárása és a CSL körül kialakított **szivárgó működésének ellenőrzése** nem kerülhető el.

Gondoskodni kell a **felszíni vizek elvezetéséről** is, hogy a domboldalról a CSL irányába lefolyó felszíni vizek lehetőség szerint ne ériék el nagyobb tömegben az építményt. Ennek érdekében egy **É-i övárók kialakítása** javasolt.

A jelenleginél érzékenyebb és több mérőpontot magában foglaló **belső klimatikus monitoring rendszert** kell üzemeltetni. Meg kell határozni azokat a klimatikus paramétereket, amelyek mellett garantálható az értékek fenntarthatósága. A belső klíma automatikus szabályozása mellett, esetleg szükség lehet rendkívüli beavatkozások lehetőségének a megtervezésére is. **Szélsőséges esetben az egyidejűleg a CSL területén tartózkodó látogatók létszáma korlátozható, vagy akár a CSL ideiglenes bezárásáról is lehet intézkedni.**

A III.3 fejezetben bemutatott egyedi sérülések, hibák kijavítására **átfogó restaurátori koncepció** és terv készítendő. Ennek megállapításait restaurátori zsűri bevonásával kell értékelni, majd elrendelhető az emlékek restaurálása a zsűri folyamatos felügyelete mellett.

A CSL tervezése során koncepcionális nézetkülönbség alakult ki az ásatásokat vezető régész, a tervező és a szakmai felügyeletet biztosító Janus Pannonius Múzeum munkatársai között. A MAD-ban dokumentált szakvéleményekben (ICOMOS állásfoglalás, JPM vélemény) megfogalmazott álláspontok egyeztetése nem lehet a KET, vagy a KET-et kidolgozó szakértők feladata. A nézetkülönbségekből eredően nincs olyan következménye a környezet és az emlékek állapotának, amely veszélyeztethetné annak megmaradását. Az alapvetően didaktikus kérdés eldöntésére javasoljuk, hogy a fenntartó szervezzen **nemzetközi szakmai tanácskozást**, amelynek

keretében hasonló projektet működtető szakemberek fogalmazhatnák meg álláspontjukat a bemutatás didaktikai és hitelességi kérdéseiről.

A temetői építményekről egyenként és összefüggésben – építészeti szempontból elfogadható – hiteles elvi rekonstrukció nem készült. Ennek pótlása jelentősen segíthetné a látogatókat abban, hogy megérthessék a látvány nagyszerűségét és jelentőségét.

b) a karbantartási terv alapján folyamatosan elvégzendő feladatok

A karbantartási terv (KT) a Kezelési Kézikönyv (KKK) részeként intézkedik a rendszeresen (havonta, negyed-, fél-, és évente) ismétlődő karbantartási feladatok tartalmáról, a végrehajtás és az ellenőrzés módjáról. A karbantartási feladatok nem csupán a védett értékek fizikai állapotának a megőrzését szolgálja, hanem gondoskodik a kiállítások immateriális tartalmának rendszeres frissítéséről a nagyközönség érdeklődésének fenntartása érdekében.

A KT alapját a belső környezet fizikai állapotát folyamatosan ellenőrző monitoring rendszer adatai szolgáltatják. Restaurátorok és építészek bevonásával ki kell dolgozni egy olyan protokollt, amely egyrészt meghatározza az emlék fennmaradásához szükséges optimális fizikai jellemzőket, illetve az ettől való maximális eltérés határértékeit.

c) időszakonként elvégzendő feladatok

A feladatsor az évente, vagy annál is hosszabb időszak alatt elvégzendő feladatokat határozza meg. A folyamat részét képezi nem csupán a védett értékek állapotának felülvizsgálata, anyagaik fizikai jellemzőinek ellenőrzése, hanem a védőépület szerkezeteinek és a belső járófelületeknek az állapotellenőrzése és szükség szerinti karbantartása. Különös figyelmet kell fordítani az üveg szerkezeti elemek fugáinak a tömítésére a beázások megelőzése érdekében.

d) a fenntartható és fenntartó használat biztosítása

A fejlődés fenntarthatóságán nem az emlék fizikai állapotának a megőrzését értjük, hanem azt a folyamatot, amelynek keretében a fenntartó garantálja a nagyközönség érdeklődésének a megtartását. Már ma is tapasztalható az érdeklődés bizonyos mértékű stagnálása, vagy csökkenése a CSL átadásakor tapasztalt látogatószámhoz viszonyítva. Folyamatosan olyan kiállításokat kell az együttesben létrehozni, amely iniciálja a „múzeumlátogatás” folyamatosságát nem csupán a pécsi lakosság körében, hanem országos viszonylatban.

A világörökségi helyszín iránti érdeklődés egyik másik fontos lehetősége, ha Pécs-et, mint turisztikai célpontot nem csak önmagában igyekszünk ismertté tenni, hanem a dél-dunántúli régió meghatározó központjaként, így a környék turisztikai vonzerejét is felhasználva tesszük ismertté. Így Harkány gyógyvizét, Villány és Szekszárd borászatát, Siklós és Szigetvár történeti emlékeit egyaránt a desztináció menedzsment részévé kell tenni.

e) rendkívüli kezelési teendők

A Mecsek déli lejtője az ókeresztény temető területén kevésbé veszélyeztetett természeti csapások által. Földrengés, nagyobb tűzeset kialakulása nem veszélyezteti az emlékek megtartását. A korábban jelzett csapadékvizek elvezetésével megelőzhető nagyobb esőzések esetén a CSL elöntése. Pécs tágabb környezetében nem folyik olyan tevékenység, amely érdemi levegőszennyezést idézhetne elő. Az elmúlt tíz esztendőben is tapasztalt vandalizmus következményeit azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni. Mivel a püspökség és a székesegyház megközelíthetősége szempontjából az új látogatóközpont és az Aradi vértanúk útja felőli bejárat megnyitása miatt a CSL üvegszerkezete fölött megépített, gépkocsival is járható híd elveszítette jelentőségét, ennek ismeretében megfontolásra javasoljuk, a nagy teherbírású útpálya elbontását és csak gyalogosok számára járható átjárás biztosítását tartjuk célszerűnek. **Így talán megelőzhető, hogy motorosok az üvegszerkezetet összetörve randalírozzanak a felső sétatér területén.**

3. A kezelést szolgáló szabályozási eszközök javasolt módosításai, illetve szükség szerint új szabályozási eszközök

A szabályozási tervek szintjén

A világörökségi helyszínt és a püspökvárat meglátogatók számára a közlekedés feltételeit javítani kell. Szükséges a megközelítési útvonal differenciált kijelölése. A városból gyalogosan, kerékpárral, személygépkocsival és autóbusszal is könnyen megközelíthetővé kell tenni az egykori ókeresztény temető területét. Gondoskodni kell a közlekedési eszközök – kerékpárok, személygépkocsik területhez közeli parkolásának biztosításáról. Továbbá meg kell oldani az autóbuszok megállóhelyének a kiépítését arra az időre, amíg az utasok le- és felszállnak. Különösen az autóbusszal érkezők számára adódó megközelítési pont az egyházmegye látogatóközpontjának közelében, az Aradi vértanúk útján kínálkozik. A szabályozási tervhez olyan statisztikai adatokat kell szolgáltatni, amelyek jelzik a várható személy és autóbusz forgalmat a parkoló méretezéséhez szükséges adatok meghatározásához.

Az autóbuszok számára megfelelő és természetesen kulturált várakozóhelyet kell kiépíteni, amely könnyen megközelíthető a világörökségi területről.

Megfelelő tájékoztatással kell megszervezni a városi közösségi közlekedés viszonyait, hogy a vasútállomásról, a távolsági autóbusz-állomásról és természetesen a belváros és a Zsolnay Negyed frekventált pontjairól is elérhető legyen a helyszín.

Elő kell segítenie a városi szabályozási rendszernek, hogy a világörökségi területen (a magterületen és a pufferezónán egyaránt), ami egybeesik a Műemléki Jelentőségű Területtel (MJT) az ingatlantulajdonosok részesülhessenek védett ingatlanjaik jó karban tartásához támogatásban. Ez akár a helyi adókat érintő kedvezmény, vagy a közvetlen pályázati úton elnyerhető támogatás formájában is biztosítható lehetne. A területen működő vendéglátóhelyek, vagy a turizmusban érdekelt szervezetek számára tegyék lehetővé, hogy az általuk a városnak befizetett adójuk terhére, bizonyos százalékban kezdeményezhessék környezetük minőségének javítását.

A város készítse el a HÉSz keretében a védett épületek homlokzatának kutatását és az eredmények alapján készíttessen arculati tervet – egyeztetve az örökségvédelmi hatósággal – és a tervben megfogalmazott javaslatokat díjtalanul bocsássák az ingatlantulajdonosok számára. A folyamat gyakorlatilag kiválthatná a védett épületek homlokzat-felújításához szükséges örökségvédelmi engedély beszerzését a tulajdonos által.

Az Integrált Városfejlesztési Stratégia (IVS) szintjén

Az IVS készítésével párhuzamosan kidolgoztak és az Önkormányzat elfogadta a város Kulturális Stratégiáját – Kulturális alapú város- és régiófejlesztés az Európa Kulturális Fővárosa – Pécs 2010 program alapján. *„Pécs város kulturális stratégiájának célja, hogy a szűkebben értett EKF-programokkal szerves egységben tartós keretet biztosítson az itt élők művelődési és alkotóművészeti lehetőségei bővülésének, továbbá esélyt teremtsen a kultúrából jelenleg kimaradó rétegek felemelkedése számára is.”*³¹

Sem az IVS, sem pedig az idézett Kulturális Stratégia nem foglalkozik azokkal a kulturális értékekkel, amelyek a városlakókban képesek lehetnének erősíteni a kötődést azokhoz a produktumokhoz, melyek Pécsét európai szinten is a kultúra fontos helyszínévé tehetnék. Anélkül, hogy általános szempontok alapján tárgyalnánk a

³¹ Kulturális Alapú város- és régiófejlesztés az Európa Kulturális Fővárosa – Pécs 2010 program alapján – 2008. idézi IVS p. 237-238

kérdést, felvetődik, hogy az idézett dokumentumokban miért esik oly kevés említés Pécs örökségéről, arról a hagyományról, amelyre támaszkodva magas kulturális identitástudat alakulhatna ki a településen. Javasolható, hogy a város stratégiai terveinek újrafogalmazása során ezek az értékek dominánsabban jelenjenek meg. Akár olyan módon is, hogy gazdasági tényezőként is számolnak a város gondozott örökségével. A programok sorában kiemelt figyelmet érdemel a turisztikai stratégia, amelyen keresztül valóban értékesíthetővé válik az örökség, mint speciális áru is.

A fentiek eredményességéhez hozzátartozik egy kiterjedt és folyamatos városmarketing tevékenység megszervezése is. Az EKF programok után, egyértelműen látszik a széleskörű marketingtevékenység hiánya, amely természetesen a város – esetleg a térség – valamennyi releváns értékéről szól a hazai és a turizmusban érdekelt nemzetközi közvéleményhez.

VI. Társadalmi-szakmai részvétel a kezelési terv alkalmazása során

A MAD és a KET készítése során megszervezett társadalmi egyeztetések igazolták, hogy az érintettek közül néhányan kevés információval rendelkeznek a világörökségi terület valós értékeivel és fenntarthatóságával kapcsolatban. A civil szervezetek érdeklődése nem volt olyan intenzív, de az egyeztetések résztvevői többször megfogalmazták érintettségüket a késő római temető sorsával kapcsolatban.

1. Kötelezően bevonandó érdekelték és érintettek

Szervezet neve	Képviselője, elérhetősége
Pécs MJV Önkormányzata	Képviseli: dr. Páva Zsolt polgármester Kapcsolattartó: Csaba Ders DLA főépítész 7621. Pécs Széchenyi tér 1.
Pécsi Egyházmegye	Képviseli: dr. Udvardy György megyéspüspök Kapcsolattartó: Pupp Natasa építész 7624. Pécs Szent István tér 23.
Zsolnay Örökségkezelő Nonprofit Kft	Képviseli: Vincze Balázs ügyvezető 7630. Pécs Zsolnay Vilmos út 37. Kapcsolattartó: Úveges Attila világörökségi igazgató 7621. Pécs Széchenyi tér 7-8
Baranya Megyei Kormányhivatal Pécsi Járási Hivatal Járási Építésügyi és Örökségvédelmi Hivatala	Kapcsolattartó: Czeglédiné Levárdy Henrietta műemléki felügyelő, Pozsárkó Csaba régész felügyelő 7624 Pécs, Szent István tér 15.
Magyar Nemzeti Vagyongazdálkodó Zrt.	Képviseli: dr. Bálint Szabolcs irodavezető Dél-Dunántúli Regionális Iroda – Pécsi Iroda Kapcsolattartó: Csepregi István műszaki menedzser 7621. Pécs Ferencesek utcája 9-11.
Baranya Megyei Kormányhivatal	Képviseli: dr. Horváth Zoltán kormány megbízott 7622. Pécs József Attila u. 10.
Pécsi Városfejlesztési Nonprofit Kft	Képviseli: dr. Merza Péter vezérigazgató 7621. Pécs Mária u. 9.
Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ	Képviseli: Ritoók Pál alelnök Kapcsolattartó: Virágos Réka főosztályvezető 1014. Budapest Táncsics Mihály utca 1.
Civil Közösségek Háza	Képviseli: Vincze Csilla ügyvezető 7624. Pécs Szent István tér 17
Janus Pannonius Múzeum	Képviseli: dr. Csornay Boldizsár igazgató Kapcsolattartó: Nagy Erzsébet Régészeti Osztály 7621 Pécs Káptalan u. 5.

2. A társadalmi és szakmai részvételt szolgáló eszközök és mechanizmusok

A világörökségi Kezelési Terv készítése során alkalmazott, az emlék jövőjét befolyásoló döntéseket előkészítő társadalmi párbeszéd folytatása feltétlenül támogatható és támogatandó kezdeményezés lehet. A párbeszéd folytatását alapvetően két szinten javasoljuk megtartani. Egyrészt a fenntartó, a ZsÖK évente kezdeményezzen beszámolót a fent felsorolt szervezetek részvételével, ahol előterjeszthető egy adott évben elvégzett munka folyamata, illetve bemutatható a ZsÖK által készített munkaterv, amely a következő év terveit tartalmazza. Az előterjesztésnek a program szintű ismertetésén túl ki kellene térnie a megvalósítás

pénzügyi feltételeinek a bemutatására is. A munkaterv előkészítését össze kell hangolni az Egyházmegye terveivel és általában törekedni kell az Egyházmegye szervezeteivel a folyamatos és kiegyensúlyozott együttműködésre. A CSL működésével kapcsolatos szakmai elképzeléseket a Janus Pannonius Múzeum szakemberivel, illetve a PTE BTK Történettudományi Intézet oktatóival célszerű és javasolt közösen kidolgozni. Ebben a fázisban a civil szervezetek véleményének meghallgatása is indokolt.

Havária, vagy előre nem várható esemény bekövetkezésekor a ZsÖK bármikor kezdeményezheti a fenti tagok bevonásával a konzultatív testület összehívását. Rendkívüli esetben a JPM régész munkatársainak és a Pécs Járási Kormányhivatal műemléki és régészeti felügyelőjének a részvétele szükséges a döntések meghozatalánál.

3. Konfliktusok, véleménykülönbségek kezelése, a részvétel eredményeinek döntésekbe történő beépülésének garanciái

a) a Cella Septichora bemutatásának módja által generált vita

A késő római kor sírépítészetének maradványai régészeti eszközökkel váltak megismerhetővé. Pusztulásuk után a sírkamrák felépítménye a cella memoriae elpusztult az elmúlt évezredben. Csak a halottak végső nyughelye, a hypogaeum maradt többé-kevésbé bemutatható állapotban. A kripták bemutatása koncepciójának a meghatározásakor a régész szakma és az építészek számára is evidens volt, hogy a maradványokat eredeti helyzetükben kell bemutatni. Az sem generált vitát, hogy a látogatók számára „testközelbe” kell hozni az építményeket és nem a felszínen sétálva, üvegfödém alatt mutatják be ezeket. Az egyik nyilvánvaló magyarázata a megvalósítás koncepciójának az volt, hogy a kripták csaknem felében kvalitásos ókeresztény falképek maradtak fenn meglepően jó állapotban. Ebből következett, hogy a modern földalatti térbe állítva láttatja az építész a maradványokat. Azokat az emlékeket, amelyek mindig a járószint alatt léteztek, és amelyek legföljebb a temetések rövid idejére kerültek kapcsolatba egy szűk lejárati aknával keresztül a külvilággal. A bemutatás megalkotása során ezek a „földalatti építmények” egy építészeti tér részeivé váltak. Bemutatásuk érdekében az építész kénytelen volt az eredeti alapozási síkot „megnyújtani”, lemélyíteni, hogy lételejük, a minden oldalukat körülölelő föld eltűnése után is állékonyak maradhassanak. A bemutatást tervező építész, Bachman Zoltán professzor a kisebb sírépítmények közzétételénél alkalmazott logikát kívánta megvalósítani az Északi temető legnagyobb, de befejezetlen építményének, a Cella

Septichorának a bemutatásakor is. Ez a döntés váltotta ki a régész szakma egyes képviselőinek, mindenkinek előtt az ásatások vezetőjének, Visy Zsolt professzornak a tiltakozását. A feltárásokat irányító régész, az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága keretei között működő Régészeti Műemlékhelyek Szakbizottságának a vezetőjeként és az ICOMOS MNB alelnökeként is, a testület által támogatott tiltakozó iratot is megfogalmazott, melyet a MAD-ban publikáltunk. Az állásfoglalás egyes megállapításaival nem értett egyet a temető feltárásában jelentős szerepet játszó régészek közül mindenkinek előtt Tóth Zsolt a Janus Pannonius Múzeum munkatársa, aki szintén közzétette ellenvéleményét, amelyet a MAD is tartalmaz. A KET kidolgozójaként és számos római kori emlék helyreállítójaként a problémát nem látjuk olyan súlyosnak. Építészetiileg a Cella Septichora bejáratának a megközelítése, tekintettel az eredeti bejárat topográfiai helyzetére tűnik aggályosabbnak. Mindezek alapján úgy véljük, és azt javasoljuk, hogy mielőtt a CSL alaprajzának újragondolása megkezdődne, egy a római kori helyreállításokban gyakorlott régészek és építészek bevonásával nemzetközi tanácskozást szervezzon a helyszín fenntartója, a ZsÖK. Ennek a konferenciának, vagy kerekasztal beszélgetésnek az ajánlásai alapján fogalmazható meg a mindenki számára elfogadható és talán megvalósítható elméleti megoldás is. A tanácskozás megszervezéséig is a CSL újrafogalmazott magyarázó szövegeit, ábráit szükség szerint ki kell javítani és ki kell egészíteni.

b) a CSL működtetésének muzeológiai és építészeti-hitelességi problémái

A sírépítmények elvi rekonstrukciója építészeti szempontból nem tekinthető elfogadhatónak. Tudomásunk szerint a rekonstrukciók készítésének folyamatában nem vett részt a római építészetet szerkezeti mélységig ismerő szakember. Javasoljuk, hogy a Janus Pannonius Múzeum szervezésében az előzőhöz hasonló fórum keretében értékeljék a jelenleginél jobb minőségű rekonstrukciókat, mielőtt azok a CSL információs, illetve marketing rendszerében megjelennének.

c) a világörökségi terület tulajdonosainak, illetve kezelő szervezeteinek egyeztető fóruma

Szükségesnek tartjuk, hogy a védett emlékek tulajdonosai és kezelői a világörökségi területen belül

- évente egy alkalommal az érintettek értékeljék az elmúlt időszak tapasztalatait és különösen az időszakos diagnosztikai vizsgálatok eredményeit. A grémium egyetértéssel határozza meg a szükséges beavatkozások mértékét;

- az érintettek éves megbeszéléseik során határozzanak a világörökségi területet érintő fejlesztési irányok meghatározásáról, továbbá a saját tulajdonukat érintő szuverén döntéseik is legyenek összhangban az egyeztető fórum valamennyi résztvevőjének véleményével és a közös döntések konszenzuson alapuljanak;
- az érdekeltek közösen határozzák meg a terület működtetésének a feltételeit, a szükséges infrastruktúra kiépítését. Aggályos a Pécsi Városfejlesztési Nonprofit Zrt. által 2016. július 14-én a világörökségi területről készített „*Előzetes megvalósíthatósági tanulmány*” 4. oldalán a Szt. István téren a Székesegyház tengelyében álló Ókeresztény Mauzóleumot kiszolgáló „közönségcsalogató fogadóépület” terve, valamint az északi várfal elképzelt áttörése és a várfalon javasolt sétaút létrehozása;
- az érintettek a finanszírozási lehetőségeket közösen tárják fel és a forrásokat közösen irányított projektek keretében használják fel annak érdekében, hogy a világörökségi terület fejlesztése egységes koncepció mentén valósulhasson meg;
- a világörökségi helyszín ismertsége nem csak Európa szerte, de Magyarországon is kívánni valót hagy maga után – javasolható, hogy az érintettek közös marketing stratégia mentén segítsék elő a világörökségi helyszín vonzóvá tételét;
- a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján egyértelmű, hogy a világörökségi helyszín és Pécs városa csak relatíve rövid idejű tartózkodásra ösztönzi az idelátogató hazai és külföldi vendégeket – javasoljuk ezért az érintettek számára a szűkebb régió egységes desztinációként történő kezelését (A vallásos turizmus számára Máriagyűd és Pécsvárad, az egészség turizmus számára Harkány, a borkultúrát és a kulináris élvezeteket kedvelők számára Villány és Szekszárd, a történelmi helyszíneket megismerők Siklóst és Szigetvárt kereshetnék fel Pécs városán kívül.);
- a világörökségi terület valamennyi helyszíne számára – a kezelő és a tulajdonos szervezetétől függetlenül – egységes múzeumpedagógiai koncepció kidolgozása javasolt;
- az egyeztető fórum valamennyi ülésére a JPM képviselőjét javasolt meghívni.

VII. Finanszírozás

A szükséges források meghatározásának egyik alapvető akadályát jelenti az, hogy a kezelési terv készítése során nem sikerült méretkimutatás készítésére is alkalmas tervdokumentációra szert tenni. Ennek hiányában, különösen az építési beruházások költségigényének a meghatározása pontatlan, a hozzávetőleges becslések közelítő értékek.

1. *A Világörökség egyezményből következő, a világörökségi területre vonatkozó kötelezettségek teljesítésének általános pénzügyi feltételrendszere*

A kötelezettségek globálisan meghatározhatóak ugyan, de a költségviselő szervezetekre bontott elemek rögzítése a mai ismeretek alapján csaknem lehetetlen. A terület jelentős részben Pécs MJV tulajdonában van és kezelője a Zsolnay Örökségkezelő Nonprofit Kft. A nehézséget a tulajdonviszonyok összetettsége és tisztázatlansága adja. Ezért az értékek fenntartása is csak a partnerek folyamatos egyeztetésével és együttműködésével valósulhat meg. A Szt. István téren feltárt és példaértékűen bemutatott Mauzóleum a Magyar Állam tulajdonában van. A Baranya Megyei Önkormányzat a tulajdonosa az Apáca u. 8. és 14. szám alatt bemutatott műemléki és régészeti értékeknek. A Cella Septichora Látogatóközpont védőépületének tulajdonosa egyértelműen Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata, kezelője pedig a Zsolnay Örökségkezelő NKft. Korábban a Pécsi Püspökség tulajdonában volt a Péter és Pál sírkamra, de ezt a tulajdonjogot a Látogatóközpont elkészülte után átadták a városnak. Cserébe Pécs MJV Önkormányzata átadta tulajdonosi részesedését a Dómmúzeum Alapítványból és a Dómmúzeum kezelőinek köréből is kilépett. A Székesegyház és a Püspöki Palota között feltárt cella trichora és a Rózsakertben megismert második cella trichora a Pécsi Püspökség tulajdonában lévő területen fekszik.

2. *A világörökségi kezelési terv végrehajtásának finanszírozási igényei*

A világörökségi Kezelési Terv által bemutatott értékek fenntarthatósága érdekében elsősorban a 10 évvel ezelőtt elkészült védőépület-rendszer állapotát kell kijavítani. Fedezetet kell biztosítani az alábbiakra:

- az elmúlt években nem csak az üvegtető, de a vasbeton szerkezeten is több helyütt átázások nyomai fedezhetők fel, elsősorban a szerkezetek további be- illetve átázását kell megszüntetni;

- a falszerkezeteken még ma is látható, és nyilvánvalóan teljesen el nem végzett injektálási munkákat be kell fejezni, a pakkerokat el kell távolítani és a furatokat le kell zárni;
- a betonfelületeket az átázások helyén, valamint a kirívóan nivótlan felületeken kozmetikázni szükséges.

A hátfal injektálásának a költségének pontos meghatározása nem lehet a KET készítőinek feladata. Az injektálás folyamatát egy az állapotot ellenőrző vizsgálat sorozatnak kell megelőznie (talajmechanikai vizsgálat, geofizikai mérések, hidrológiai állapot feltárása, stb. Szükségesnek tartjuk a talajjal érintkező falszerkezetek hátoldali szakaszos feltárását)

- Becslésünk szerint a hibák kijavításának megtervezése és maga a hibajavítás folyamata hozzávetőlegesen 75-90 millió forint³² költséggel járhat.
- Az üvegtető kijavításának a költsége, beleértve az üvegtáblák illesztési hézagainak újrafugázását, és a repedt üvegtábla cseréjét mintegy 16-18 millió forint lehet.
- Az épületben beépített, de nem kielégítően működő szellőztető és optimális légállapotot biztosító rendszer üzemképes állapotának a biztosítására 29-35 millió forintot kell előirányozni.
- Az épület infrastrukturális fejlesztésére minimum 45-50 millió forint szükséges. Abban az esetben, ha a fejlesztés és egyben a CSL bejáratát áthelyezzük a plébánia É-D-i tengelyébe és így a Látogatóközpont bejárata a középkori városfal alatt tervezhető, a régészeti kutatások és a megnövekedett mélyépítési munkák miatt a költség 160-180 millió forint is lehet.
- Az ókeresztény emlékeken keletkezett károk restaurátori kijavítása, a szükséges megerősítések és kiegészítések elvégzésével: 42-45 millió forint.
- A bemutatott sírkamrák didaktikus építészeti értelmezése, a hypogaeum és a cella memoriae viszonyának érzékeltetése a 20. számú síron: 19-21 millió forint.
- A kiállítás megújítása, új elvi rekonstrukciók és animációk készítése: 45 millió forint.

³² Ez és a további becsült adatok 2016-os árszinten értendők.

- Az Apáca utca 8. szám alatt bemutatott festett kettős sír terének átépítése, a semleges és a környezettől idegen üveg architektúra elbontása és korszerű, muzeológiai program alapján új kiállítás megépítése: 12 millió forint.
- Nemzetközi konferencia megszervezése és lebonyolítása a CSL szükséges és lehetséges fejlesztéseiről. Legalább német, olasz, francia, angol, osztrák régészek és építészek meghívása. Az útiköltség, a szállás és az étkezés költségeinek fedezete. A tanácskozáson elhangzott előadások szövegének és a javaslatok írásba foglalt jegyzőkönyvének publikálása az előadások eredeti nyelvén és magyarul. A 3 napos konferencia és utómunkálatainak becsült költsége 22 millió forint.
- A CSL működtetését a helyszínen biztosító felkészült stáb speciális kiképzésére, ismereteik folyamatos frissítésére és esetleg nyelvtudásuk gyarapítására évente legalább 3-5 millió forintot kell biztosítani.

A CSL helyreállításához szükséges minimális költségigény összességében mintegy 468-512 millió forintra becsülhető. A fenti programban nem tértünk ki a CSL külső környezete szükséges rendezésének költség meghatározására. A milliárdos nagyságrendű forrást igénylő Szt. István tér tervezett régészeti kutatása és a környezet rendezése szükségtelenné teszi a külső környezet rendezésére vonatkozó elképzelések megfogalmazását.

3. A világörökségi terület finanszírozási igényét megalapozó

a) sajátos körülmények az V. pont szerint

2010 decemberében készült el a „Pécs MJV örökségvédelmi hatástanulmány” című kutatás zárójelentése. A háromkötetes munka részletesen tájékoztat a város történeti korszakairól és ehhez kapcsolódóan gazdag képanyaggal illusztrálva, bemutatja az építészeti értékeket. Lényegében a munka a Magyarországon annyira hiányzó történeti és építészeti értékeket tartalmazó inventárium helyi változata.

A hatástanulmány alapján javasolható, hogy a város, együttműködve a Forster Központtal dolgozzon ki javaslatot új műemléki védettségek meghozatalára, illetve saját hatáskörben bővítse a helyi védettséget élvező értékek körét. A helyi értékek tekintetében ki lehetne szélesíteni az értékek helyreállításához, felújításához adható városi támogatások nagyságát és körét. Ezzel tovább lehetne javítani a világörökségi területen és azon kívül is az értékek állapotát, amely a város arculatának javítását eredményezné.

b) a világörökségi helyszínhez kapcsolódóan támogatandó elemek, illetve tevékenységek

A világörökségi helyszín tervezett bővítése az úgynevezett Rózsakert területére terjed ki. Tekintettel a morfológiai viszonyokra, nem valószínű, hogy a cella trichora összekapcsolható lenne a CSL központtal. Valószínűbbnek és megvalósíthatóbbnak tartjuk a Rózsakert önálló bemutatóhelyként való működtetését. Még a világörökségi helyszín területi bővítési kérelmének bejelentése előtt célszerű a cella trichora bemutatására építészeti ötletpályázatot kiírni és a bővítést már az ennek alapján kiválasztott megvalósítható örökségvédelmi gondolatnak a jegyében kezdeményezni. A pécsi egyházmegye szervezetében jött létre a Keresztény Örökség Kutatóintézet (KÖK) identitásában az ókeresztény eredethez kötődő, a mindig megújuló egyház hagyományait kereső tudós társaság. Küldetésnyilatkozatának egyik sarkalatos pontjaként az ókeresztény hagyomány szellemi örökségének a feltárását és a nagyközönség számára érthető megismertetését tartja. A kutatóhely központja természetes módon a korszak építészeti emlékei közelében válhatna spirituálisan is hiteles helyé. Ennek ismeretében vethető föl a Rózsakert szomszédságában, akár a Janus Pannonius utca 8. szám alatti épületben egy méltó szellemi műhely központjának az elhelyezése, amely közvetlen kapcsolatban lehetne a Rózsakertben feltárt és esetleg többfunkciós védőépületben bemutatott háromkaréjos sírkápolnával.

A 19. század pozitivista historikus szemléletében szinte valamennyi nagy nyugat-európai székesegyház mellett létrejöttek azok a bemutatóhelyek, ahol az emlék építéstörténetének relikviáit ismerheti meg a látogató. A pécsi Dóm-múzeum ezeknek a kultúrtörténeti szempontból meghatározó színvonalú kiállítóhelyek sorába tartozik. A közelmúlt fontos tudományos eseményeinek helyszínéül választott kiállítóhely folyamatos, vezetett látogathatósága eminens feladata a világörökségi helyszín fejlesztésén tevékenykedőknek. Pécs emblematis uticája a Káptalan utca, közhasznú elnevezéssel a Múzeumok uticája. A '70-es évektől Pécs pezsgő kulturális életének köszönhetően több művész ajándékozta életművének meghatározó darabjait a városnak. Pécs szülöttei közül Victor Vasarelynek, vagy a közeli Kaposváron született, kiteljesedő művészetével pécsivé váló Martyn Ferencnek, az Itáliából hazatérő fehérvárcsurgói születésű, de szintén a város által megigézett Amerigo Totnak – Tóth Imrének, vagy Janáky István nagyszerű védőépületében megjelenő „Utca” a Budafokról származó Schaár Erzsébet zsenialitását dicsérve – mindegyiküknek a Káptalan utcában található múzeuma nyílt. Számos kortárs alkotó kapott Pécsen inspirációt a városban otthonra találó és látogatható hányatott sorsú

Csontváry gyűjtemény hatására. A fiatalok számára galériák kínáltak megjelenési lehetőséget. Sajnos az utóbbi évtizedben a kulturális jelenlétnek ez a pezsgő világa sokat veszített elevenségéből, újdonságértékéből. Szóba került néhány gyűjtemény, így például a Csontváry képtár anyagának Budapestre költöztetése. Schaár Erzsébet „Utcája” évek óta zárva tart. A jövőre nézve ugyanakkor biztató jelként értékelhető a Zsolnay Negyed létrejötte és az Egyházmegye jelentős kulturális kezdeményezései alapot adnak Pécs kulturális életének újabb felvirágoztatására, amelynek az alapját, gyúelegyét a világörökségi címet viselő ókeresztény temető jelenthetné.

Pécs a Dél-Dunántúlnak olyan meghatározó fókusza, amely képessé tehető az értékek összegyűjtésére és hatványozott erejű szétsugárzására. A Mecsek egyedülálló mediterrán természeti világa, a borkultúra évezredes hagyományai a környéken, a balneológia és a világviszonylatban is ismert és elismert orvoslás centrumának lehetséges kapcsolata, az oszmán kultúra északi megjelenése és továbbélése napjainkig mind olyan adottságok, amelyek hasznosításának elmulasztása nemcsak hiba, de bűn lenne a 21. század egyetemes magyar kultúrája szempontjából.

VIII. A monitoring rendszer (attribútumonkénti bontásban)

A Kezelési Kézikönyvben (KKK) kell részletesen meghatározni az alábbiakban leírt monitoring fázisok gyakoriságát, az ellenőrzések módját és az ellenőrzés folyamatába bevont szakemberek körét. A KET készítésének fázisában nem állnak rendelkezésünkre azok a fizikai és restaurátori vizsgálatokban rögzített eredmények, amelyek lehetővé tennék a helyszín indikátoraira vetített kezelés feltételeinek a meghatározását. Tekintettel arra, hogy az építmények inhomogén szerkezetűek, csak az anyagok fizikai jellemzőinek ismeretében nem lehet meghatározni azokat a határértékeket, amelyek betartását és kielégítő mértékét az ellenőrzési folyamatoknak igazolniuk kell. A KET hatálybalépését követően a felülvizsgálatig terjedő időszakot (de legalább 5 évet) kísérleti időszaknak kell tekinteni. A belső terek konstans léghőmérsékletének és páratartalmának biztosítása mellett legalább 6 hónap elteltével ellenőrizni kell a falazatok és mindenek előtt a vakolatok állapotát. A mérési eredmények ismeretében lehet és szabad csak a léghőmérséklet és a páratartalom értékén változtatni. A monitoring rendszer hatékonyságának biztosítása érdekében elengedhetetlen, hogy a CSL belső klímáját folyamatosan állandó értéken kell működtetni.

I. Vallástörténeti értékek		
Attribútumok	A monitoring rendszer leírás	Az érték ellenőrzése
Ókeresztény szimbólumok - Bibliai témájú falképek; - ókeresztény szimbólumok; - A cella trichora és a septichora építészeti kialakítása; - kétszintes sírkamrák	Az ókeresztény szimbólumok 4. századi megjelenése Pannóniában történeti és vallástörténeti szempontból is nagy jelentőséggel bír. Azonban az értékek az attribútumok sorában szellemi karakterűek. Megőrzésük fizikai állapotuk megtartásával és fennmaradásának a biztosításával garantálható. Az attribútumok megőrzésére önálló monitoring rendszer kiépítése szükségtelen. Megőrzésüket a II. kategóriánál leírt felügyeleti rendszer garantálja.	A világörökségi értékek globális ellenőrzését 5 évente kell elvégezni. Az ellenőrzési ciklusokban vizsgálni kell az időszak során mért és kiértékelt belső klímaváltozásokról készített jelentéseket. Ellenőrizni kell az építmények állagát, ami kitér a falazatok nedvességének és sótartalmának a mérésére, valamint ellenőrzi a biológiai kártevők jelenlétét. Restaurátori zsűrinek kell vizsgálni a sírkamrák falképeinek az állapotát, lehetőség szerint objektív vizsgálat (pl. pigment analízis) elvégzése.
Kiemelkedő késő római vallástörténeti forrás Pannóniában		
- nagyszámú ókeresztény sír; - a temető komplexitása; - ókeresztény kultúrához köthető leletek; - az ókeresztény kultúrához köthető építészeti formák; - keresztény és pogány temetkezés azonos területen		

I. Vallástörténeti értékek		
Attribútumok	A monitoring rendszer leírás	Az érték ellenőrzése
A terület szellemiségének továbbélése • ókeresztény temető helyén keresztény püspökség; • mindmáig ható vallási kontinuitás; • az ókeresztény építmények használatának folytonossága; • népvándorlás kori lakóhely a temetői építményekben		

II. Kultúrtörténeti értékek		
Építészettörténeti érték • a sírépítményeknek a szintvonalakra merőleges (É-D-i) telepítése; • kétszintes sírépítmények nagy száma; • a 16. számú sírkamra szokatlanul nagy mérete; • a befejezetlen 11. számú. hétkaréjos Cella Septichora unikális alaprajzi kialakítása és K-Ny-i tájolása; • az 5. számú sírkamra ötszög alaprajzú építészeti formálása; • a 10. sírkamra 12. századi kifestése • a kétszintes 13. számú sírkamra földfelszín feletti terében megmaradt berendezés a kétszintes 22. számú cella trichora hypogaeumának síkmennyezete.	Az értékcsoporton belül elsősorban az építészettörténeti és a képzőművészeti értékek állapotának folyamatos ellenőrzésével és az ellenőrzés során beszerzett adatok kiértékelése alapján előírt beavatkozások útján biztosítható az emlékek megmaradása. A felügyeleti rendszert az anyagok alábbi fizikai tulajdonságának a figyelésére kell alkalmassá tenni. • a sírkamrák és a Cella Septichora terének, légállapotának (hőmérséklet és páratartalom) folyamatos figyelése; • folyamatosan mérni kell az egyes sírkamrák falazatának és padozatának nedvességtartalmát; • a sírkamra méretétől függően a falazatba 3-5 mérőhelyet kell kiépíteni, a padozatban elhelyezett mérőhelyek száma legalább 2 db, az üvegszerkezettel lezárt hypogaeumok belső légállapotát 1 db mérőegység elhelyezésével folyamatosan kell ellenőrizni; • a falképek színezőanyagai állapotának a folyamatos figyelése (pigment analízis); • időszakonként (évenként egy alkalommal) mérni kell a falképek hordfelületének (vakolatok) felületi sótartalmát és ellenőrizni kell a vakolat tapadását a falazathoz.	A képzőművészeti értékek és hordfelületek fizikai állapotát a rendszeres diagnosztikai mérések eredményeinek kiértékelésével évente kell elvégezni. A műemléki értékek állapotának ellenőrzése 5 év.
Műemléki érték • a római építési kultúra földfelszín alatti emlékeinek sértetlen bizonyítékai; • az emlékek jelentős régiség és történeti értékkel bírnak, amit az utókor számára meg kell őrizni.		
Képzőművészeti érték • al secco és al fresco technikával készült falképek; • egységes ókeresztény tematikával készült falképek; • ikonográfiai sokrétűség, • kiemelkedő képzőművészeti érték.		

II. Kultúrtörténeti értékek		
Attribútumok	A monitoring rendszer leírás	Az érték ellenőrzése
Kultúrák találkozásából adódó egyedi érték - a középkor biblia picta-ját megelőző alkotások; - a római birodalomban megjelenő ábrázolásokkal tematikájukban, technikai kivitelükben és esztétikai minőségükben rokon alkotások; - pogány és keresztény motívumok egyidejű megjelenése a falképeken.		

III. Táji sajátosságok		
Attribútumok	A monitoring rendszer leírás	Az érték ellenőrzése
A legnagyobb ismert ókeresztény temető - sírkamrák koncentrált megjelenése; - összefüggő, nagyméretű temetőrészlet; - a birodalomban, legnagyobb számban egy helyütt előforduló kétszintes sírpítmények; - bibliai jelenetekkel díszített 4. századi sírkamrák legészakibb megjelenése.	Az attribútumok megőrzését az együttes fizikai állapotának fenntartása biztosítja. Az értékek fenntarthatóságát a II. kategóriában leírt monitoring rendszer garantálhatja.	A környezet állapotát 5 évente kell ellenőrizni.
Táj és építészet - kétszintes sírkamrák kialakítása; - természetes táji adottságok kihasználása; - sírkamrák többszöri használata.		

IV. Nyilvánosság számára hozzáférhető egyedülálló értékek		
Attribútumok	A monitoring rendszer leírás	Az érték ellenőrzése
In situ megtekinthető sírkamrák 12 látogatható sírkamra; - részben eredeti állapotban és eredeti helyzetben látható építmények, melyek viszonya a felszín feletti építményekhez nem minden esetben egyértelmű.	Az attribútumok megőrzését az együttes fizikai állapotának fenntartása biztosítja. Az értékek fenntarthatóságát a II. kategóriában leírt monitoring rendszer garantálhatja és így válik az együttes a nagyközönség számára folyamatosan megismerhetővé, látogathatóvá.	A kiállítás állapotának az ellenőrzése 6 havonta, a kiállítás megújítása 3 évente.

A CSL-ben egy időben tartózkodó látogatók megengedett maximális létszámát esetleg iskolai osztályok bevonásával, empirikus módon lehetne meghatározni. Az egyidejű látogatószám meghatározása elsősorban nem a hypogaeumok környezetében korlátozhatja a múzeumlátogatók számát, hanem a Cella Septichorában megtartott rendezvények befogadóképességének esetleges korlátozására lehet hatással. A látogatók létszáma szignifikáns módon befolyásolja a környezet hőmérsékletét, valamint a levegő páratartalmának alakulását is. Tekintetbe kell venni azt is, hogy nyilvánvalóan különböző klimatikus viszonyokra lehet számítani a nyári meleg időszakban napközben, vagy téli időben esténként.

Nincs információnk a Cella Septichora terének benapozási viszonyairól. Tekintettel arra, hogy csak a Ny-i napot árnyékolja a plébánia épületének tömege, napközben jelentős hőmérséklet ingadozásokra is lehet számítani. Az UV sugárzás mértéke befolyásolhatja a Cella Septichora terét kiállítótérként használó eseményekkor a kiállított műtárgyak érzékenységet az UV hatásra.

A nappali fényviszonyok befolyásolják a rendezvényeken alkalmazható technikai eszközök használhatóságát. Az üvegtető árnyékolásának hiányában a cella ma napközben nem alkalmas olyan előadások megtartására, ahol vetített képes előadásokat kívánnak megtartani. Célszerűnek tartjuk az üvegfelület UV védelemmel történő ellátását és lehetőség szerint egy árnyékoló rendszer beépítését is az acélszerkezet elemei közé. Közvetlenül az üvegtető alsó síkja alatt beépített árnyékolás nem zavarhatja a szellőző- és a páraelszívó rendszer hatékony működését.

A Cella Septichora eredeti járófelülete alatt nem készült olyan szigetelés, mint amit a tervező a Mauzóleum esetében megépített. Ennek következtében a padozat eredeti páratartalmának megtartásáról gondoskodni kell. Részben ezt a célt szolgálta a taposórács beépítése is. Ezzel természetesen gondoskodni lehetett az eredeti járószint korlátozott bemutatásáról is. A látogatók számára a taposórács balesetveszélyt is rejthet (a magas sarkú cipőt viselő hölgyek cipője beleakadhat a rács lyukaiba). Ezért a kezelők általában padlószőnyeget terítenek a taposórácsra. A padlószőnyeg viszont a római kori padozat kipárolgását akadályozza, illetve a padlószőnyeg alatt a páratartalom feldúsulását eredményezheti. Szükségesnek tartjuk egy legalább 1 éves méréssorozattal ellenőrizni a padlószőnyeg „párazáró” hatását a taposórács alatti zónában.

IX. A világörökségi helyszín kiemelkedő egyetemes értékének az UNESCO Világörökség Bizottsága által elfogadott meghatározásával kapcsolatos - aktualizálást szolgáló - módosítási javaslatok

1. A lehatárolás helyzete

A világörökségi helyszín határa nem esik egybe az egykori temető területének határával. Sopianae ókeresztény északi temetőjének pontos kiterjedése ma sem ismert, ezért az egykori temetői építmények előkerülésére a jelenleginél nagyobb területen lehet számítani. Bizonyítja ezt az is, hogy az első hypogaeum a mai Nagy Lajos gimnázium építkezései során, még a 18. században került elő. A világörökségi cím odaítélésekor a területen 16 épített sír meglétéről tudott a szaktudomány. Ez a szám mára huszonkettőre nőtt, melyek közül 5 emléket a kijelölt és elfogadott világörökségi terület határán belül tárták föl. Ezért javasolja a Kezelési Terv, hogy a 17.; 18.; 21. sorszámú jelenleg elfedett és a 19.; 20.; sorszámú a CSL-ben bemutatott és látogatható sírokat a WHCOM-VÖB sorolja a világörökségi területen található emlékek közé. Az UNESCO által elfogadott határok közvetlen szomszédságában került elő egy újabb, 22. sorszámmal jelölt cella trichora, az úgynevezett Rózsakertben³³. A terület a Pannónia utca 10 számú telken található, helyrajzi száma: 18360, a lelőhely azonosítója: 26872. A világörökségi helyszín és terület lehatárolásának kisebb módosítása javasolt, természetesen azzal a megjegyzéssel, hogy Pécs belvárosában bármikor előkerülhet újabb, akár az eddigiek jelentőségével is vetekedő lelet, amely a védett terület kiterjedésének határait megváltoztathatja.

³³ A 2. számú ábrán a Rózsakert telkét sraffozással különböztettük meg a szomszédos világörökségi területtől.